

ՀԱՅ ԵՐԱԺԻՇՏ-ԿԱՏԱՐՈՂՆԵՐ

Գ. ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ

Կ. Ա. Ապրիլյան

ՀԱՅ ԴԵՏԿՐԱՏ

Կ. Ս. ՍՍԻՐԱԶՅԱՆ

✓
ԳԵՎՈՐԳ ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ

785.1.021.2 (47.925) (092 Մարտի 22)

S

ԿՈՆՍՏԱՆԴԻՆ
ՍԱՐԱԶՅԱՆ

(ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ)

ՀԱՅՊԵՏՀՐԱՏ

ԵՐԵՎԱՆ

1961

1
A 2029

78 AP
S 57

Г. Г. ТИГРАНЯН
К. С. САРАДЖЯН
(биографический очерк)
(на армянском языке)

Армянское государственное издательство
(Айпетрат), Ереван, 1961

Կոնստանդին Սողոմոնի Սարաջեր (Սարաջյան)
սովետական խոշորագույն դիրիժյորներից մեկն է,
դասական ու սովետական երաժշտության ջերմե-
ռանդ պրոպագանդիստը, երիտասարդ երաժիշտ-
ների մի քանի սերնդի դաստիարակը, ինչպես նաև
երաժշտա-հասարակական անխոնջ գործիչ։ Նրա
անվան հետ է կապված դիրիժյորական կուլտու-
րայի զարգացման մի ամբողջ էտապ։ Լինելով
Գրժիմալիի, Տանեևի, Շևչիկի, Նիկիշի աշակերտը,
Մյասկովսկու, Պրոկոֆևի, Ասաֆևի, Սպենդիար-
յանի և ուրիշների ժամանակակիցը, ղինակիցն ու
բարեկամը, միջին ու երիտասարդ սերնդի սովե-
տական բազմաթիվ երաժիշտների ուսուցիչն ու
ավագ ընկերը՝ Կ. Սարաջեր իր ստեղծագործական
գործունեությամբ ամեն կապում էր հայրենի երա-
ժշտական կուլտուրայի զարգացման երկուն՝ նա-
խասովետական ու սովետական շրջանները։ Եվ
իր ամբողջ կյանքի ընթացքում հսկայական ալյու-

նի, վերին աստիճանի բազմակողմանի կուլտուրայի տեր ու անձնուրաց կերպով արվեստին նվիրված այդ արվեստագետը մշտապես հանդես էր գալիս որպես դասական տրագիցիաների հավատարիմ մարտիկ ու նորի համարձակ ու համառորոնող:

Մեծ է Կոնստանդին Սարաջևի նշանակութունը ռուսական ու հայկական երաժշտական կուլտուրաների զարգացման գործում:

Կոնստանդին Սարաջևը ապրեց մի մեծ, բովանդակալից ու բեղմնավոր, ամբողջովին առաջավոր արվեստի վեհ ու ազնիվ նպատակին նվիրված կյանք: Իր քոլոր ուժերը, ընդարձակ գիտելիքները, շոաշյուրեն օժտված իր խառնվածքի ամբողջ քստեղծագործական հուրը նա առատաձեռն բաժանեց շրջապատի մարդկանց, որով և արժանայալ հանուր հարգանքի ու սիրո:

Կ. Ս. Սարաջևը ծնվել է 1877 թ. հոկտեմբերի 8-ին (ն. տ.) Դերբենտ քաղաքում: Նրա հայրը՝ բժիշկ Սողոմոն Հովհաննեսի Սարաջյանցը¹, ավարտել էր Մոսկվայի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը (մոտավորապես 1854 թ.): Բժշկի ուսանողական տարիները ղուգադիպել էին այն շրջանին, երբ այնտեղ ուսանում էին հետագայում առաջավոր գիտնականներ ու բժիշկներ դարձած

1 Սողոմոն Սարաջյանցը հետագայում իր ազգանունը փոխում է ռուսական ձևի՝ Սարաջև:

Ի. Մ. Սեչենովը, Ս. Պ. Բոտկինը, Գ. Ա. Զախարինը: Սողոմոն Սարաջյանցը աշակերտել է այնպիսի ակադեմիկոս պրոֆեսորների, յնչպիսիք են՝ Կ. Ֆ. Ռուլիեն, Ի. Տ. Գլեբովը, Ֆ. Ի. Ինոզեմցևը: Գիտությամբ համաշտակված՝ նա ուսանողական տարիներին տանը կազմակերպել էր մի քիմիական լաբորատորիա, ուր լինում էր և ուսանող Ի. Մ. Սեչենովը:

Համալսարանն ավարտելուց հետո Սողոմոն Սարաջևը վերադառնում է Կովկաս ու սկսում բժշկությամբ զբաղվել: Վեհ մարդասիրությամբ աչքի ընկնող բժիշկը ձրի էր դարձանում Դերբենտի չքավոր բնակչությանը: Նա բարձր կուլտուրայի ու առաջավոր հայացքների տեր մարդ էր: Իր տանը նա կազմել էր գրքերի ու նոտաների, մանավանդ տարբեր օպերաների դաշնամուրային փոխադրումների մի գրադարան, որովհետև կինը՝ Թամարան, (ծնյալ Կաշկաշյան) ու ավագ դուստր Օլգան լավ դաշնամուր էին նվագում: Սարաջյանների տանը շատ կարդում ու վիճաբանում էին գիտական ու երաժշտական նյութերի վերաբերյալ. այնտեղ հաճախ էր երաժշտություն լսվում:

Բժիշկ Ս. Սարաջևը մեռավ 1882 թվականին, երբ Կոնստանդինը հինգ տարեկան էր. այնպես որ փոքրիկ տղային դաստիարակել սկսեցին մեծ եղբայրներն ու քույրերը, գլխավորապես Օլգան, որովհետև մայրը չէր կարող բավականաչափ ուշադրություն դարձնել իր ինը երեխաներին:

Բժշկի մահվանից հետո Սարաջյանների ընտանիքը փոխադրվեց Բաքու։ Այդտեղ Կոնստանդինը նախ սովորեց հայկական դպրոցում, ապա՝ ռեալական ուսումնարանում՝ մինչև 11 տարնական դառնալը։

Սարաջեք շատ կանուխ երևան բերեց երաժշտական մեծ ընդունակություն ու հետաքրքրասիրություն։ Նա յոթ տարեկան էր, երբ սկսեց ջութակի դասեր առնել ռեալական ուսումնարանի սաներ Կազմինցեից ու Էստերեյսից, այնուհետև պարահանդեսային նվագախմբի ջութակահար Դրաշունովից և այդ նվագախմբի դիրիժոր Էստերեյսից (հայրը)։

1889 թվականի աշնանը Կոնստանդին Սարաջեք կոնկուրսային քննությունը հաջող տալուց հետո ընդունվեց Մոսկվայի կոնսերվատորիան՝ ջութակի դասատու Վ. Զ. Սալինի (Վինյավսկու աշակերտը) դասարանը։ Սալինի մոտ նա սովորեց մինչև 6-րդ դասարանը¹, որից հետո փոխադրվեց հայտնի մանկավարժ, ջութակահար Ի. Վ. Գրժիմալիի դասարանը։ Կ. Ս. Սարաջեք անմամբ լը սովորեց Սաֆոնովի դասարանում, իսկ երաժշտական-տեսական առարկաները այնպիսի ականավոր երաժիշտներից, ինչպես Ն. Գ. Կաշկինը, Գ. Է. Կոնյուսը, Մ. Մ. Իպոլիտով-Իվանովը և վերջապես Ս. Ի. Տանեկը (կոնտրապունկտի հատուկ դասարան)։

¹ Այն ժամանակ կոնսերվատորիայի առաջին վեց դասարանները համարվում էին կրտսեր՝ նախապատրաստական։

Կոնստանդին Սարաջևի անձնավորության ձևավորման վրա հատկապես մեծ ազդեցություն ունեցավ Ս. Ի. Տանեկի հետ շփվելը, ըստ որում ոչ միայն հատուկ տեսական պարապմունքների, այլև ուսանողական նվագախմբի ու երգչախմբի փորձերի ժամանակ:

«Երբ 1889 թվականի աշնանը ես ընդունվեցի Մոսկվայի կոնսերվատորիան,— գրում է Կ. Սարաջևը իր հուշերում,— Տանեկն արդեն դիրեկտոր էր: Սակայն առաջին իսկ օրերից տեսնելով Սերգեյ Իվանովիչի լուրջ, ազնիվ, անկեղծ դեմքը, նույնիսկ դեռ ամենեկին ճանաչելով նրան, զգացի, որ նա մի բացառիկ անձնավորություն է և համենայն դեպս առաջին դեմքը կոնսերվատորիայում... Այն ժամանակ, երբ դասատուներից ոմանք պարապմունքի էին գնում ներվային դեմքով, ջղայնացած արտահայտությամբ, ոմանք էլ հոգնած կամ տրտում տեսքով, Տանեկը միշտ քայլում էր առույգ, կարծես ամբողջ էությունից խելք ու թարմություն էր ճառագայթում: Նրա դեմքն ու աչքերը, որոնք արտացոլում էին մտքի անընդհատ ու աշխույժ աշխատանք, ասում էին, որ նա շոտպում է դասարան ոչ թե պարտականությունից դրդված, այլ նրան այդտեղ մղողը իր աշխատանքով անկեղծորեն հափշտակվելն ու աշակերտների հետ շփվելու ծարավն են»¹: Այնուհետև Կ. Սարա-

¹ Կ. Սարաջև, Սերգեյ Իվանովիչ Տանեկ. Հուշերի թերթիկներ, «Մուզիկա» հանդեսի 1915 թ. № 233, նոյեմբերի 21, էջ 503—504:

ջևը հիշում է Ս. Ի. Տանեկի պարապմունքները
երգչախմբի ու օրկեստրի դասարաններում:

«Սերգեյ Իվանովիչի աշխատանքի հստակու-
թյունն ու լրջությունը աչքի էր ընկնում մանա-
վանդ երբ դա համեմատում էինք Տանեկի հաջորդ-
ների կողմից օրկեստրի ու երգչախմբի դասարան-
ները վարելու հետ: Այս վերջինները միշտ հետա-
մտում էին մի նպատակի՝ դասարանում անդիր
սերտել տալու ինչ-որ կանխորոշված համերգի կամ
ներկաշացման ծրագիրը: Իսկ հետագա ղեկավար-
ներից մեկն էլ բացահայտ լիտիությամբ դասա-
րանում աշակերտների գլուխն էր մտցնում հերթա-
կան սիմֆոնիկ հավաքույթի ծրագիրը, որովհետև
ո՛չ կարող էր դիրիժորություն անել, ո՛չ էլ ինք-
նուրույն կերպով պարտիտուրան սովորեցնել:
Ամենևին այդպես չէր Տանեկի օրոք. օրկեստրի ու
երգչախմբի հետ պարապելիս սա հետևում էր
մի հիմնական սկզբունքի՝ օրկեստրի ու երգչա-
խմբի ուսանողների զանգվածին դաստիարակել,
զարգացնել՝ ծանոթացնելով նրան դասական գրա-
կանության նմուշներին, այդ թվում Պալեստրինա-
յայի, Բախի, Հենդելի, Հայդնի, Մոցարտի, Բեթհո-
վենի կապիտալ, հազվագեպ կատարվող սոնդ-
ժագործություններին: Այդ պարապմունքները, ո-
րոնք ամենևին «դիրիժորի համար փորձեր» չէին,
միշտ ուղեկցվում էին սեղմ, բայց ոչ երբեք տա-
փակ տեխնիկական-տեսական և ընդհանուր-էս-

թեոթիկական ու պատմա-կենսագրական բնութի
բացատրություններով»¹:

Կ. Ս. Սարաջևը հետադայում միշտ ընդգծում էր,
որ հատկապես Ս. Ի. Տանեկն էր ներարկել իրեն
արվեստի հասարակական, մեծապես էթիկական
ու դաստիարակչական նշանակության ըմբռնումը,
դասական երաժշտության ու ժողովրդական ստեղ-
ծագործության առջև խոնարհվելը և վերջապես
դիլետանտիզմը չհանդուրժելը, սեփական աշխա-
տանքի նկատմամբ խստապահանջ լինելը:

Մինչև իր կյանքի ամենավերջին օրերը Կ. Սա-
րաջևը խոնարհվում էր Ս. Ի. Տանեկի առջև որպես
մարդու ու երաժշտի, հաճախ ու սիրով նվագում
էր նրա գործերը:

Կ. Սարաջևի արխիվում պահպանվող մի շարք
նյութեր վկայում են, որ կոնսերվատորիան ավար-
տելուց հետո էլ նա շարունակում էր շփվել Տա-
նեկի հետ: Իսկ Ե. Կոպոսովա-Դերժանովսկայայի
հուշերից իմանում ենք, որ «նրան (Սարաջևին,
Գ. Տ.) շատ էր սիրում ու գնահատում Ս. Ի. Տա-
նեկը, որին հաճախ էր այցելում և որի տանը
բազմիցս նվագում էր Բեթհովենի ու Չայկովսկու
բոլոր կվարտետներն ու տրիոները»²:

Կոնսերվատորիայում ուսանելու տարիներին

¹ Կ. Սարաջև, Սեզեյ Իվանովիչ Տանեկ, Հուշերի թերթիկ-
ներ, «Մուշիկա» հանդեսի 1915 թ. № 223, նոյեմբերի 21,
էջ 504:

² Ե. Կոպոսովա-Դերժանովսկայա, Կ. Ս. Սարաջև, կենսա-
գրություն (ձեռագիր):

ձևավորվեցին երիտասարդ երաժշտի աշխարհայացքն ու գեղարվեստական ճաշակը, նա ձեռք բերեց պրոֆեսիոնալ հաստատուն ու բազմակողմանի գիտելիքներ: Մեծապես ընդլայնվեց նրա ընդհանուր ու երաժշտական տեսադաշտը:

Կ. Սարաջևը ուսանողական տարիներից սկսեց կազմել նոտաների ու գրքերի կոլեկցիաներ: Նոտաների սերը հարատևեց նրա ամբողջ կյանքում: Դրա հետևանքով նա կարողացավ հավաքել նոտաների մի հազվագյուտ գրադարան, որը պարունակում էր ոչ միայն պարտիտուրաներ ու կլավիրներ, այլև սիմֆոնիկ ու կամերային երկերի նվագախմբային պարտիաների լրիվ կոմպլեկտներ:

Այդ շրջանում Կ. Սարաջևը շատ էր կարդում, ծանոթանում էր դասական ու ժամանակակից երաժշտական գրականությանը, մեծ ուշադրություն դարձնում կամերա-գործիքային անսամբլներին: Ի. Վ. Գրժիմալիի կվարտետային դասարանում ուսանելու շրջանում (որտեղ նա ջութակ կամ ալտ էր նվագում), կամերային մեծաքանակ գրականություն էր նվագում Մոցարտի, Հայդնի, Բեթհովենի, Շուբերտի, Բորոդինի, Չայկովսկու և ուրիշների համարյա բոլոր կվարտետները, ինչպես նաև մի շարք տրիոներ ու կվինտետներ: Իմանալով, թե Սարաջևը կամերային նվագի ինչպիսի կրքոտ սիրահար էր, հաճախ էին նրան հրավիրում այս կամ այն տունը կվարտետներին մասնակցելու համար:

Կոնստանդին Սարաջևը մշտապես և մեծ հափըշ-

տակությամբ նվազում էր նաև ուսանողական սիմ-
ֆոնիկ նվագախմբում (որպես առաջին ջութակնե-
րի կոնցերտմեյստեր), ինչպես նաև երգում էր ու-
սանողական երգչախմբում: Այդ տարիներին նա
առանձնապես սիրեց հինավուրց վարպետներ Ժոս-
քեն դը Պրեի, Պալեստրինայի երկերը, Բախի, Մո-
ցարտի, Բեթհովենի ու Գլինկայի հոյակապ ստեղ-
ծագործությունները:

Կոնսերվատորիայում իշխում էր Չայկովսկու
պաշտամունքը, որի առջև խոնարհվում էր նաև
Կ. Ս. Սարաջևը: Երբ նա արդեն հայտնի երաժիշտ
էր (1938 թվականին), հիացմունքով էր վերհիշում
իր առաջին տպավորությունները Չայկովսկու ըս-
տեղծագործություններից ու այդ հանճարեղ կոմ-
պոզիտորի անձնավորությունից: Մասնավորապես
նա պատմում էր, թե ինչպես 1891 թվականին
Չայկովսկին այցելեց Մոսկվայի կոնսերվատորիան,
1892 թվականին ղեկավարեց փորձերն ու համեր-
գը, և վերջապես 1893 թվականին Մոսկվայի կոն-
սերվատորիայի դասատուներով ու ծեղացված օր-
կեստրային դասարանը առաջին անգամ նվագեց
Չայկովսկու Վեցերորդ սիմֆոնիան հեղինակի ներ-
կայությամբ՝ ըստ ձեռագրի (այդ կատարմանը ոչ
որի ներս չէին թողնում, բայց Սարաջևը կարողա-
ցել էր թաքնվել ու գաղտագողի լսել ամբողջ սիմ-
ֆոնիան): «Ինձ ապշեցրեց Պյոտր Իլյիչի կերպարը՝
միանգամայն զմայլելի թովչանք ու հմայք ունե-
ցող ժպիտը և մանավանդ վճիտ աչքերի առանձնա-

կի արտահայտութիւնը»¹, — գրում է Կ. Սարաջեքը:

Սիմֆոնիկ համերգներում, ուր միշտ հաճախում էր Սարաջեքը, հետզհետե ավելի հաճախակի էին կատարվում «Հզոր խմբակի» կոմպոզիտորների, ինչպես նաև այն ժամանակ տակավին երիտասարդ Ռախմանինովի, Գլազունովի ստեղծագործութիւնները: Կ. Սարաջեքի վրա հսկայական տպավորութիւն գործեց այդ շրջանում Մոսկվայում դիրիժոր Լը Մուրիի ղեկավարութեամբ կատարված Բեռլինցի «Ֆանտաստիկ սիմֆոնիան»:

Այդ տարիներից արդեն Սարաջեք ոչ միայն ուրում էր, այլև քաջ գիտեր դասական երաժշտութիւնը, որը նրա ամբողջ կյանքում մնաց որպէս գեղարվեստական կատարելութեան ամենաբարձր նմուշը, այն չափանիշը, որով նա մոտենում էր երաժշտական արվեստի երևույթները դնահառելուն:

Ուսանողական տարիներից Սարաջեք արդեն անհատական սերտ հարաբերութիւններ հաստատեց բազմաթիվ երիտասարդ երաժիշտների, այդ թվում Կ. Ն. Իգումնովի, Ս. Վ. Ռախմանինովի, Ա. Բ. Գոլդենվեյզերի և ուրիշների հետ: «Կոնստանդին Նիկոլաևիչի (Իգումնովի, Գ. Տ.) Մոսկվայի կոնսերվատորիայում սովորելու ամբողջ ժամանակը, — վերհիշում է Կ. Սարաջեքը, — լիովին համըն-

¹ Սարաջեքի նամակը Կլինի Չայկովսկու թանգարանի գրեկտորին: 1938 թ. դեկտեմբեր: Չայկովսկու թանգարան, Կլին:

կալ կոնսերվատորիայում ուսանելու իմ տարինե-
րին: Ես խիստ որոշակի հիշում եմ նրա այդ ժա-
մանակի կերպարանքը՝ ընդունվելու առաջին իսկ
օրից. շատ նիհար ու բարձրահասակ մի երիտա-
սարդ, լայն ու բարձր ճակատով, չափազանց լու-
կյաց, համեստ, անհամարձակ. համալսարանի
ուսանողի երկար, համազգեստային սերթուկով¹:
Սարաջևի հուշերը հետաքրքրական տեղեկություն-
ներ են պարունակում նաև Իգումնովի կոմպոզի-
տորական աշխատությունների մասին: Իգումնովին
վերաբերող հուշերի կապակցությամբ Սարաջևը
գրում է այդ ժամանակ Մոսկվայի կոնսերվատո-
րիայում իշխող ընդհանուր մթնոլորտի և տարբեր
հոսանքների ու դպրոցների (Սաֆոնովի, Տանեևի,
Պաքստի, Զիլոտի) պայքարի մասին: Սարաջևի և
Իգումնովի բարեկամական հարաբերությունները
շարունակվեցին նրանց ամբողջ կյանքում: Սարա-
ջևը այդ հիանալի դաշնակահարի մասին ասում
էր, որ նա «բյուրեղանման մաքուր հոգու տեր մի
հմայիչ մարդ էր»:

Իր հուշերում Սարաջևը խոսում է նաև Ռախմա-
նինովի հետ ունեցած առաջին հանդիպումների
մասին: «Սերգեյ Վասիլևիչ Ռախմանինովին ճա-

¹ Կ. Սարաջև, Հուշեր Իգումնովի մասին: Զեռագիր: Գլին-
կայի անվան Երաժշտական կուլտուրայի կենտրոնական թան-
գարան (Սարաջևի արխիվ): Հետազայում այդ թանգարանը
կրճատ կանվանենք ԵԿԿԹ:

նաշում էի Մոսկվայի կոնսերվատորիան ընդունվելու իմ առաջին օրերից՝ 1889 թ. աշնանից, — գրում է նա: — Այդ ժամանակ Ռախմանինովն արդեն բուլորի կողմից համարվում էր որպես վերին աստիճանի շնորհալի դաշնակահար ու կոմպոզիտոր¹: Բազմաթիվ հետաքրքրական տեղեկություններ են պարունակում Սարաջևի հուշերը կոնսերվատորիայում Ռախմանինովի պարապմունքների, նրա տարբեր ստեղծագործությունների, մասնավորապես սիմֆոնիայի մասին, «որի համար նա մոտադիր էր օգտագործել հին ռուսական եղանակներ», այդ ստեղծագործության տխուր ճակատագրի մասին և այլն: Սարաջևը անձամբ ծանոթացել է Ռախմանինովի հետ 1897 թվականին: «Այդ ժամանակ Ռախմանինովը ինքնամիտի ու մենակյաց կյանք էր վարում, նյութական կարիքի մեջ էր, ապրում էր իր ազդականներից մեկի տանը՝ սարավուլթի խիստ անձուկ սենյակում: Նրան օգնելու նպատակով ես դաշնամուրային նվագի մասնավոր դասեր էի ճարում նրա համար և, ի միջի այլոց, կարողացա իմ ապագա կնիշ հետ պարապելու դասերը ընձեռել նրան: Այս հանգամանքը մեզ ավելի մոտիկացրեց, և հետագայում արդեն, իմ ամուսնանալուց հետո, նա սկսեց լինել մեր տանը: Բացի դրանից, մենք բավական հաճախակի իրար հան-

1 Կ. Սարաջև, Հուշեր Ռախմանինովի մասին: Ձեռագիր: ԵԿԿԹ: Սարաջևի արխիվ:

դիպում էինք երաժշտական մի սեղմ խմբակում։ Մեր այդ խմբակը շաբաթը մի անգամ հավաքվում էր Ա. Բ. Գուլգենվելյեների բնակարանում, որտեղ գալիս էինք երաժշտություն դառնալու նպատակով, նվագում էինք կվարտետներ, տրիոներ, ծանոթանում երաժշտական նոր գործերին։ Այդ խմբակում բավական հաճախակի լինում էր Ռախմանինովը ու Բեբեմն էլ մասնակցում որպես գերազանցորեն իր ստեղծագործությունների կատարող։ Առաջին անգամ այդտեղ լսեցինք մենք նրա Դաշնամուրային 2-րդ կոնցերտը, 2-րդ սյուիտան երկու դաշնամուրի համար, Թավջութակի սոնատը։ Այդ բոլոր ստեղծագործությունները ապշեցրին մեզ իրենց հասունությունը ու գունագեղությունը։

Այդ տարիներին Սարաջևի հետ ունեցած բարեկամական հարաբերությունների մասին խոսում է Ա. Բ. Գուլգենվելյեները իր հուշերում։ «Մենք բարեկամացանք, և ջերմ, մտերմական հարաբերությունները շարունակվեցին մեր ամբողջ կյանքում, Թեև վերջին տարիներին հազվադեպ էինք հանդիպում իրար,— գրում է Գուլգենվելյեները։— Մեզ մերձեցնողը երաժշտության վառ սերն էր, երաժշտական գրականության ծանոթանալու որոնախույզ ցանկությունը։ Կոստյա Սարաջևը աշխույժ, սրամիտ տղա էր, աչքի էր ընկնում նմանակերպություն անելու ընդունակությամբ։ Վիրտուոզություն էր նա վերարտադրում մանավանդ պրոֆեսոր Գրոբմալիի տիպիկ կերպարանքը... Կոնսեր-

վատորիայում ուսանելու վերջերին և ավարտելուց
 հետո մի քանի տարի շարունակ իմ բնակարանում
 ստեղծվեց տնային կվարտետ: Կոնստանդին Խո-
 լոմոնովիչը նվագում էր առաջին ջութակ, երկրոր-
 դը՝ նվագում էր Ռեյնհոլդ Մորիցեիշ Գլիերը, որ
 նույնպես Գրժիմալիի աշակերտն էր, իսկ ալտի
 պարտիաների կատարողները փոխվում էին. սկզբ-
 բում դա կատարում էր հիանալի ջութակահար,
 Մեծ թատրոնի նվագախմբի անդամ Սեմյոնովը,
 հետո, կարճ ժամանակով, Գրիշա Պիշնովը, իսկ
 աջնուհետև, մինչև վերջը, առաջնակարգ երաժիշտ
 Ալեքսանդր Կարլովիչ Մետները: Թավջութակի
 պարտիան մշտապես կատարում էր Միխայիլ Եվ-
 սևեիշ Բուկինիկը: Մենք հաճախակի էինք հավաք-
 ւում՝ առնվազն ամսական երկու անգամ, հաճախ
 էլ շաբաթը մի անգամ: Մենք նվագեցինք անհա-
 մար կվարտետներ ու անսամբլներ դաշնամուրի
 հետ: Նվագում էինք դասական գրականության
 գործեր՝ Հայդն, Մոցարտ, Բեթհովեն, Շուբերտ,
 Բրամս, Չայկովսկի, Բորոդին և այլն: Սառկայն
 զգալի տեղ էինք հատկացնում թե՛ քիչ հայտնի և
 թե՛ մանավանդ նոր գործերին: Օրինակ՝ Գլիերի
 նոր գործերը առաջին անգամ մեր հավաքույթնե-
 րում են նվագվել: Մեր հավաքույթները դառնում
 էին հանրահայտ. այնտեղ երբեմն լինում էին շատ
 երաժիշտներ: Հաճախ էր լինում Ռախմանինովը և
 նվագում էր իր նոր գործերը: Մշտապես լինում էր
 Միխայիլ Ակիմովիչ Սլոնովը, որ աչքի ընկնող

ձայն շուներ, սակայն թերթից հիանալի կարգում էր նոտաները: Նա կատարում էր, օրինակ, Մուսորգսկու, այն ժամանակ տակավին սակավահայտ, գործերը, ինչպես նաև դասական ու նոր հեղինակների արևմտյան ու ռուսական մի շարք ստեղծագործություններ: Մի հավաքույթում եղավ Զիլտտին, ներկա եղավ ու երգեց Շալյապինը, իսկ մի հավաքույթում էլ Ռախմանինովը ինձ հետ նվագեց նոր միայն գրած Երկրորդ սյուիտը երկու դաշնամուրի համար, ինչպես նաև իր Դաշնամուրային կոնցերտի առաջին մասը, որ առաջին կատարմանը դեռ պատրաստ չէր (համերգում կատարվել էին միայն երկրորդ ու երրորդ մասերը)»¹:

1-1
2029
A2029

Ուսանողական տարիներից արդեն Սարաջևը խիստ հետաքրքրվում էր Հայաստանի պատմությամբ ու կուլտուրայով: Դրան նպաստում էր մանավանդ նրա շփումը Լազարյան ճեմարանի ուսանողության հետ (Կ. Սարաջևի եղբայրներից մեկը այդ ճեմարանի սան էր): Նա լինում էր Մոսկվայի համալսարանի պրոֆեսոր Ն. Ի. Ներսիսովի տանը, որտեղ և ծանոթացել էր բանաստեղծ Ալեքսանդր Մատուրյանի և այն ժամանակ սկսնակ կոմպոզիտոր Ալեքսանդր Սպենդիարյանի հետ:

¹ Ա. Գոլդենվեյզեր. Հուշեր Կ. Ս. Սարաջևի մասին: Ձեռագիր: 1959:

Սարաջեր 1895 թվականի ամառն անցկացրեց Գանձակում (այժմ Կիրովաբադ) ապրող իր քույր մոտ: Այդ շրջանում նա շրջեց մոտակա գյուղերում ու գրի առավ մոտ հիսուն հայկական ժողովրդական երգ:

Մոսկվայում Բնագիտություն, մարդաբանություն ու ազգագրություն սիրողների ընկերության ազգագրական բաժնին կից երաժշտական-ազգագրական հանձնաժողովում տեղի էին ունենում տարբեր ժողովուրդների երաժշտությանը նվիրված զեկուցումներ: Այդ զեկուցումներից մեկը, որ նվիրված էր Անդրկովկասի ժողովուրդների երաժշտությանը, կաբդաց կոմպոզիտոր-ազգագրագետ Ա. Ն. Կորեշենկոն: Կոնստանդին Սարաջեր եռանդադին բողոքեց հայ ժողովրդի ինքնուրույն երաժշտություն ունենալը հերքող Կորեշենկոյի թեզիսի դեմ: Այս կապակցությամբ նա հրապարակեց մի հոդված՝ «Երկու խոսք հայ երաժշտության մասին», որտեղ շարադրեց իր հայացքները հայ երաժշտության վերաբերյալ՝ համարելով դա մեր ժողովրդի խորասկզբի ինքնուրույն կուլտուրայի անքակտելի մի մասը¹:

Այդ հոդվածում Սարաջեր ջանում է ցույց տալ հայ երաժշտության հնամենի ակունքները: Նա տե-

1 Տե՛ս «Братская помощь пострадавшим армянам» ժողովածուն («Եղբայրական օգնություն կոտորածներից տուժած հայերին»), Մոսկվա, 1898, էջ 519:

ղեկություններ է հաղորդում Հայաստանի հոգևոր
երաժշտության զարգացման մասին սկսած V դա-
րից, խոսում է շարականների, մեղեդիները գրի
առնելու սկզբնական մեթոդների և վերջապես Կա-
րա-Մուրզայի, Եկմալյանի, Չիլինդարյանի և այ-
լոց «Պատարագների» մասին: Սարաջևը շեշտում
է հայ երաժշտության մեծ դերը «առօրյա կյան-
քում», նշում, որ նա պարունակում է «բազմաթիվ
հետաքրքրական ու ինքնատիպ գույներ», երբեմն
էլ հետամտում է «մերկացուցիչ-բարոյախոսական
ու դաստիարակչական նպատակներին»:

Աշուղների ստեղծագործությունը նա համարում
է դեմոկրատական երաժշտա-բանաստեղծական
արվեստի ճյուղերից մեկը: Առանձնապես շեշտում
է նա հայ ժողովրդական ու աշուղական երաժշ-
տության ուրույնությունը, նրա տարբերությունը
պարսկական ու արաբական երաժշտությունից:
Հոգվածագիրը արծարծում է նաև հայ ժողովրդա-
կան ստեղծագործության նմուշների գրառումն աշ-
խուժացնելու անհրաժեշտության հարցը: Սարաջևն
իր հոգվածին կցել է երկու հատված Մ. Եկմալյա-
նի «Պատարագ»-ից՝ «Հայր մեր» և «Սուրբ, սուրբ»
և իր կատարած գրառումներից մի քանիսը, որոն-
ցից երկուսը եկեղեցական հին եղանակներ են
(«Հայր մեր» և «Սրբասացություն»), իսկ երկուսը՝
ժողովրդական մեղեդիներ:

Կ. Սարաջևի հոգվածը թեև գիտական տեսակե-
տից բավական խոր չէր, թեև պարունակում էր մի

շարք Վիճելի ու նույնիսկ սխալ դրույթներ, սակայն ուներ այն առավելութունը, որ ուղղակի ու աներկբա կերպով դնում էր Հայաստանի երաժշտական կուլտուրայի հնության ու ազգային ուրույնության հարցը, այնպես որ հետաքրքրութուն հարուցեց մեր երաժշտության պատմության ու սեփական որոշ պրոբլեմների նկատմամբ: Մանավանդ չպետք է մոռանանք, որ դա գրվել է ավելի քան վաթսուն տարի առաջ:

Հարազատ ժողովրդի երաժշտության նկատմամբ տաժաժ հետաքրքրության վկայությունն են Սարաջևի ուսանողական տարիներին՝ գրած գործերը՝ դաշնամուրային տրիոն, ջութակի վարիացիաները, լարային կվարտետը, որոնց մեջ երիտասարդ հրաժիշտը օգտագործել է հայ երաժշտությունից վերցրած ինտոնացիաներ: Յավոք սրտի այս գործերի ձեռագրերը կորել են առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին:

Կոնստանդին Սարաջևը 1898 թվականին ավարտեց Մոսկվայի կոնսերվատորիան արժաթե մեծ մեդալով և ստացավ «ազատ արվեստագետի» կոչում: Նույն տարին էլ նա ամուսնացավ Նատալիա Նիլովնա Ֆիլատովայի՝ Մոսկվայի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետի պրոֆեսոր մանկա-

բույժ նիւ Յյոդորովիչ Ֆիլատովի դասեր հետ՝
Սերնդից-սերունդ բժշկությամբ զբաղվող, բարձր
կուլտուրականությամբ, լայն հետաքրքրություննե-
րով ու առաջադիմական հայացքներով աչքի ընկ-
նող Ֆիլատովների ընտանիքը², անկասկած, նույն-
պես ազդեցություն է գործել Սարաջևի ընդհանուր
զարգացման վրա:

Տասնչորս տարեկանից արդեն Սարաջևը ջութա-
կի մասնավոր դասեր էր տալիս: Իսկ կոնսերվա-
տորիան ավարտելուց հետո, 1898 թվականից նա
նշանակվեց ջութակի հաստիքային ավագ դասա-
տու Մոսկվայի Սինդդի ուսումնարանում: Նա միա-
ժամանակ ինքնուրույն համերգներ էր տալիս: Նրա,
որպես մենակատար ջութակահար, առաջ քաշվելու
մասին կարելի է դատել թեկուզ այն բանից, որ
նա հաջողությամբ նվագում էր Պադանինիի, Վի-
վալդիի, Սարասատեի և այլ կոմպոզիտորների
ջութակի խիստ դժվարին գործերը, ինչպես նաև
այնպիսի կապիտալ ստեղծագործություն, ինչպես
Ջայկովսկու Ջութակի կոնցերտը նվագախմբի հետ:

Մինչև 1900 թվականը Սարաջևը շարունակում էր
ջութակի դասեր առնել Ի. Վ. Գրժիմալիից, իսկ
1900 թ. ամռանը մեկնեց Պրագա՝ հայտնի ջութա-

1 Կ. Սարաջևը այդ ամուսնությունից ունեցավ երկու զա-
վակ՝ Կոնստանդինն ու Բամարան:

2 Նատալիա Ֆիլատովայի յոթ եղբայրներից հինգը բժիշկ
էին: Սովետական անվանի ակնաբույժ ակադեմիկոս Վ. Պ.
Ֆիլատովը նիւ Յյոդորովիչի եղբոր տղան էր:

կահար պրոֆեսոր Օ. Շեշիկի մոտ կատարելագործվելու համար:

1900 թվականին Կ. Սարաջևը ընդունեց ակադեմիկոս կոմպոզիտոր ու դիրիժոր Մ. Մ. Իպոլիտով-Իվանովի առաջարկը՝ աշխատել Մոսկվայի մասնավոր (նախկին Մամոնտովյան) օպերայում որպես ջութակների մենակատար-կոնցերտմեյստեր¹:

Կ. Սարաջևի նվիրական ու վաղեմի երազը դիրիժոր դառնալն էր: Մ. Իպոլիտով-Իվանովը կարողացավ նկատել երիտասարդ երաժշտի դիրիժորական ակնառու ընդունակությունը և ամեն կերպ սատարեց նրան իրականացնելու այդ երազը: Իպոլիտով-Իվանովի հանձնարարականով Սարաջևը 1901 թվականին սկսեց աշխատել «Բեմական արվեստը սիրողների խմբակում» որպես սիմֆոնիկ նվագախմբի ու երգչախմբի դիրիժոր: Շաքաթը երկու-երեք անգամ պարապում էր երգչախմբի ու նվագախմբի հետ, որոնք կազմված էին գերազանցորեն ուսանող-ուսանողուհիներից, միջնակարգ դպրոցների դասատուներից: Սարաջևի դիրիժորությամբ աչդտեղ կատարվեցին Չայկովսկու Առաջին սյուիտան, Գրիգի «Պեր Գյունտը», Ա. Ռուբինշտեյնի «Բաբելոնյան աշտարակաշինություն» խլամբերգերը և այլ ստեղծագործություններ:

1902 թվականի գարնանը Մոսկվայի կոնսերվա-

1 Մ. Իպոլիտով-Իվանովը միաժամանակ Մոսկվայի մասնավոր օպերայի գլխավոր դիրիժորն էր:

տորիայի դիրեկտոր Վ. Ի. Սաֆոնովը առաջարկեց Սարաջևին վարել ջութակի մասնագիտական դասարան: Ուսումնական տարին սկսվելուց առաջ Սարաջևը դարձյալ մեկնեց Պրագա, Շեչիկի մոտ՝ ուսումնասիրելու ջութակահարություն ավանդելու և ջութակի ռեպերտուարի մեթոդիկան: Սակայն ո՛չ այդ և ո՛չ էլ մոտակա տարիներին նա հնարավորություն չունեցավ աշխատելու կոնսերվատորիայում:

Շարունակելով հափշտակվել կամերային հյուսժըշտությամբ՝ Սարաջևը կազմակերպեց մի լարային կվարտետ, ուր, բացի իրենից (նա կատարում էր առաջին ջութակի պարտիան), մտան Ե. և Ա. Բելոուսով հղբայրները (թավջութակ ու երկրորդ ջութակ) և Կարամզինսկին (ալտ): Հետագայում ալտի կատարումը հանձնվեց Ա. Մետներին: Պարապմունքների համար ավելի ժամանակ ու հնարավորություն ունենալու նպատակով կվարտետի անդամները նույնիսկ փոխադրվեցին մի սեղ՝ միասին բնակվելու: Նրանք աշխատում էին վերին ատտիճանի համառ ու ինտենսիվ¹, պատրաստելով

1 «Սարաջևը գտավ դահլիճ ունեցող մի խոշոր բնակարան, և մենք սկսեցինք նախապատրաստվել՝ ամեն օր պարապելով 7 ժամ: Վաղ առավոտից ամեն մեկս զբաղվում էինք առանձին 3 ժամ, ապա 12-ից մինչև 2-ը ձեռնամուխ էինք լինում անսամբլի վրա միասին աշխատելուն. այնուհետև հանգստանում էինք և 7-ից մինչև 9-ը նորից փորձեր անում»: Ե. Կոպոտովա-Գերթանովսկայա. Կ. Ս. Սարաջև. Հուշեր, էջ 5 (ձեռագիր):

մի ընդարձակ ծրագիր ութ համերգի համար, որի մեջ ի դեպ մտնում էր հատկապես այդ անսամբլի համար գրված Ս. Տանեևի կվարտետը երկու թավջութակով:

Կ. Սարաջևը եղել է նաև «Բրամսի խմբակի» (որ մտնում էին նաև Կ. Իգումնովը, Յու. Պերվենցը և ուրիշներ) հիմնադիրներից ու մասնակիցներից մեկը: Այդ խմբակը Բրամսի ստեղծագործություններից կազմված համերգներ էր տալիս Սինոդի ուսումնարանի դահլիճում:

«Արդեն իննսունական թվականների սկզբից ես ու Կոնստանդին Նիկոլաևիչը (Իգումնովը, Գ. Տ.), — գրում է Սարաջևը, — մտերմացանք շնորհիվ մեր ցանկությունների համընկնելուն՝ մասսայականացնելու Բրամսի ստեղծագործությունը, մի կոմպոզիտոր, որին բոլորովին հանիրավի անտեսում էին Մոսկվայի երաժիշտները կոնսերվատորիայի գլխավորությամբ: Եվ մենք հանգեցինք «Բրամսի խմբակ» ստեղծելու հաստատ որոշմանը: Շարաթը մի անգամ հավաքվելով՝ մենք նվագում էինք Բրամսի ստեղծագործությունները՝ սոնատներ, տրիոներ, կվարտետներ ու սեքստետներ: Խմբակը բաղմամբիվ լավ գործիքահարների ներգրավեց ակտիվորեն մասնակցելու դրան, որը և հնարավորություն տվեց հրապարակային ելույթներ ունենալու»¹:

1 Կ. Սարաջև, Հուշեր Իգումնովի մասին (ձեռագիր): ԵԿԿԹ, Սարաջևի արխիվ:

Սարաջևը հաճախակի մասնակցում էր նաև հայ ուսանողների հայրենակցական միության կազմակերպած երաժշտական երեկույթներին: Այդ երեկույթներից մեկում, որ տեղի ունեցավ Սյունազարդ դահլիճում (նախկին Ազնվականների ակումբում) կատարվեցին հայ ժողովրդական «Հոփ», Նազան», «Լորիկ» և այլ երգերի նրա խմբերգային մշակումները:

Որոշելով վերջնականապես նվիրվել դիրիժորական արվեստին՝ Կ. Սարաջևը 1904 թվականին մեկնեց Վայպցիդ՝ կատարելագործվելու համաշխարհային հռչակ վայելող խոշորագույն դիրիժոր Արթուր Նիկիշի մոտ: Սարաջևը երկու տարի եղավ Նիկիշի աշակերտը: Այդ տարիներին Նիկիշի աշակերտն էին նաև հետագայում անվանի դիրիժորներ դարձած Կոռտսը, Կապլպեհերը, Վարոնը, Մետցելը, Հեսինը, Յու. Պոմերանցը:

Ամեն շաբաթ, հինգշաբթի օրերը աշակերտական նվագախումբը հավաքվում էր, և Նիկիշը իր սաներին հանձնարարում էր հերթով դեկավարել դերազանցորեն դասական հեղինակների նախորդ պատրաստած սիմֆոնիկ ստեղծագործությունների կատարումը:

կստաբարո, կտրուկ, իր աշակերտներին միշտ մեծ պահանջներ ներկայացնող Նիկիշը ըստ արժանվույն գնահատեց Սարաջևի դիրիժյորական ակնբախ ընդունակությունը, վառ երաժշտականությունն ու իսկական արտիստական ավյունը, նրան էլ կատարելով անվանում էր Schwarzman (Սև մարդ): Սարաջևի մաղերը սեփ-սե էին, նա թղնում էր սրածայր (էսպանյոլ) մորուք ու բեղ և արտաքուստ նույնիսկ ինչ-որ բանով նման էր իր ուսուցչին:

Սարաջևը Նիկիշի ղեկավարությամբ մշակեց դիրիժյորական հիանալի տեխնիկա՝ այն արտահայտիչ, որոշակի ու պլաստիկ ժեստը, նվագախումբը իր գեղարվեստական նպատակներին հասցնելու այն հմտությունը, որոնք կատարելագործվելով ու հարստանալով՝ հետագայում դարձան նրա սեփական կատարողական ոճի հիմքը: Նիկիշի դաստարանում Սարաջևը ուսումնասիրեց մի հսկայական ուսուցիչական, ղեկավարեց դասական սիմֆոնիկ դրականության մեծաքանակ գործերի կատարումը, այդ թվում Մոցարտի, Բեթհովենի երկերը, Շումանի «Մանֆրեդը» և այլն:

Երիտասարդ դիրիժյորը հսկայական օգուտ էր ստանում նաև կանոնավորապես ներկա լինելով այն փորձերին, որ վարում էր Նիկիշը Գևանդ-հաուզի շենքում¹: Նա մեկնում էր Դրեզդեն, Հալլե,

¹ «1905 և 1906 թվականներին ես առիթ ունեցա աշխատելու Լայպցիգում, պրոֆ. Նիկիշի դասարանում: Երկու սեզոնի

որտեղ նույնպես լսում էր սիմֆոնիկ համերգներ, լինում էր օպերային թատրոններում: Սարաջևի վրա առանձնապես ուժեղ տպավորություն գործեց Վիեննայի երաժշտական կյանքը, որտեղ ի թիվս բազմաթիվ այլ ստեղծագործությունների, նա լսեց Վագների «Տրիստան և Իզոլդա» օպերան Գուստավ Մալերի ղեկավարությամբ և Բեթհովենի սիմֆոնիաների մի ցիկլ Ֆելիքս Վայնգարթների ղեկավարությամբ:

Սարաջևը հիանալի յուրացրեց Նիկիշի դպրացի գեղարվեստական սկզբունքներն ու տեխնիկական ձևերը: Դրա վկայությունն է նրա հետագա ամբողջ դիրիժյորական ինքնուրույն գործունեությունը:

Ն. Յա. Մյասկովսկին Սարաջևին անվանում էր «Մեր Նիկիշը»¹: Ս. Ֆելյեբերգը գրում էր. «Լինելով նշանավոր դիրիժյոր Արթուր Նիկիշի աշակերտը՝

ընթացում Նիկիշի դասարանում ներկա լինելուց ու դիրիժյորություն անելուց բացի, հնարավորություն ունեի նաև տեսնելու Գևանդհաուզի համերգների բոլոր նախնական փորձերը, որ սկզբում 26 անգամ տեղի էին ունենում Արթուր Նիկիշի ղեկավարությամբ: Այդպիսի հանճարեղ դիրիժյորի աշխատանքը զննելու արժեքը, բացի զուտ երաժշտական-կատարողականից, նաև հետևյալն էր: Ինձ համար միանգամայն պարզ ու ակնհայտ դարձավ դիրիժյորի ձեռքի ամեն մի ժեստի, մարմնի շարժման ու կեցվածքի իմաստը, նշանակությունը»²: Մոսկվայի կոնսերվատորիայի դիրիժյորական բաժանմունքում Կ. Սարաջևի արած զեկուցումից (30-ական թվականների սկզբին):

¹ Ն. Մյասկովսկու նամակը Վ. Դերժանովսկուն՝ 1912 թ. ապրիլի 23 թվակիր: Եկեմ, ֆ—3 № 252:

Կոնստանդին Սոլոմոնովիչը շատ բան էր ընկալել նրա դեկավարելու հպարտ, զուսպ մաներից»¹։ Իսկ Բ. է. Խաչինը վերհիշելով իր պարապմունքները Կ. Սարաջևի մոտ՝ շեշտում է. «Հիմա արդեն ես հասկանում եմ, որ դա Նիկիշի դպրոցն էր»²։

1908 թվականին Արթուր Նիկիշը հրավիրվեց Մոսկվա մի շարք համերգներ տալու։ Ուշանալու պատճառով նա հանձնարարեց Սարաջևին նվազախմբի հետ նախօրոք սերտել ու նախապատրաստել իր տալիք համերգների ծրագիրը։ Ինչպես Զ. Բ. Սարաջևան է պատմում, Նիկիշը Մոսկվա գալով՝ շատ գոհ մնաց Սարաջևի աշխատանքից. նվագախմբին տված իր ցուցումների մեծ մասը համընկնում էր իր աշակերտի մինչ այդ տված ցուցումներին։ Դարձյալ Զ. Բ. Սարաջևայի վկայությամբ՝ Նիկիշը հաջող ավարտած համերգներից հետո նվիրեց Կ. Սարաջևին իր լուսանկարը հետևյալ մակագրությամբ. «Zur freundlichen errinnerung an unserem gemeinsamen slacht und unserem gemeinsamen sieg Arthur Nikisch»⁴ (Բարեկամա-

1 Ս. Ֆեյնբերգ, Իմ ստեղծագործական հանդիպումները Կ. Ս. Սարաջևի հետ։ Չեռագիր, 1959։

2 Բ. է. Խաչին, Հուշեր ուսուցչիս մասին։ Չեռագիր, 1959։

3 Զ. Բ. Սարաջևայի հետ սույն տողերի հեղինակի ունեցած զրույցից։ Նիկիշի մակագրությունը կրող վերահիշյալ լուսանկարը ցավոք սրտի կորել է առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ։

կան հիշատակ մեր համատեղ մարտի ու համատեղ հաղթանակի առթիվ: Արթուր Նիկիշ):

Կոնստանդին Սարաջևը 1906 թվականին վերադարձավ Մոսկվա և ոգևորությամբ նվիրվեց ստեղծագործական, կատարողական և երաժշտա-հասարակական բազմակողմանի գործունեության: Ամենից առաջ պետք է առանձնապես շեշտենք Սարաջևի ակտիվ աշխատանքը առաջավոր երաժիշտների կազմակերպած և դեմոկրատական ուղղությամբ տոգորված ուսումնական ու լուսավորական հաստատությունում՝ Ժողովրդական կոնսերվատորիայում¹: «Մենք առնող մասսայական երաժշտական շարժման 1905 թվականի ռեոլյուցիայից առաջացած առկա ծոմները, — գրում է Գ. Բերնանդտը, — թերևս ամենից ավելի ցայտուն կերպով կապվեցին Ժողովրդական կոնսերվատորիա կազմակերպելու հետ»²:

Ժողովրդական կոնսերվատորիան բավական մեծ դեր կատարեց հոծ մասսաներում երաժշտական

¹ Ժողովրդական կոնսերվատորիան հիմնվեց 1906 թ. մարտի 4-ին: Նրա կազմակերպիչների ու անդամների թվում էին Արազիկ (Արակիշվիլի), Բրյուսովան, Գուլգինովները, Գրեշանինովը, Դելա-Միոնիցկայան, Իզումնովը, Կաստալսկին, Կաշկինը, Լինյովան, Ա. Մետները, Սարաջևը, Տանեկը, Էնգելը, Ցավորսկին և ուրիշներ:

² Գ. Բերնանդտ, Ս. Ի. Տանեկ, Մ.—Լ. 1950, էջ 194:

գիտելիքներ տարածելու գործում: Այդտեղ ուսուցումը ձրի էր ու հասարակության շքավոր խավերին մատչելի, սովորողները գերազանցորեն բանվորներ, ուսանողներ, արհեստավորներ ու հասարակ պաշտոնյաներ էին: Ժողովրդական կոնսերվատորիան կազմակերպում էր հանրամատչելի համերգներ, երաժշտական տարբեր նյութերի մասին դասախոսություններ: Նրա ուսանողները երաժշտական գրագիտություն էին սովորում, ծանոթանում երաժշտության պատմությանը, ժողովրդական երգերին, երգում էին երգչախմբում: Ամենաընդունակներին հնարավորություն էր տրվում սովորել երգել կամ նվագել որևէ գործիքով: Կ. Սարաջևը ջութակի և երաժշտական գրագիտության դասեր էր տալիս Զամոսկվարեցիի շրջանում:

1904 թվականին վախճանվեց Սարաջևի կինը՝ Նատալիա Նիլովնան, և երեք տարի անց նա նորից ամուսնացավ հանգուցյալի հորեղբորաղջկա (Ն. Ֆ. Ֆիլատովի եղբոր դստեր)՝ Զոյա Բորիսովնա Ֆիլատովայի հետ: Խիստ զարգացած, չափազանց կենսասեր ու եռանդուն Զոյա Բորիսովնան մինչև Սարաջևի կյանքի վերջին օրերը եղավ նրա ուրախության ու վշտի մասնակից, հավատարիմ ընկերուհին¹:

1 Կ. Սարաջևը երկրորդ ամուսնությունից ունեցավ մի տղա՝ Նիլը, որ գիտական աշխատակից է ֆիզիոլոգիայի գծով, և երկու դուստր՝ Կիրան ու Ալան, որոնք մենակատար տավիղահարներ են ՍՍՌՄ Մեծ թատրոնի նվագախմբում:

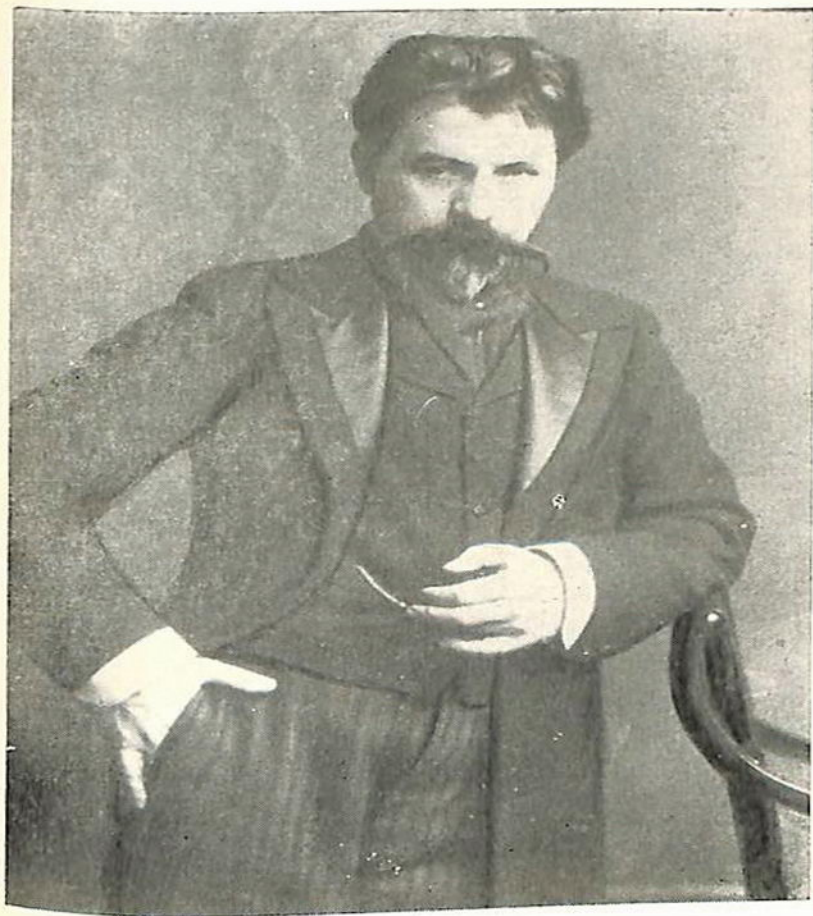
1907 թվականին կոնստանդին Սարաջևը ընտր-վեց Մոսկվայի «Նվազախմբային երաժիշտների փոխօգնութեան ընկերութեան» նախագահ: Այդ հասարակական պաշտոնը վարելու ընթացքում նա համառ պայքար էր մղում նվազախմբերի երաժիշտների աշխատավարձը բարձրացնելու համար, ինչպես նաև կապալառուների կողմից նրանց շահագործելու դեմ: Նա համարձակ կերպով պաշտպանում էր երաժշտական «դեմոսի» իրավունքները. օրինակ՝ երբ Պետերբուրգի նախկին Մարիինյան թատրոնի դիրեկցիան անտեսելով ուսւ երաժիշտների շահերն ու իրավունքները՝ մտադրվեց աղատ պաշտոնների համար առանց կոնկուրսի հրավիրել միայն արտասահմանյան երաժիշտներ, Կ. Սարաջևը, որպես «Նվազախմբային երաժիշտների փոխօգնութեան ընկերութեան» նախագահ, թերթերում մի բաց նամակ հրատարակեց արքունի միևիատրի հասցեին՝ կոնկուրսների կանոնադրությունը խախտելու առթիվ, ու կարողացավ շեղյալ համարել տալ այդ որոշումը: Հետագայում, երբ Ա. Գլազունովը Մարիինյան թատրոնի դիրիժորի պաշտոնի համար հանձնարարեց Սարաջևին ընդունել, կայսերական թատրոնների դիրեկտոր Տելյակովսկին հիշելով «բաց նամակի» պատմությունը՝ հակառակվեց դրան:

Հետզհետե ավելի հոռու էր դառնում նաև Սարաջևի կատարողական գործունեությունը: Նա հանդես էր գալիս անձնական համերգներով, մասնակ-

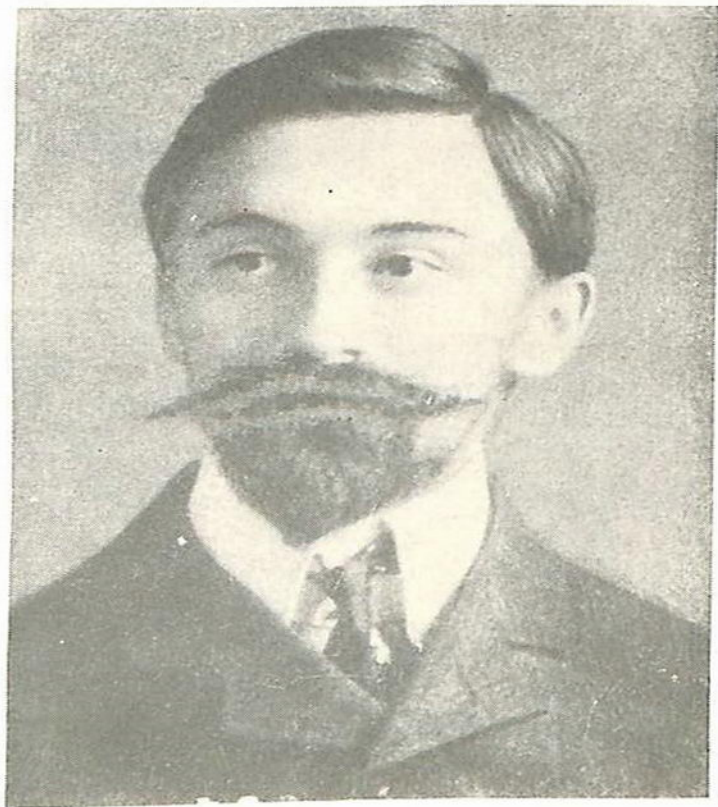
ցում էր կամերային-գործիքային անսամբլներին: Նրա համերգները մշտապես մեծ հետաքրքրություն էին առաջացնում, հատկապես խելացիորեն կազմված ծրագրերի շնորհիվ, որոնց մեջ մտնում էին կլասիկների լավագույն գործերը, ինչպես նաև ամենաակնառու նորույթները: Օրինակ՝ նրա համերգներից մեկում, որ տեղի ունեցավ Մոսկվայում 1908 թ. հունվարի 17-ին, առաջին անգամ կատարվեց Ս. Տանեևի Տրիոն (opus 22): «Երեք կատարողներն էլ, այդ թվում Տրիոյի հեղինակը դաշնամուրի պարտիայում, և պ. պ. Սարաջևն ու Բուկինիկը ջութակի ու թավջութակի պարտիաներում, արժանի են մեծ գովեստի՝ ոգեշունչ նրբագիշտության ու սքանչելի անսամբլի համար, — գրել է քննադատ Ն. Կաշկինը: — Նոր ստեղծագործությունը հսկայական ու արժանի հաջողություն ունեցավ դահլիճում հավաքված բազմամարդ հասարակության մեջ»¹:

Կ. Սարաջևը երաժշտա-պրոպագանդիստական լայն ու խիստ բեղմնավոր գործունեություն ծավալեց որպես դիրիժյոր, իսկ մի ժամանակ էլ՝ որպես ամառային հանրամատչելի սիմֆոնիկ համերգների գլխավոր դիրիժյոր Սոկոլնիկիում (1908, 1910, 1911 թվականներին և որպես Սերգեև-Ալեք-

1 Ն. Կաշկին. Կ. Սարաջևի համերգը և Ս. Ի. Տանեևի նոր տրիոն: «Ռուսկոյե սլովո» օրաթերթ, 1908, № 16, հունվարի 19:

Արամուկ Նիկիշ

Կ. Ս. Սարգսյան

սեւեյան ժողովրդական տան գլխավոր գիրիժյուր (1911, 1912 թթ.):

Այդ, մանրավանդ Սոկոլնիկիում տրվող, համերգները մեծ ժողովրդականություն էին վայելում: Սոկոլնիկիում տեղի ունեցող համերգների կապակցութեամբ Սարաջևը մոտիկացավ երաժշտական անվանի քննադատ Վ.Վ. Դերժանովսկու հետ, որ հրավիրված էր այդտեղ սրպես ծրագրիչների կոնսուլտանտ ու թերթերի ինֆորմատոր:

Կ. Սարաջևի վարած համերգների հաջողութեւնը հետևանք էր թե՛ գիրիժյուրի գեղարվեստական դեմքի վառ արտիստականության ու ինքնատիպության և թե՛ վերին աստիճանի հետաքրքրական ու բովանդակալից ծրագրերի: Ապշեցուցիչ էին Սարաջևի արտասովոր հիշողությունն ու վիթխարի աշխատունակությունը: Համեմատաբար կարճ ժամանակամիջոցում նրա ղեկավարութեամբ կատարվեցին թե՛ դասական, թե՛ ժամանակակից կոմպոզիտորների բազմաթիվ սիմֆոնիկ ստեղծագործություններ:

Վերհիշելով Սոկոլնիկիում տրված համերգները՝ Սարաջևը գրում էր. «Այդ համերգներում կատարվեցին թե՛ ռուս, թե՛ արտասահմանյան երիտասարդ կոմպոզիտորների բազմաթիվ նոր ստեղծագործություններ, մեծ մասամբ ըստ ձեռագրերի, ինչպես օրինակ՝ Մյասկովսկու, Պրոկոֆևի, Դեբյուսսիի, Ստրավինսկու, Ռավելի և շատ ուրիշների գործեր: Այդ համերգներում առաջին անգամ հան-

դեպ եկան շատ սկսնակ երիտասարդ երաժիշտներ՝ դաշնակահարներ Օռլովը, Պրոկոֆևը, Բորովսկին, Ֆեյնբերգը, երգչուհի Նինա Կոշիցը և շատ ուրիշներ։ Մոսկվայում առաջին անգամ Սոկոլնիկիում իմ ղեկավարությամբ կատարվեց Բեթհովենի բոլոր սիմֆոնիաների ցիկլը»¹։

Համերգների ընդարձակ ծրագիրը պարունակում էր բազմաթիվ հետաքրքիր գործեր, այդ թվում և սիմֆոնիկ ստեղծագործություններ (սիմֆոնիաներ, ուվերտյուրներ, սյուիտներ, կոնցերտներ, օպերային հատվածներ, վոկալ երկեր օրկեստրի նվագակցությամբ (Բախից, Հենդելից, Մոցարտից, Բեթհովենից, Գրիգից, Սեն-Սանսից, Լիստից («Ֆաուստ» սիմֆոնիան, «Պրելյուդներ», դաշնամուրային երկու կոնցերտները օրկեստրի նվագակցությամբ), Սվենդսենից, Դեբյուսիից, Ռոժե Դյուկասից, Դյուսակայից, Ֆլ. Շմիդտից, Վագներից (հատվածներ «Տանհյզեր»-ից, «Նիբելունգների մատանի»-ից, «Տրիստան և Իզոլդա»-ից, «Նյուրբերգի մայտերգերի գերներ»-ից), Շոպենից, Ռ. Շտրաուսից, Գլինկայից, Բորոդինից, Ռիմսկի-Կորսակովից, Մուսորգսկուց, Չայկովսկուց (ներառյալ Հինգերորդ և Վեցերորդ սիմֆոնիաները, «1812 թ. հանդիսավոր ուվերտյուրը»), Սկրյաբինից (ներառյալ «Աստվածային պոեմը»), Դադու-

¹ Կ. Սարաջև, Ինքնակենսագրություն, 1952 թ. ղեկամբերի 18-ի ձեռագիր, պահվում է Զ. Բ. Սարաջևայի մոտ։

նովից (Ութերորդ սիմֆոնիան), Լյապունովից, Արենսկուց, Մյասկովսկուց, Ստրավինսկուց, Պրոկոֆևից և այլն:

Իր ստեղծագործական որոնումների մեջ խիզախ ու համարձակ, միաժամանակ և խորամիտ երաժիշտ Սարաջևը սիրում էր կատարել մանավանդ մինչ այդ էստրադայից չհնչած գործեր, այնպես որ բառի բուն նշանակությամբ «առաջին հայտնադործող» էր երաժշտության մեջ: Նա կարողանում էր «որոնել-գտնել» և ըստ արժանվույն գնահատել երիտասարդ կոմպոզիտորների նոր, տակավին անհայտ ու մինչ այդ ամենևին չկատարված պարտիտուրաներ, ըստ որում ոչ միայն գնահատել, այլև համերգային էստրադա հանել: Արդեն այդ տարիներին նա բազմաթիվ հետաքրքրական ու նշանակալի երկերի առաջին կատարողն էր: Օրինակ՝ Սոկոլնիկիի համերգներում Սարաջևի ղեկավարությամբ առաջին անգամ հնչեցին Ն. Մյասկովսկու «Լուսլուս» սիմֆոնիկ պոեմը, Ս. Պրոկոֆևի՝ «Աշնանայինը» և «Երազները», իսկ Ժողո-

1 «...Սարաջևը ամառային սեզոններին ղեկավարում էր և՛ Սոկոլնիկիի սիմֆոնիկ համերգները, և՛ հաճությամբ նվագում նոր գործեր,— դրել է Ս. Պրոկոֆևը:— Նրանց (Դերժանովսկու և Սարաջևի) հետ ծանոթացավ նախ Մյասկովսկին և օգտվելով դրանից՝ խոսեց իմ մասին. դրա հետևանքը եղավ այն, որ 1911 թ. ամռանը Սոկոլնիկիում տեղի ունեցավ, թեև առանց հաջողության, իմ «Երազներ»-ի և «Աշնանային»-ի կատարումը: Հաջորդ ամռանը ավելի լավ ընդունվեց Առաջին դաշնա-

վըրդական տանը (1912) Պրոկոֆևի Առաջին դաշնամուրային կոնցերտը:

Սոկոլնիկիի համերգները ամենատաղանդավոր ու լուրջ դիրիժյորներից մեկի համբավ պարգևեցին Սարաջևին: Մամուլը ջերմորեն արձագանքեց Սարաջևի համերգներին ու բարձր գնահատեց թե՛ նրա դիրիժյորական արվեստը և թե՛ համերգային գործի վարճացմանը միտող եռանդուն գործունեությունը: Բազմաթիվ ունեցնչիաներում, քննադատական հոդվածներում շեշտում էին մեծահարուստ ռեպերտուարը, հետաքրքիր ծրագրերը, նշում էին ոչ միայն Սարաջևի ստեղծագործական հասունությունը, այլև նրա կատարողական տաղանդի որոշակիացած հատկանշական դժերը: Որպես մեկնաբան արվեստագետ «Սարաջևը հետաքրքիր է մանավանդ» այնտեղ, որտեղ մեծ վերելքի, տառերայնություն, էսթետիկական լարման, կրքի, հույսահատություն, ուրախություն, քնդհանրապես ամենից ավելի խոր էմոցիաների արտահայտություն կա:— Դրա փայլուն օրինակը կարող է լինել Սկրյաբինի «Աստվածային սլոն»-ի կատարումը¹:

մուրային կոնցերտը: Այդ գործի անգրանիկ կատարումն էր դա և քնդհանրապես իմ առաջին ելույթը նվագախմբի հետ»: (Ս. Պրոկոֆև. Երիտասարդ տարիներ. «Սովետական մուզիկա», 1941, № 4, էջ 82):

¹ «Մուզիկա» հանդես, 1911, № 36:

Դիրիժյոր Սարաջևի մեծ ավյունը, էմոցիոնալ մեծ շիկացումը, նվագախումբը անծանոթ մի քանակ ծագործությունյամբ հրապուրելու հմտությունը միշտ գնահատում էին նրա կոմպոզիտոր բարեկամները, այդ թվում և Ն. Մյասկովսկին ու Ս. Պրոկոֆևը, որոնց հետ նա հրկար տարիներ մտերմական հարաբերություններ պահպանեց։ Սարաջևը շատ էր սիրում Պրոկոֆևին ու Մյասկովսկուն, խոնարհվում էր նրանց ստեղծագործության առաջ, որը և անխոնջ կերպով պրոպագանդում էր։

Տակավին 1912 թվականին, Մյասկովսկու եղորորդ սիմֆոնիան Սարաջևի կողմից կատարվելուց հետո, կոմպոզիտորը նվիրեց նրան այդ ստեղծագործության պարտիտուրան հետևյալ մակագրությամբ. «Մեծատաղանդ դիրիժյոր ու բացառիկ նրբազգաց երաժիշտ Սարաջևին խնդրում եմ ընդունել բարեկամական այս դուչըն ընծան ի նշան անսահման երախտագիտություն՝ հեղինակի մտահղացումները 1912 թ. հուլիսի 11-ին հազվագեղ սրտալի վերարտադրելու համար»¹։

Ն. Մյասկովսկին Սարաջևին բարեկամաբար անվանում էր «կրակ դիրիժյոր», «մեր Նիկիշը», «Սուլտոնոշկա», «Սուլտոշա»², Ս. Պրոկոֆևն էլ ան-

1 Ն. Մյասկովսկու Երկրորդ սիմֆոնիայի հեղինակային մակագրությունը կրող պարտիտուրան պահվում է Երևանի Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի գրադարանում։

2 Ն. Մյասկովսկու վ. Դերժանովսկուն գրած նամակից։ Պահվում է ԵԿԿԹ-ում։

վանում էր «Սոլոմոն», «Սոլոմոնշա»: «Ձէ՛ որ ես
շատ եմ սիրում Սոլոմոնշայի կատարումը», — գրել
է նա Վ. Դերժանովսկուն¹: Պրոկոֆեն էլ Մյասկով-
սկու նման դեռ այդ ժամանակ Սարաջևին գերա-
դասում էր մյուս դիրիժորներին:

Սարաջևի մասին 1910 թվականին մի ծավալուն
հոդված հրատարակեց Գ. Է. Կոնյուսը, որ առա-
ջին անգամ էր տեսնում նրան դիրիժորական պուլ-
տի առջև:

«Շատ վաղուց «դիրիժորական փայտիկի» մա-
սին միտքը տիրաբար համակել է Սարաջևին... և
ոչ մի հեղադարձ հանդամանքներում չի լքել
նրան, — գրել է նա: — Երբ էլ որ այցելես նրան,
չես կարող չապշել նրա շուրջը եղած բազմապիսի
ուղղությունների՝ կլասիկներից սկսած մինչև ծայ-
րահեղ մոդեռնիզմի շինծու նմուշների նվագախմբ-
բային պարտիտուրաների մեծ քանակից: Եվ ինձ
համար հետաքրքրական էր ստուգել, թե իրակա-
նում ինչպիսին կլինի առանձնասենյակի լռության
մեջ աճած այդ ներքին ձգտումը, որ տարիներ շա-
րունակ իրեն դրսևորելու առիթի էր սպասում:

Անցնելով հսկայական Մանեթի ինչ-որ դեկորա-
ցիաներով խցկված կիսախավար անկյունը՝ ես հա-
սա Չայկովսկու արդեն սկսված 6-րդ սիմֆոնիային
և առաջին իսկ տակտերից ղդացի, որ կատարումը
ակամա հափշտակում է ինձ: Երիտասարդ ուժերից
կազմված ոչ մեծաթիվ նվագախումբը ասես էլեկ-

1 Ս. Պրոկոֆևի Վ. Դերժանովսկուն դրած նամակից:

տրականացած հետևում էր առաջնորդին և պատանեկան հավատով կրկնում նրա հափշտակությունը՝ կենդանի ու անքակտելի միասնություն կազմելով նրա հետ։ Եվ ինչպես միշտ լինում է կուլեկտիվ վերելքի այդպիսի դեպքերում, թեմատիկ թերությունները չէին նկատվում, կորչում էին։ Ունկնդիրները զսպված լսում էին այն ներքին իմաստը, որ դիրիժյորը հմտությամբ բխեցնում էր երաժշտական ստեղծագործություններից։ Նա վերարտադրում էր ոչ թե նոտաներ, ոչ թե իրար հաջորդող կամ միաժամանակ հնչող հնչյունների հաջորդականություններ, այլ այն ներքին, թաքուն նշանակությունը, որի համար հնչյուններն ինքնին արտաքին մի պարզ պատյան են։ Չայկովսկու Ց-բզ սիմֆոնիայի այդ կատարումից հետո ես հաստատապես հավատում էի Սարաջևի դիրիժյորական տաղանդին»¹։

1 Գ. Է. Կոնյուս, Սիմֆոնիկ համերգների սեզոնը փակվելու առթիվ. «Ուսուրու Ռուսիի», 3—X—1910, № 210։ Սովորելիկում և «Ժողովրդական տանը» տեղի ունեցած Սարաջևի համերգների մասին դրված է նաև «Մոսկվայի պատմություն» գրքի V հատորում (Մ., 1955, դլ. 19, էջ 597)։ «Մոսկվայի երաժշտական կյանքում ակնառու տեղ էին զբաղում ամառային համերգները Սովորելիկում ու Ժողովրդական տան ալգում։ Դրանց դիրիժյորն էր Գ. Ս. Սարաջևը՝ անսպառ եռանդի տեր մի մարդ, որ ձգտում էր սիմֆոնիկ երաժշտությունը դարձնել այն շրջանների սեփականություն։ Նրա ամառային ծրագրերը չէին սահմանափակվում թեթև «գրոսսայդլներին» հատուկ երաժշտությամբ», այլ պարունակում էին նաև դասական ու

Սովորելիկիում տրվող ամառային համերգների հանրագումարը կատարելով՝ «Մուղիկա» հանդեսը շեշտում էր. «Դրանց գաղափարական կողմը, բովանդակության ճշմարտությունն ու թարմությունը, ոգևորությունը, որով կատարվում էին՝ շնայած արտաքին անհնարին, սպանիչ պայմաններին, այնպես են, որ մնում է մոտեցող ձմռան սեզոնին յանկալ, որ դա ընթանա քաղաքային համերգների հետքերով: Հիրավի, նորույթների այնպիսի առատություն, ռեպերտուարի այնպիսի ընտրություն, որի դեպքում դիրիժյորի համար ծրագրերի շահավետություն ոչ մի նկատառում չի կարող լինել, քանի որ ընդհանրապես այնքան վիթխարի ու մոռումնետալ է նրա ռեպերտուարը, — որտե՞ղ մենք կհանդիպենք այդպիսին:

Վերջապես ինչպե՞ս չգնահատենք Ռուսաստանում առաջին անգամ կատարվող բեթհովենյան սիմֆոնիաների ցիկլը և ընդհանրապես ծրագրերում Բեթհովենի զգալի գերազանցումը, որը, սակայն, չի բացառում այնքան մեծաքանակ նոր ստեղծագործությունների կատարման հնարավորությունը, որպիսին սեզոնի ընթացքում մեզ չեն տալիս բոլոր համեմարկությունները միասին վերցրած»¹:

Ժամանակակից ռեպերտուար: Սարաջեր հանդես էր դալիս որպես կատարվող երկերի ընտրությանը խիստ վերաբերվող երաժիշտ-լուսավորիչ»:

¹ «Մուղիկա» հանդես, 1911, № 36, օգոստոսի 5, էջ 745:

Հետաքրքիր են նաև սովետական ականավոր դաշնակահար ու կոմպոզիտոր Ս. Է. Ֆեյնբերգի հուշերը Սոկոլնիկիում տրված Սարաջևի համերգների մասին:

«Կոնստանդին Սոլյոմոնովիչ Սարաջևին հիշում եմ 1911 թվականից, այն ջրերից, երբ նա ղեկավարում էր սիմֆոնիկ համերգները Սոկոլնիկիում, ամռան սեզոնին:

1911 թվականը ինձ համար կոնսերվատորիան ավարտելու տարին էր: Ես ինքս առաջին անգամ որպես մենակատար պետք է հանդես գայի այդ համերգներից մեկում: Ուստի բնական է, որ դրանք ինձ համար հատուկ հետաքրքրություն ու գրավչություն էին ստանում: Ես սիրում էի այդ դարնաչյին ու ամառային համերգները Սոկոլնիկիի «Շըրջանակի» կիսաբացօթյա շենքում, որտեղ սիմֆոնիկ նվագախումբը հնչում էր ոչ միայն շրջափակված շենքի ներսում, այլև դրանից դուրս՝ աչքու ծառուղիներում և շավիղներում ձայնը կտրած բազմություն մեջ: Հնչյունները միաձուլվում էին վաղածամ ամռան բնությանը, երաժշտական կերպարներն ստանում էին մի առանձնակի տրամադրություն, որ կախված էր շրջապատի անդրադարձյալին գոյավիճակից, մերթ ցերեկվա լուսով, մերթ էլ՝ ամիսի ուշ, էլեկտրական աղեղնավոր լապտերներից լուսավորված զրոսայգու ծառերից ու տերևներից, մի տրամադրություն, որ, ի տարբերություն համերգային փակ շենքերի, կախ-

ված էր նույնիսկ համերգը հաջող վարելուն նպաստող կամ խոշընդոտող եղանակից:

Այդ սիմֆոնիկ համերգների գլխավոր ձգողական ուժը նվագախմբի հմայիչ, տաղանդավոր, տաքարյուն ու երիտասարդ ղեկավար Կ. Ս. Սարաջևն էր՝ Սոկոլնիկիի համերգների գլխավոր դիրիժորը: Նա մեզ գերող սիմֆոնիկ հնչողությունների հոգին ու ստեղծողն էր:

Այդ ամռան ընթացքում կատարվեցին բազմաթիվ հիանալի ստեղծագործություններ: Ես հատուկ ուշադրությամբ ու հետաքրքրությամբ լսեցի ամենաառաջավոր կոմպոզիտորը համարվող Սկրյաբինի սիմֆոնիկ երաժշտությունը: Կատարվեցին վազների, Բեթհովենի, Չայկովսկու երկերից: Եթե չեմ սխալվում, այդ սեզոնում Կոնստանդին Սոլոմոնովիչը կատարեց նաև երիտասարդ Պրոկոֆևի գործերը, սակայն այդ ժամանակ այդ երիտասարդ կոմպոզիտորը համարյա անհայտ էր: Ինձ համար բավական ուշ սկսվեց Պրոկոֆևի երաժշտությամբ հափշտակվելը:

Մեզ՝ այդ համերգներին հավաքվող երիտասարդությանը, գերում էր ոչ միայն կատարվող երաժշտությունը, այլև դիրիժորի ամբողջ պատկերը, նրա տիրական, բայց միաժամանակ և շնորհագեղ ժեստը:

Դեռ այն ժամանակ ես սկսեցի տարբերել երկու տիպի դիրիժորներին. ոմանք ամբողջովին տիրապետում էին նվագախմբին, նրանց յուրաքանչյուր

շարժումն արտահայտում էր ղեկավար մտահղացմանը ենթարկվելու կամք ու պահանջ: Ժեստերի ամբողջ պլաստիկան խստորեն զուսպ էր և իր կամային նպատակամիտությամբ տպավորություն էր գործում: Ոչինչ չէր կորչում, զուր չէր վատնվում որպես իր ակտիվության համար կիրառում չգտած ավելցուկային էներգիա: Ժեստի որոշ ժլատությունն ու խստությունը կապված են հրաժշտական պատկերացումների հստակության և նվագախմբի կոլեկտիվին առաջադրված գեղարվեստական խնդիրների որոշակիության հետ:

Մյուս դիրիժորների շարժման պլաստիկան ավելի շուտ պատկերում է հրաժտական կերպար, բան խթանում նրա առաջանալուն. կատարողը ենթարկվում է հնչեղությանը ավելի մեծ չափով, բան անհրաժեշտ է դրա բնույթի վրա ակտիվորեն ներգործելու համար:

Կոնստանդին Սոլովոյովիչը ներշնչում էր մեզ որպես արտիստ ու կատարող հենց նրանով, որ նրա դիրիժորական արվեստը՝ դիրիժորական ժեստերի ամբողջ պլաստիկան ու դինամիկան պատկանում էին առաջին տիպին: Նրա տիրական ու արտահայտիչ ժեստը անմիջական արձագանք էր գտնում նվագախմբի մեջ ու մշտապես առաջացնում համապատասխան հնչեղություն, վառ, ցայտուն ֆրազավորում:

Լինելով նշանավոր դիրիժոր Արթուր Նիկիշի աշակերտը՝ Կոնստանդին Սոլովոյովիչը շատ բա-

նով ժառանգել էր դիրիժյորական նրա հպարտ, զուսպ մաները:

Համարյա 1911 թվականի ամբողջ ամառն ինձ համար անցավ Սոկոլնիկիի համերգների ցիկլում կատարվող սիմֆոնիկ սքանչելի երաժշտության ու դրանց ղեկավարի անջինջ արվեստի տպավորության տակ¹:

Արդեն այդ տարիներին Սարաջեն իր դիրիժյորական գործունեությամբ նպաստում էր ռուսական դիրիժյորական արվեստի բարձրացմանն ու ամրապնդմանը, որն այդ տարիներին հաճախ էր տրհամարհվում արևմտյան գաստրոլյորների առջև ստրկահաճություն անելու հետևանքով:

Սարաջեը 1909 թվականի ամռանը սիմֆոնիկ համերգ ղեկավարեց Յալթայում: Այդ համերգում, Սարաջեի ղեկավարությամբ, Գլադունովի 2-րդ սիմֆոնիայի կատարումը արժանացավ նրա հեղինակի (որ այդ ժամանակ հյուրընկալված էր իր բարեկամ Ալ. Սպենդիարյանի մոտ ու ներկա էր համերգին) հիացական ղնահատականին: «Այսպիսի դիրիժյորի տեղը ոչ թե Յալթայում է, այլ մայրաքաղաքի լավագույն համերգներում»², — ասաց Գլադունովը:

¹ Ս. Ֆեյնբերգ, Իմ ստեղծագործական հանդիպումները Կ. Ս. Սարաջեի հետ (ռուսերեն, ձեռագիր), 1959:

² Ե. Կոպոսովա-Գեթմանովսկայա, Հիշողություններ Կ. Ս. Սարաջեի մասին (ձեռագիր):

Սիմֆոնիկ համերգներին զուգընթաց Սարաջևը ղեկավարում էր նաև ժողովրդական տանը տրվող օպերային ներկայացումները (1911—1912): Այդ տեղ նա ղեկավարեց ընդամենը 26 օպերա, ըստ որում դրանցից մի քանիսը՝ Չայկովսկու «Մաշկինկերը», Իպոլիտով-Իվանովի «Դավաճանությունը», Ռախմանինովի «Ալեքոն», Մոցարտի «Ֆիգարոյի հարսանիքը»: Մասնեի «Վերթերը» նա ղեկավարեց նոր բեմադրությամբ:

Սարաջևի գործունեությունը «Ժողովրդական տան» օպերայում նույնպես արժանացավ մամուլի դրական գնահատականին:

«Վաղուց արդեն Սարաջևը սիմֆոնիկ երաժշտության տաղանդավոր ու թովիչ դիրիժորի հռչակ է ձևոք բերել: Հիմա միանգամայն անառարկելիորեն կարելի է ասել, որ նա նույն չափով տաղանդավոր ցուցաբերեց իրեն նաև որպես օպերային դիրիժոր: Կատարումով հափշտակվեց նաև լիփ-լիցուն թատրոնի հասարակությունը: Ասենք այլ կերպ չի էլ կարող լինել, երբ նկատվում է կատարողների անկեղծությունը կատարվածի հանդեպ»¹:

Իպոլիտով-Իվանովի «Դավաճանություն» օպերան կատարելու վերաբերյալ Գ. Կոնյուսը նշում էր, որ «...Սարաջևը կարողացավ շատ տեսարանների հաղորդել առույգություն, աշխուժություն,

¹ Գ. Կոնյուս, «Դավաճանություն» ժողովրդական տանը: «Ուտրո Ռոսսիի», 14 հունվարի 1912, № 11:

ցայտունություն ու նշանակալիություն, որ առաջ եւ դրանց մեջ չէի ենթադրում»: Իսկ գնահատելով Սարաջևի կողմից «Կարմեն» օպերայի բեմադրությունը նույն թատրոնում՝ Կոնյուսը ընդգծում էր, որ «այն ամենը, ինչ վերաբերում է մեկնաբանմանը՝ տեմպերը, երկի գաղափարի ընդհանուր ըմբռնումը, ապա այդ ամենով ունկնդիրներին ուրախացրեց տաղանդավոր դիրիժյորը: Նվագախումբում հնչում էին աջնախիսի հետաքրքրական մանրամասնություններ, որ սովորաբար օպերային բեմում չենք լսում»¹:

Նոր նախաձեռնումներով շափաղանց հափշտակված Կ. Ս. Սարաջևը 1909 թվականից դառնում է «Ժամանակակից երաժշտության երեկուցիների»² ամենագործունյա մասնակիցներից մեկը, իսկ 1912 թ.-ից՝ Վ. Վ. Դերժանովսկու Մոսկվայում հրատարակած «Մուզիկա»³ հանդեսի աշխատակիցը:

Ռուսաստանի երաժշտական կյանքն այդ տարիներին աչքի էր ընկնում մեծ բարդությամբ, խոր հակասություններով և ուղղությունների լարված պայքարով: Դեմոկրատական, ռեալիստական հո-

1 Վ. Կոնյուս. «Կարմեն» ժողովրդական տանը: «Ռուսոկոսոսի», Մ., 1911, հոկտ. 27, № 247:

2 Պետերբուրգի «Ժամանակակից երաժշտության երեկուցիներ» խմբակը գոյություն ունեցավ 1901—1912 թթ., իսկ Մոսկվայինը՝ 1909—1917 թթ.:

3 «Մուզիկա» շաբաթաթերթը լույս էր տեսնում Մոսկվայում 1910 թ.-ից մինչև 1917 թվականը:

սանճները բախվում էին հակաժողովրդական, ան-
կումային հոսանքներին: Ակադեմիզմին, էպիգո-
նոթյանը հակադրվում էին տրադիցիաների խոր-
տակումն ու գերնորարարությունը: Ավագ սերնդին
փոխարինելու էր գալիս երիտասարդությունը: Ռու-
սական դասական երաժշտության առաջատար
դպրոցների տրադիցիաներն ու գեղարվեստական
սկզբունքները շարունակող կոմպոզիտորների (Ա.
Գլազունով, Ա. Լյադով, Ս. Տաննե, Ս. Ռախմանի-
նով և ուրիշներ) կողքին հանդես էին գալիս իրենց
հետ նոր հովեր բերող երիտասարդ երաժիշտներ:
Սրանց մեջ էլ, իր հերթին, կային ստեղծագործա-
կան անհատականություններ, գեղարվեստական շա-
շակով ու հափշտակություններով միանգամայն
տարբեր կոմպոզիտորներ, ինչպես Սկրյաբինն ու
Ստրավինսկին, Մյասկովսկին ու Պրոկոֆևը, Միտ-
ները, Ռեբիկովը, Ջերեպինը, Գլիերը, Վասիլեն-
կոն և ուրիշներ:

«Ժամանակակից երաժշտության երեկույթները»
և «Մուզիկա» հանդեսը ակտիվորեն մասնակցում
էին հոսանքների այդ պայքարին՝ նպատակ ունե-
նալով պաշտպանել ու պրոպագանդել այն ամենը,
ինչ «նոր» էր ու «ժամանակակից»: Սակայն գե-
ղարվեստական տարբեր ուղղություններն ու նրանց
ներկայացուցիչները այդ հասկացությունների մեջ
բոլորովին տարբեր բովանդակություն էին դնում՝
նայած իրենց էսթետիկական դիրքերին:

Սովորաբար ընդունված է կարծել, որ «ժամա-

նակակից երաժշտության երեկույթները» և «Մուզիկա» շաբաթաթերթը եղել են երաժշտական մոդեռնիզմի կենտրոնը Ռուսաստանում: Այդ մասին տակավին 1912 թվականին գրել է Վ. Վ. Դերժանովսկին՝ ազդարարելով «Մուզիկա» շաբաթաթերթի պլատֆորմը. «Մեր նորածին օրգանը մոդեռնիզմի միակ ամբողջ է Ռուսաստանում»: Եվ իսկապես էլ կազմակերպական ու զաղափարական տեսակետից կապված լինելով նկարչական օրգան «Միր իսկուսստով»-ի հետ՝ «Մուզիկա»-ն տպագրում էր հոգևածներ (Նուրոկի, Նովիկի, Սաբանեևի, Վ. Բենուաշի և ուրիշներ), որոնք բացասում էին հասարակական նշանակությունը, ժողովրդայնությունը, կյանքի ճշմարտությունը, զաղափարականությունը արվեստում, կլասիկ ժառանգությունը, ռուսական ազգային արվեստի ռեալիստական տրադիցիաները, որպես «հնացած», կատաղորեն մերժում էին: Նրանք քարոզում էին «մաքուր արվեստի», ինքնաբավ ձևի պաշտամունք, վահանի վրա էին բարձրացնում ժամանակակից մոդեռնիստների կյանքից կտրված, սուբյեկտիվիզմով, միստիկայով, էսթետականությամբ համակված կեղծ նորարարական գործերը, կոչ էին անում դեմքով շրջվել դեպի Արևմուտք ու ժամանակակից բուրժուական արվեստի տարրեր հոսանքները: Ահա այս ամենը արտացոլվում էր նաև «ժամանակակից երաժշտու-

1 Վ. Վ. Դերժանովսկու 1912-ի նոյեմբերի 20-ի թվակիր՝ Վ. Ռեբիկովին գրած նամակից:

Կ. Ս. Սարաջյանը դիրժնորական պուլտի առջև:

МОСКОВСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ КОНСЕРВАТОРИЯ
1923-24 академический год. Четвертый цикл концертов.

БОЛЬШОЙ ЗАЛ
в пятницу 11го апреля
ПОКАЗАТЕЛЬНЫЙ
СИМФОНИЧЕСКИЙ КОНЦЕРТ
ОРКЕСТРА УЧАЩИХСЯ М. Г. К.

СТАРШАЯ ГРУППА
под управлением профессора

К. С. САРАДЖЕВА
при участии профессора
К. Н. ИГУМНОВА

ХОРА УЧАЩИХСЯ М. Г. К.

ПРОГРАММА:

- 1 Бородин Симфония № 2 3-й м-л
2 Рахманинов Концерт № 2 е-мол для ф-но с оркестром

3 Мусоргский

Ночь на Лысой горе
Порывы Сибирского
Ветра на Лысой горе

Начало в 8 час. вечера.

Цены общедоступные.

Угостительная продажа билетов в Центральном зале (Патриоты, Б. и Концертный Отдел) М. Г. К. - в 2-м и 3-м залах
в вестибюле Большого зала.

Կ. Սարաճևաի համերգի փոխը

թյան երեկույթներին» համերգային գործունեության մեջ, որովհետև այդ կազմակերպությունը իր հիմնական նպատակն էր համարում լայնորեն պրոպագանդել արևմտյան երաժշտության նորագույն երկերը՝ ներառյալ դեկադենտ-կոմպոզիտորների օրապակաս գործերը:

Բայց սխալ կլինեի հախուռն կերպով ու հաւասարապես բացասական գնահատական տալ «Ժամանակակից երաժշտության երեկույթներ»-ի շուրջ մասնակիցների ու «Մուզիկա» շաբաթաթերթի գործունեությանը: Դրանց կազմը միասեռ չէր. նրանց մեջ կային տարբեր հայացքների, տարբեր ձրգտումների տեր մարդիկ: Այդտեղ կային երաժիշտներ, որոնք այն ժամանակ թեև դեռ աչքի չէին ընկնում իրենց դիրքի բավականաչափ հստակությամբ, սակայն ընդունակ էին ավելի օբյեկտիվորեն դիտել երաժշտական կյանքը, կարողանում էին դիպուկ ու շատ բանով ճիշտ գնահատականներ տալ երաժշտական արվեստի շատ երեկույթներին, իսկական նորն ու գեղարվեստապես արժեքավորը զանազանել դեկադենտների օրապակաս, կեղծ նորարարական գործերից: Մարդկանց ուշադրությունը հրավիրելով դեպի «նորն» ու «ժամանակակիցը», նրանք կարողանում էին գնահատել նաև դասական ժառանգությունը: Երաժիշտների այս խումբի հայացքները մասամբ արտացոլվեցին նաև «Մուզիկա» շաբաթաթերթի սկզբնական ծրագրի կետերից մեկում, որը ասում էր. «Կուլտուրայի

գաղափարը անբաժանելի համարելով ժառանգա-
կանության գաղափարից՝ «Մուզիկա»-ի խմբա-
գրությունը նորի որոնումները միացնում է անցյա-
լը հարգելու ու սիրելու հետ»¹։ Այդ մարդկանց նա-
խաձեռնությամբ շաբաթաթերթում տպագրվում
էին Ն. Ա. Ռիմսկի-Կորսակովի առանձին հոդված-
ներն ու նամակագրությունը, հոդվածներ Մուսորգ-
սկու օպերաների, Բեթհովենի մասին (մասնավոր-
ապես 9-րդ սիմֆոնիայի՝ Սերովի վերլուծումը,
էինյովայի հոդվածները ֆուլկլորի մասին, Ա. Օսով-
սկու, Վ. Մ. Բելյակի, Բրյուսովայի և այլոց հոդ-
վածները։ Առանձին ձևեր ու նրբազգաց գնահա-
տականներ էին պարունակում նաև Վ. Գ. Կարա-
տիդինի, Վ. Վ. Դերժանովսկու հոդվածները, թեև
ամբողջությամբ վերցրած՝ նրանց դիրքավորումը
սխալ էր։ Առանձնապես ուշադրություն գրավեցին
այն ժամանակ «Մուզիկա»-ին թղթակցող Ն.
Մյասկովսկու և Բ. Ասաֆևի հոդվածները։
«Մյասկովսկու և Ասաֆևի քննադատական հոդ-
վածներն իրենց սկզբունքայնությամբ ու գեղար-
վեստական նրբազգացությամբ խախտում էին
շաբաթաթերթի նեղ խմբակային տոնը, — գրում է
Ի. Նեստեր, — նրանց ակտուալ, կենսականորեն
պրոբլեմային հոդվածները ուժեղ հակապատկեր
էին կազմում այն իդեալիստական ցնդաբանու-
թյան, որով լի էին մոդեռնիստական երաժշտա-

¹ «Մուզիկա» հանդես, 1910, նոյեմբերի 27, № 1:

գետներին օպուսները»¹։ Այստեղ տեղին է հիշատակել Ն. Մյասկովսկու «Բեթհովեն և Չայկովսկի» ծրագրային մեծ հոդվածը, Բ. Վ. Ասաֆևի (Իգոր Գլինովի) հրապարակախոսորեն սուր, կրքոտ ելույթները շաբաթաթերթում ի պաշտպանություն երիտասարդ Ս. Ս. Պրոկոֆևի և այլն։ Չի կարելի չհիշել և այն, որ «Ժամանակակից երաժշտության երեկույթներ»-ի ծրագրերը պարոստակում էին ոչ միայն դեկադենտական կոմպոզիտորների գործեր, այլև արտասահմանյան ու հայրենական երաժշտության հետաքրքրական նորություններ (Դերյուբին, Ռավել, Դյուկա, Վոլֆ, Ռեգեր, Սկրյաբին, Մյասկովսկի, Պրոկոֆև և ուրիշներ), ինչպես նաև երաժշտական կլասիկայի առանձին նմուշներ։ Պետք է ասել, որ «Ժամանակակից երաժշտության երեկույթներ»-ի մասնակիցներից մի քանիսը նպաստում էին տաղանդավոր, երիտասարդ ուսուկոմպոզիտորների (այդ թվում Ն. Մյասկովսկու, Ս. Պրոկոֆևի, Ռ. Գլինովի և ուրիշների) ստեղծագործությունները համերգային էստրադա հանելու, օգնում էին հալեցնելու անտարբերության սառույցը նոր, տակավին անհայտ երկերի նկատմամբ։

Կոնստանդին Սարաջևի գործունեությունը «Ժամանակակից երաժշտության երեկույթներ»-ում և «Մուզիկա» շաբաթաթերթում իր նպատակամիտումով մոտենում էր Ն. Մյասկովսկու ու Բ. Ասա-

¹ Ի. Նեստև, Ս. Ս. Պրոկոֆև, Մոսկվա, 1957, էջ 60 (ռուսերեն)։

ֆեկի և ոչ թե ի. Սարգսնեկի, Նուրոկի ու Նուլեկի
 գործունեությունը: Սարաջեկը կանոնավորապես
 տպագրում էր ոչ մեծ հոդվածներ, ինչպես՝ Շոպե-
 նի կոնցերտի օրկեստրային նվագակցության Բա-
 լակիրևի մշակման (1910, № 3), Ս. Լյապունովի
 «Ժելյագովա Վոլյա» պոեմի (1910, № 4—5), Բա-
 լակիրևի նվագախմբային սյուիտի (1910, № 6),
 Զերեպինի, «Գավոտի», (1910, № 8), Ա. Լյապովի
 «Ամազոնուհիների պարի» (1910, № 9), Մ. Գնե-
 սինի «Շելլից»-ի (1910, № 12), Մ. Ռավելի «Իմ
 մայրը դանդաղ է»-ի (1910, № 15) մասին և
 այլն: 1915 թվականին տպագրվեց Սարաջեկի մեծ
 հոդվածը Ս. Տանեկի մասին, (1915, № 233): Սա-
 րաջեկի հոդվածները, տեսական հարցեր լուծելու
 հավակնություն չունենալով հանդերձ, աչքի էին
 ընկնում մեծ երաժշտականություն, պրոֆեսիո-
 նալիզմով, վկայում էին հեղինակի երաժշտական
 հետաքրքրությունների լայնությունն ու գերազանց
 ճաշակը: Առանձնապես եռանդուն էր Սարաջեկի
 կատարողական գործունեությունը «Ժամանակա-
 կից երաժշտության երեկույթներ»-ում: Նրա, որ-
 պես դիրիժյոր, հանդես գալու և նրա համերգների
 ծրագրերի մասին վերևում արդեն խոսել ենք: Իսկ
 այստեղ պետք է նշել նաև նրա մասնակցությունը
 լարային կվարտետին (Սարաջեկ, Պարելլտեյն,
 Բակալեյնիկով, Զիսերման): Այս կվարտետի կա-
 տարմամբ Մոսկվայում առաջին անգամ հնչեցին
 Գեբյուսիի, Ռավելի, Ֆլորան Շմիդտի, Մյասկով-

սկու, Պրոկոֆևի և ուրիշների կամերային-գործի-
քային ստեղծագործությունները:

«Լարային կվարտետի անդամները հավանորեն
ստիպված են եղել շատ աշխատանք թափել հաս-
նելու համար այն ավարտված կատարմանը, որ
ցուցաբերեցին նրանք Ռավելի կվարտետում ու
Ֆլորան Շմիդտի կվինտետում», — գրել է Ն. Դ.
Կաշկինը¹:

Կոնստանդին Սաբաշևի էսթետիկական դիրքերը
այդ ժամանակ տակավին բավականաչափ հետե-
վողական չէին 'և բավական էլ հակասություններ
էին պարունակում: Չպետք է թաքցնել, որ երբևմն
հափշտակում էր նրան մոդեռնիստների գործերի
բորբոքող նորույթը, ձևի ինքնաբավ նորարարու-
թյունը ժամանակակից մի քանի գործերում, և այն
ժամանակ արտաքին պատշանի տակ նա չէր նկա-
տում վնասակար բովանդակությունը: Սակայն կա-
րևոր է շեշտել մի այլ հանգամանք, այն, որ նրա
ստեղծագործական գործունեության առաջատար
տենդենցը պրոգրեսիվ ուղղվածություն ուներ,
կապված էր կլասիկան, ժողովրդական ստեղծա-
գործությունը հարգելու հետ, արվեստի բովանդա-
կալիության պահանջի, ոռււ երիտասարդ կոմպո-
զիտորների նոր երկերը համարձակ ու անխնայ
կերպով պրոպագանդելու, ունկնդիրների հոծ

¹ «Ռուսկոյե ուլովո» օրաթերթ, 1909, հունվարի 18,
№ 14:

զանգվածները երաժշտական արվեստին հաղորդակից դարձնելու ձգտումի հետ:

Սարաջևը իր ամբողջ բազմակողմանի ու եռուն գործունեությունը կապում էր լայն լսարանի, երաժշտական մասսայական լուսավորման խնդրի հետ: Նա անողոր էր այն մարդկանց նկատմամբ, որոնք վատ ճաշակ, գոհակություն, անփութություն ու մակերեսայնություն էին ցուցաբերում երաժշտության ասպարեզում: Նրա մեջ իրար էին զուգորդվում՝ կլասիկային ջերմեռանդորեն հավատարիմ լինելը և նորի համառ ու տևական որոնումները. նա միշտ ապրում էր իր ժամանակի հասարակական ու գեղարվեստական շահագրգռություններով:

1913 թվականին Սարաջևը հաճությամբ ընդունեց տաղանդավոր ռեժիսյոր Կ. Մարջանովի (Մարջանիշվիլու) առաջարկը՝ ստանձնել «Ազատ թատրոնի» գլխավոր դիրիժյորի պաշտոնը: Այդ թատրոնը նոր էր ստեղծվել Մոսկվայում, և նրա գլխավոր կազմակերպիչը, դիրեկտորն ու հիմնական ռեժիսյորը ինքը՝ Մարջանովն էր: Ըստ Սարաջևի, իրեն հրապուրողը Մարջանովի վառ անձնավորությունն էր, նրա հետ աշխատելու հեռանկարը, ինչպես նաև կազմակերպիչների գաղափարը՝ ստեղծել մի սինթետիկ թատրոն, որը համախմբի դրաման, ողբերգությունը, բարձրարվեստ կոմեդիան, մելոդրաման, պանտոմիմը, օպերան ու օպերետը¹:

¹ Սույն աշխատության հեղինակի և Սարաջևի զրույցից:

ինչպես հայտնի է՝ թատրոնը գոյություն ունեցավ ընդամենը մի թատերաշրջան, բաժանվեց չորս կոլեկտիվի, որոնցից մեկի հիման վրա ծնունդ առավ Թահիրովի «Կամերային թատրոնը»:

Կարճ ժամանակամիջոցում Սարաջևը կարողացավ «Ազատ թատրոն»-ում տալ մի քանի բեմադրություն, այդ թվում ինչպես նշված էր ծրագրում, նաև Գոգոլի—Մուսորգսկու «Սարգիսյան տոնավաճառը» օպերան: Այդ ներկայացումով էլ տեղի ունեցավ թատերաշրջանի բացումը 1913 թվականի հոկտեմբերի 1-ին: Ինչպես գիտենք՝ այս օպերան Մուսորգսկին չէր ավարտել: Ըստ Ն. Կոպոսովա—Դերժանովսկայայի հուշերի՝ Սարաջևն ու Մարջանովը համադրեցին Բեսելի հրատարակած բոլոր հատվածները: Յու. Սախնովսկին գլուխ բերեց գործիքավորումը, լիբրետոն լրացվեց Գոգոլի իսկական տեքստով: Այդ օպերայից բացի, բեմադրվեցին նաև «Պիերետի քողը» (Շնիցլերի, Երաժշտությունը է. Դոնանիի), Ա. Թահիրովի բեմադրությամբ՝ Ա. Դոդե-Բիզեի «Առլեզիանկա», «Դեղին կոֆտան»: Ավարտվեց Ն. Ռիմսկի-Կորսակովի «Անմահ Կաշչեյը» օպերայի բեմադրական աշխատանքը: Թատրոնը ծրագրել էր նաև բեմադրել Ի. Ստրավինսկու «Սոխակներ»-ը, Կորսակովի «Անտար»-ի և Գլազունովի 8-րդ սիմֆոնիայի բեմական իլյուստրացիաները:

Բազմապիսի շնորհներով օժտված, վերին աստիճանի սրամիտ, սրտաբաց, եռանդուն, անձնա-

կան բացառիկ հմայքով լի Սարաջևը բառի բուն իմաստով «հասարակության հոգին» էր և վայելում էր բարեկամների ու արվեստակիցների սերն ու հարգանքը: Նա հիանալի պատմող էր, սիրում էր ֆանտազիային զուտ տալ, կատակել, երբեմն զուտ պատանեկան շարաճճիությամբ¹: Խիստ կարեկից էր նա մարդկանց նկատմամբ: Սակայն՝ շմուռ-նանք նաև նկատել, որ որոշ շափով խիստ և խոսքից անզուսպ լինելով, ինչպես և ուղղամիտ կերպով, ոչ մի բանի հետ հաշվի չնստելով՝ իր հայացքները շիփ-շիտակ արտահայտելու, նմանապես, թեև միշտ սրամիտ, բայց կծու ծաղրի սիրահար լինելու պատճառով բավական շատ հակառակորդներ ու նույնիսկ թշնամիներ վաստակեց:

«Կարելի է ասել, — վկայում է Յու. Տյուլինը, — որ Կոնստանդին Սոլումոնովիչի մեջ կար երկու հակադիր խառնվածք, երկու մարդ. մեկը տպավորվող, պոռթկուն, անհամբեր, դյուրբարբոր, երբեմն շափից ավելի խստապահանջ, իր եզրակացությունների մեջ անհամբեր. մյուսը, բնդհակա-

¹ Սարաջևը կենդանիների հիանալի նմանակերպություն էր անում: Մի անգամ կառքով գնալիս նա «հաշում է»: Կառապանը մտրակով խփում է նախ աջ կողմին, բայց շանը չհաշտնարեբելով աչդտեղ՝ խփում է մյուս կողմին ու հայհույում: Հետո արդեն, երբ հասկանում է, որ իր հաճախորդի խաղն է դա, հանդիմանական շեշտով ասում է. «Ի՛նչ ասեմ, տե՛ր իմ, դուք լավ կաննիր բալադանում (խեղկատականոցում) աշխատեիր»:

ռակը, հանդարտ, կշռադատող, իր որոշումների մեջ զգույշ, մշտապես ուշադիր ու բարյացակամ: Նախ՝ բորբոքված վիրճարկում, գերիշխում էր առաջին խառնվածքը, հետո էլ հաղթում էր երկրորդը: Դրանցից էլ առաջանում էին ժամանակավոր հակառակթյունները նրա վերաբերմունքի ու դատողության նկատմամբ¹:

Մենք արդեն խոսել ենք Սարաջևի բարեկամական հարաբերությունների մասին իր ժամանակակիցների, այդ թվում Ն. Մյասնկովսկու, Ս. Պրոկոֆևի, Կ. Իգումնովի, Վ. Դերժանովսկու, Ա. Սպենդիարյանի և շատ ուրիշների հետ:

Սարաջևը իր հուշերում խոսում է նաև Ն. Ռիմսկի-Կորսակովի և Յ. Կյուրիի հետ ունեցած հանդիպումների մասին: Նա պատմում է, որ Ռիմսկի-Կորսակովի և Կյուրիի հետ նույնիսկ ծանոթ էր և մականգրված լուսանկարներ էր ստացել նրանցից: Բալաիիրևին շատ լավ է ճանաչել որպես կոմպոզիտորի: Նրա ստեղծագործություններից կատարել է «Թամարա» սիմֆոնիկ սյուիտը, իսպանական Թեմայով քայլերգի ուվերտյուրը, որի թեման Գլինկան է տվել նրան: Ղեկավարել է նրա Առաջին սիմֆոնիայի և դաշնամուրային կոնցերտի՝ տպագրվելուց հետո առաջին կատարումը նրա համերգում:

¹ Յու. Տյուլին, Նոր երաժշտության անխոնջ պրոպագանդիստը, Զեռագիր, 1959:

Սարաջևի ստեղծագործական հաջող գործունեությունը հանկարծակի ընդհատվեց 1914 թվականի համաշխարհային առաջին պատերազմի պատճառով:

«Ամառվանից (1914 թ. հուլիսի վերջին) ես զորակոչվեցի գործող բանակ, որպես շարքային զինվոր, և օգոստոսի 6-ին արդեն հարավ-արևմտյան ճակատում էի», — գրում է նա¹: Սարաջևը կրեց պատերազմի ժամանակի բոլոր դժվարություններն ու ծանրությունը. նա հղավ զինվոր, ձիապան, գրագիր, շտաբի աշխատող: Բայց այդտեղ էլ աղատ պահերին զբաղվում էր երաժշտությամբ: Ուր էլ որ գնար, նրա հետ էր անբաժան ու սիրելի ջութակը, որը նվագում էր զինվորների համար ամենաառնական պայմաններում: Երբեմն նրան հաջողվում էր մուտք գործել որևէ զինվորական փողային նվագախումբ և այն ժամանակ, երբի պայմաններում, լուրջ երաժշտությունից մի որևէ բան էր նվագում: «Երբ հիշում եմ, թե ինչպես ուղմիրթի մի կորած վայրում նա նվագում էր Չայկինի (Չայկովսկու, Գ.Տ.) 4-րդ սիմֆոնիան կամ մի ուրիշ բան, հիացմունքից մազերս երեքում են գլխիս վրա ու չեմ կարողանում տեղումս նստել: Ա՛խ, տա-

¹ Կ. Սարաջև, Ինքնակենսագրություն, ղեկաւ. 18, 1952: Պահւում է Զ. Բ. Սարաջևայի մոտ:

ղանդավոր դե է», — գրել է գործող բանակից Ն. Մյասկովսկին Վ. Դերժանովսկուն¹։

1917 թվականին Սարաջևին ուղարկեցին Տաճկական ճակատ, բայց Բաքվից այն կողմ նա չկարողացավ գնալ։ «Ես հարկադրված էի կաշկանդվել այդտեղ (Բաքվում, Գ.Տ.), որովհետև տաճկական ճակատի ճանապարհը փակվել էր, — գրում է Սարաջևը։ — Միայն... մայիս ամսին ինձ հաջողվեց հասնել Աստրախան և ապա Վոլգայի ու Սարատովի վրայով վերադառնալ Ռուսաստան»²։

Հոկտեմբերյան Մեծ ռեոլյուցիան Սարաջևը դիմավորեց ազնվորեն ու անվարան, անմիջապես կանգնեց այն առաջավոր ինտելիգենցիայի շարքերում, որը անշահախնդիր կերպով ու խանդավառությամբ լծվեց երիտասարդ ռեսպուբլիկայի նոր կուլտուրան կերտելու գործին։

Կոնստանդին Սարաջևը չխնայելով ո՛չ ուժ, ո՛չ եռանդ ու ո՛չ էլ ժամանակ՝ իր տաքարյուն բնավորության ամբողջ կրքոտությամբ ու հափշտակությամբ նվիրվեց երաժշտական գործունեության։ 1918—1920 թվականներին նա աշխատում էր Սարատովում որպես Բանվորական պալատի սիմֆոնիկ համերգների ղեկավար, «Սովետական օպերային թատրոնի» կազմակերպիչ ու զլխավոր ղեկավար և Սարատովի կոնսերվատորիայում որպես

¹ Ն. Մյասկովսկու նամակը Վ. Դերժանովսկուն, 1915 թ. մարտի 1, Եկկթ, № 372։

² Սարաջևի ձեռագիր ինքնակենսագրությունից։

շութակի, օպերային ու կամերային դասարանների դասատու: 1918 թվականին Սարատովի կոնսերվատորիայի գեղարվեստական խորհուրդը ճիշդն որոշումով պրոֆեսորի կոչում տվեց նրան: 1920 թվականի սկզբին Հյուսիսային Կովկասի զինվորական օկրուգի քաղվարչությունը Սարաջևին հրավիրեց Ռոստով-Դոն՝ սիմֆոնիկ նվագախումբ ու օպերային թատրոն կազմակերպելու, իսկ նույն տարվա ամռանից նշանակեց նրան սիմֆոնիկ նվագախմբի դիրիժոր Ադուլ-Սեծովյան ռազմատորմիգում, ուր և աշխատեց մինչև 1922 թվականը, երբ նվագախումբը լուծարվեց:

Սարաջևը կազմակերպել է նաև կամերային-գործիքային անսամբլներ, որոնք նույնպես սպասարկում էին Կարմիր Բանակի ռազմա-օդային և ծովային զորամասերին, դասավանդել Սեասոռ-պոլի կոնսերվատորիայում: Սարաջևի այս շրջանի կյանքի ու գործունեության մասին հետաքրքիր տեղեկություններ են պարունակում նրա բարեկամ, այժմ երաժշտական ակադեմիայի տեսաբան Յու. Տյուլինի և սովետական հնագույն երաժիշտներից մեկի՝ ՍՍՌՄ Պետական նվագախմբի արտիստ Ա. Նովիկովի հուշերը:

«Կոնստանդին Սովմոնովիչ Սարաջևի և նրա բազմամյա ընտանիքի հետ ես ծանոթացա 1920 թվականի աշնանը Սեասոռպոլում, ուր եկել էր նա ծովային ուժերի Քաղվարչության սիմֆոնիկ նվագախմբի հետ՝ Ղրիմը վրանդելյան զորքերից

ազատագրվելուց անմիջապես հետո, — գրում է Յու.
Տյուլինը: — Այն ժամանակ Սևաստոպոլը իր «նրկ-
րորդ ծննդյան» շրջանն էր ապրում: Այդտեղ կու-
տակվել էին զգալի չափով կուլտուրական ուժեր,
որոնք և ներգրավվել էին կյանքը սովետական ձե-
վով վերակառուցելու գործում: Արվեստի բաժինն
սկսեց ղեկավարել Լ. Վ. Սոբինովը, երաժշտության
բաժինը՝ կոմպոզիտոր Վ. Մ. Դեշևովը, որը մեծ
հռանդ և կազմակերպչական անզուգական ընդու-
նակություններ երևան բերեց նաև ժողովրդական
կոնսերվատորիա ստեղծելու գործում՝ զխավորե-
լով այն որպես առաջին դիրեկտոր: Ստեղծվեց
սովետական օպերային թատրոն, որտեղ և զխա-
վորապես կենտրոնացավ իմ աշխատանքը որպես
առաջին կոնցերտմեյստերի: Ամենքն էլ աշխատում
էին հափշտակությամբ, հռանդագին, ինքնամոռաց
կերպով: Նոր կյանքի բուռն կերտման ոռմանտիկ
շրջանն էր դա:

Կ. Ս. Սարաջևի ղեկավարությամբ տեղի ունե-
ցող սիմֆոնիկ նվագախմբի համերգները Սևաստո-
պոլի երաժշտական կյանքը բարձրացնող խոշոր
իրադարձություն էին»¹:

«Այդ դժվարին շրջանում սիրելի ու անմոռա-
նալի Կոնստանդին Սոլովյովովը շնայած այն
բանին, որ ինքն էլ բացառություն չէր կազմում,

¹ Յու. Տյուլին, Նոր երաժշտության անխոնջ պրոպագանդիս-
տը, (ձեռագիր), 1959:

ինքն էլ զրկանքի ու կարիքի մեջ էր՝ այն էլ առա-
վել էս սուր, քանի որ բազմանդամ ընտանիք
ունեւր, այնուամենայնիւ իր առույգությամբ, ա-
րիութեամբ ու տոկունութեամբ վարակում էր մեզ՝
նվագախմբի արտիստներին և ընդհանրապես իր
շրջապատի բոլոր մարդկանց. հարուցում ու պահ-
պանում էր մեր մեջ առույգութեան, եռանդի ոգին,
լավ օրերի, լուսավոր գալիքի հավատը:

Այնքան երիտասարդական լուսաշող կենսու-
րախութիւն կար իր շրջապատի մարդկանց հետ
շփւելու նրա ձեւի մեջ, որ թվում էր, թե այնքան էլ
չենք հոգնում, այնքան էլ դժվարութիւն չենք
զգում: Արդեն այնքան սոսկալի բան չէր փորձեր
անել համերգի ցուրտ սրահում, որտեղ ջերմաստի-
ճանը զերոյի վրա էր, երբեմն էլ զերոյից ցած:

Երեկոյան դահլիճը տաքացնում էր լեփ-լեյուն
հասարակութիւնը:

Հապա երբ համերգի էինք գնում բանակային
կամ ռազմա-ծովային զորամասերը, ուր պետք է
հասնելէնք սառնամանիքին ծովածոցի վրայով-
ջրից մառախուղ էր բարձրանում, անտանելի ցուր-
տը խլում էր օրգանիզմի տաքութեան վերջին մնա-
ցորդը, և մտածում էինք. «Եվս մի երկու ընկեր, և
դու անպայման կսառես, կսառես ու շունչդ կփը-
չես»:

Հանգուցյալ Կոնստանդին Ստրամոնովիչը իր
ներկայութեամբ, անմիջականորեն մասնակցելով
գործին, ընկերական ուշադրութեամբ, ուրիշներին

հոգ տանելով, մեկին կատակով, մյուսին բարեհաբույր կարեկցանքով, գոտեպնդում էր բոլորիս¹։

Կոնստանդին Սարաջևը մեկն էր առաջին մարդկանցից, որոնք 1921 թվականին արժանացան Աշխատանքի Հերոսի պատվավոր կոչման։

«1922 թվականի ապրիլին Լուսավորության ժողկոմ Ա. Վ. Լունաչարսկու կանչով ես մեկնեցի Մոսկվա և նույն տարվա աշնանից հրավիրվեցի որպես պրոֆեսոր Մոսկվայի կոնսերվատորիայում, որտեղ աշխատեցի մինչև 1935 թ...», — գրում է Սարաջևը²։

Կոնսերվատորիայում նա ավանդում էր երաժրշտական-տեսական առարկաներ, վարում նվագախմբի, խմբերգի և օպերային դասարանները, ինչպես նաև ուսուցանում էր պարտիտուրաներ ընթերցելը։

Մեծ է Սարաջևի ծառայությունը Սովետական Միությանում դիրիժյորական կրթությունը զարգացնելու ասպարիզում։ Ըստ էության առաջին անգամ նա է Մոսկվայի կոնսերվատորիայում ստեղծել դիրիժյորական ֆակուլտետ և մի քանի տարի ղեկավարել այն որպես ղեկան։ Նա տարբեր ժամանակներ եղել է նաև գիտա-տեսական ֆակուլտետի ղեկանը և օրկեստրային ու լիդալ ֆակուլ-

¹ Մ. Նովիկով, Հիշողություններ Կ. Ս. Սարաջևի մասին։ Չեռագիր, 1959։

² Սարաջևի անտիպ ինքնակենսագրությունից։

տետների դեկանի տեղակալը: Փորձված մանկավարժ Սարաջեը դեկավարելով դիրիժորական դասարանը, պատրաստել է բազմաթիվ երիտասարդ բարձրորակ կադրեր: Նրա դասարանից են գուրսեկել այնպիսի դիրիժորներ, ինչպես Բ. Խաչկինը, Մ. Պավերմանը, Լ. Գինդբուրգը, Ս. Սախարովը, Գ. Բուդաղյանը, Մ. Շորինը, Ս. Գորչակովը, Յու. Տիմոֆեևը և ուրիշներ: Հիանալի դպրոցը, կենսական և ստեղծագործական մեծ փորձը, լայն ու բազմակողմանի էրուդիցիան, հիանալիորեն դրականություն իմանալը Սարաջեին մեծ հեղինակություն էին տվել աշակերտների շրջանում: Նրանք մեծ հարգանքով ու երախտագիտությամբ են հիշում Սարաջեին որպես ուսուցչի, դաստիարակչի ու ավագ ընկերոջ:

Սարաջեի, որպես մանկավարժի մասին, հետաքրքիր տեղեկություններ են պարունակում նրա աշակերտների՝ Բ. Խաչկինի, Մ. Պավերմանի, Վ. Շեբալինի և այլոց հուշերը, որոնցից մենք իմանում ենք, թե ինչպես Սարաջեը անհրաժեշտ էր համարում, որ դիրիժորական դասարանում այս կամ այն աշակերտի հետ պարապելիս, ներկա լինի և ամբողջ խումբը:

«Մենք միշտ միասին էինք պարապում՝ ամբողջ կուրսով,—գրում է Մ. Պավերմանը...—Մասնագիտության դասի օրը մենք ոչ մի անգլ պարապմունք չունեինք և ամբողջ ժամանակ լինում էինք մեր ուսուցչի դասարանում, թեկուզ և դասը տեղի

մի քանի ժամ: Չխոսելով արդեն աշակերտի մեծ օգուտի մասին, երբ նա ոչ միայն անձամբ էր պարապում ուսուցչի մոտ, այլև իր ընկերների հետ հետևում էր նրա պարապմունքին, որով և այդպիսի դասի ընթացքում ուսանողը ծանոթանում էր բաղմամբիվ այլ ստեղծագործությունների, երբ դրանք սերտում էին մյուս ուսանողները»¹:

Սարաջևը հսկայական նշանակություն էր տալիս ուսանողների՝ նվագախմբի հետ կատարած պրակտիկային:

«Կոնստանդին Սոլովոյովիչը, որպես մանկավարժ, մի հիանալի հատկություն ուներ. նա իրեն պարտավոր էր համարում ոչ միայն ակադեմիական պարապմունքները վարել աշակերտների հետ ըստ ԲՈՒՀ-ի ծրագրի, այլև ամեն տեսակ միջոցներ գտնել, որպեսզի դիրիժյոր ուսանողները պարապմունքներին զուգահեռ կարողանան գործնական հմտություն ձեռք բերել, կենդանի գործում կիրառել դասարանում ստացած գիտելիքները»²:

Դիրիժյորական ազատ տեխնիկա մշակելուն մեծ ուշադրություն դարձնելուց բացի, Սարաջևը չափազանց կարևոր էր համարում հրաժշտական գրականության, սիմֆոնիկ պարտիտուրաների մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը, ուսանողների ներկայությունը ֆիլհարմոնիայի ու օպերային

¹ Մ. Պավերման, Հուշեր իմ ուսուցչի մասին, (ձեռագիր):

² Բ. Է. Խայկին, Հուշեր իմ ուսուցչի մասին, (ձեռագիր):

Թատրոնի փորձերին: Սարաջևի ջանքերի նպատակն էր՝ երիտասարդ դիրիժյորին դաստիարակելիս, անհրաժեշտ գիտելիքներով նրան ղինելիս, առավելագույն չափով բացահայտել նրա ստեղծագործական հնարավորությունները և շնչել նրա անհատականությունը:

«Տարբեր գործեր՝ սիմֆոնիաներ, ուվերտյուրներ և այլն ուսումնասիրելիս, Կոնստանդին Սալոմոնովիչը երբեք աշակերտին չէր ճնշում իր հեղինակությունամբ,— գրում է Մ. Պավերմանը,— չէր հարկադրում իր մեկնաբանությունը, սակայն միշտ էլ ճիշտ ուղու վրա էր դնում նրան՝ ներարկելով լավ ճաշակ, վարժեցնելով հասկանալ ստեղծագործության ոճը, միաժամանակ մեկնաբանության ազատություն ընձեռելով աշակերտին»:

Սարաջևը գիտեր երաժշտական մեծաթիվ երկեր և ոչ մի հնարավորություն բաց չէր թողնում իր աշակերտների երաժշտական տեսադաշտը ընդլայնելու համար: Եվ որպեսզի իր դասարանի ուսանողները ծանոթանան սիմֆոնիկ նոր ստեղծագործություններին, նա հրավիրեց իր բարեկամ, սովետական երաժշտության մեծ էնտուզիաստ, հայտնի երաժշտագետ ու հետազոտող Պ. Լամին:

Ըստ Վ. Շերալինի հուշերի՝ Լամը հաճախ էր գալիս Սարաջևի դասարանը նվագելու, բայց ավելի հաճախ Սարաջևն էր լինում նրա բնակարանում՝ երբեմն էլ իր աշակերտներին տանելով իր հետ: Լամի խմբակի մշտական այցելուներն էին Ն.

Մշակովսկին, Ա. Ալեքսանդրովը, Ս. Ֆեյնբերգը, Ա. Գեդիկեն և ուրիշներ, քիչ ավելի ուշ՝ նաև Պրոկոֆևը: «Այդ հավաքույթներում Կոնստանդին Առլոմոնովիչը այն էր, ինչ կոչվում է «հասարակության հոգին», — գրում է Վ. Շերալինը: — Վերին աստիճանի սրամիտ զրուցակից ու պատմող, որ շատ բան էր հիշում կոնսերվատորիայի պատմությունից, Ռուսաստանի նախառևոյուցիոն կյանքից, այնպես որ աշխուժացնում էր հասարակությունը իր դիպուկ վերհուշներով և գլխավորապես երաժշտական թեմա ունեցող հանպատրաստից հորինումներով»¹:

Կ. Սարաջևը և Պ. Լամբ բարեկամ էին, հաճախ էին իրար հանդիպում², օգնում էին միմյանց ստեղծագործական աշխատանքում վանազան խորհուրդներով³: Լամբ նոտայի մի հսկայական գրադարան ուներ, ուր կային երաժշտական բավական շատ հագվագյուտ գործեր: Նա մեծ հմտությամբ դաշնամուրի համար (4 կամ 8 ձևերի) վերաշարադրում էր սովետական կոմպոզիտորների, մասնա-

¹ Վ. Շերալին, Հուշեր Սարաջևի մասին, (ձեռագիր):

² Այդ գրքում կան Սարաջևի ու Լամբի փոխհարաբերությունները լուսարանող հետաքրքիր հիշողություններ:

³ Սարաջևի արխիվում պահվում է Մուսորգսկու «Բորիս Գոդունով» օպերայի լիբրետոն, որ Լամբ նվիրել է նրան հետևյալ մակագրությամբ. «Սիրելի Կոստյային՝ իմ բարի խորհրդատուին ու օգնականին, ջերմագին սիրող Պ. Լամբից. 16—11—1928»:

վորանպես ն. Մյասկովսկու նոր ստեղծագործությունները: Այսպիսով, շատ գործեր նախ հնչում էին Սարաջևի դասարանում, ապա կատարվում համերգային էստրադայում:

«Կոնստանդին Սոլովյովիչը իր անձնական օրինակով և դասարանում պարապելու իր սիրտեմով աշխույժ հետաքրքրություն էր ներարկում իր աշակերտներին մեզ ժամանակակից սովետական կոմպոզիտորների նոր երկերի նկատմամբ: Արևմտյան նոր երաժշտությունը Կոնստանդին Սոլովյովիչը իմանում էր, բայց շատ քիչ էր նվագում»¹:

Օպերային դասարանը ղեկավարելիս՝ Սարաջևը ուսանողների ուժերով բեմադրեց 1928 թ. «Խովան-շչինան», իսկ 1929 թ. «Մաշիկներ» օպերաները:

Կոնսերվատորիայում աշխատելուն զուգընթաց Սարաջևը դասավանդում էր Սկրյաբինի անվան, Ստասովի անվան, Հոկտեմբերի անվան երաժշտական ուսումնարաններում՝ վարելով նվագախմբի ու ջութակի դասարանները, բեմական արվեստի պետական ինստիտուտի ռեկտորն էր (1922—1934), պետքադվարչության նվագախմբի կոնսուլտանտն ու քեդարվեստական ղեկավարը (1934):

1924 թվականին Սարաջևը անդամագրվեց «Ժամանակակից երաժշտության ասոցիացիային», որը ծնունդ էր առել «Ժամանակակից երաժշտու-

¹ Մ. Պավլևան, Հուշեր Սարաջևի մասին (ձեռագիր):

թյան երեկույթներին» հիման վրա, և սկսեց մասնակցել նրա կազմակերպած համերգներին: Ինչպես առաջ, այժմ էլ Սարաջևը համամիտ չէր ԺԵԱ-ի որոշ անդամների ծայրահեղ հայացքներին, որոնք բացասում էին դասական ժառանգությունը, և համարհում էին երաժշտության բովանդակալիությունը և ընդունում էին միայն «գերթամանակակից» ֆորմալիստական երաժշտությունը:

Սարաջևի պատկերացման մեջ հետզհետե ավելի ներդաշնակորեն միաձուլվում էին նորարարությունն ու տրադիցիաները, գեղարվեստական ձևի ասպարեզում կատարվող համարձակ որոնումներն ու բովանդակության նշանակալիությունը և պրոգրեսիվությունը: ԺԵԱ-ին մասնակցելը նա ենթարկում էր սովետական կոմպոզիտորների նորագույն ստեղծագործությունների պրոպագանդին: Նրա դեկլարությունքը կատարվեցին բազմաթիվ նոր գործեր Ա. Ալեքսանդրովից, Լ. Կնիպերից, Վ. Շերալինից, Լ. Պոլովինկինից, Դ. Շոստակովիչից և ամենից առաջ, իհարկե, իր բարձր գնահատած Ս. Պրոկոֆևից ու՝ Ն. Մյասկովսկուց:

«Ես անձամբ նիկոլայ Յակովլևիչին (Մյասկովսկուն, Գ. Տ.), որ 4-րդից մինչև 27-րդ սիմֆոնիաները գրել է իր կյանքի սովետական շրջանում, համարում եմ սովետական սիմֆոնիզմի իսկական կլասիկը», — գրել է Սարաջևը¹:

¹ Ն. Պեյկոյին գրած Սարաջևի նամակից (ԵԿԿԹ, Սարաջևի արխիվ):

Մենք արդեն ասել ենք, որ ամենից առաջ Սա-
րաջեն է կատարել Մյասկովսկու 2-րդ սիմֆոնիան:
Ահա հիմա էլ նա եղավ Մյասկովսկու 4-րդ, 5-րդ,
7-րդ, 8-րդ, 9-րդ և 11-րդ սիմֆոնիաների առաջին
կատարողը, այդ պատճառով էլ Մյասկովսկին ան-
վանում էր իրեն «Սարաջեի սանիկը»: Պահպանվել
է կոմպոզիտորի լուսանկարը հետևյալ մակագրու-
թյամբ. «Թանկագին Կոնստանդին Սոլովյովիչ
Սարաջեին՝ ի հիշատակ «սանիկից»: Ն. Մյասկով-
սկի»¹: 1924 թվականի մարտին Ռեուլյուցիայի
թատրոնում, Սարաջեի դիրիժորությամբ տեղի ու-
նեցած սիմֆոնիկ համերգում առաջին անգամ կա-
տարվեց Ս. Պրոկոֆևի Երրորդ դաշնամուրային
կոնցերտը Ս. Ֆեյնբերգի մասնակցությամբ, իսկ
ավելի ուշ՝ նրա Կլասիկ սիմֆոնիան (1927), Զու-
թակի կոնցերտը և Սիմֆոնիետան (1929):

1928 թվականի փետրվարին Սարաջեի դիրի-
ժորությամբ Մոսկվայում տեղի ունեցավ Հոկտեմ-
բերյան Սոցիալիստական Մեծ ռեուլյուցիային
նվիրված սիմֆոնիկ համերգ: «Հոկտեմբերյան»
ստեղծագործություններից առաջին անգամ կա-
տարվեցին երիտասարդ Դ. Շոստակովիչի 2-րդ
սիմֆոնիան՝ «Ձոն Հոկտեմբերին», Մոսսոլովի
«Պողպատ» բալետից մի սյուիտա և այլն: Զի կա-
րելի բարձր չգնահատել Սարաջեի ստեղծագործա-
կան վիթխարի ջանքերը, բացառիկ նախաձեռնու-

¹ Այս լուսանկարը կրում է 4—111—1947 թվականը և այժմ
պահվում է նրա կնոջ մոտ:

Թյունը, համառությունն ու համարձակությունը և վերջապես մեծ շահագրգռվածությունը սովետական թեմա ունեցող սիմֆոնիկ երկերը պրոպագանդելու գործում: Վերհիշելով այդ համերգը՝ Դ. Շոստակովիչը գրել է.

«Առաջին անգամ Կ. Ս. Սարաջևին ես հանդիպեցի իմ Նրկրորդ սիմֆոնիայի («Զոն Հոկտեմբերին») փորձերի ու կատարման ժամանակ Մոսկվայում՝ Հոկտեմբերի 10-ամյակին նվիրված համերգում (1928): Կ. Ս. Սարաջևը խիստ բարյաղակամ և ուշադիր վարվեց ինձ հետ: Փորձերին նա շափազանց մանրակրկիտ էր, բժախնդիր, օգնում էր և ինձ՝ այն ժամանակ դեռ երիտասարդ ու ոչ բավական փորձված կոմպոզիտորիս, իր արժեքավոր խորհուրդներով: Հետագայում ես հաճախ առիթ ունեցա հանդիպելու Կ. Ս. Սարաջևին: Նա վայելում էր երաժիշտների մեծ սերն ու հարգանքը: Արժեքավոր էին նրա ճշմարիտ հետաքրքրությունն ու սերը նոր երաժշտության հանդեպ: Նա անխոնջ կերպով պրոպագանդում էր Ն. Յա. Մյասկովսկու, Ս. Ս. Պրոկոֆևի, Վ. Յա. Շեբալդինի և այլ կոմպոզիտորների ստեղծագործությունները, միշտ մանրակրկիտ սերտում էր դրանք, հասու լինում դրանց իմաստին ու հիանալի վերարտադրում այն»:

¹ Դ. Շոստակովիչ, իմ հանդիպումները Կ. Ս. Սարաջևի հետ: 1959, (ձեռագիր):

Իր ամբողջ կատարողական գործունեությանը Սարաջևը ակտիվորեն նպաստել է սովետական սիմֆոնիզմում նոր թեմաներ առաջ գալուն: Ճիշտ է՝ այդ տարիներին ստեղծված բավական շատ սիմֆոնիկ գործեր աչքի էին ընկնում՝ զաղափարա-գեղարվեստական հակասություններով, տառապում էին վերացականությամբ, երբեմն էլ ֆորմալիզմի գծեր ունեին: Սիմֆոնիաներում նոր թեմաների գոյացումը հեշտ չէր տեղի ունենում: Կոմպոզիտորները հարկադրված էին հաղթահարել շատ դժվարություններ: Ուստի և առավել մեծ էր նորարար գիրիվյորի ծառայությունը, քանի որ նա չէր վախենում այդ դժվարություններից, համարձակորեն բաժանում էր դրանք հեղինակների հետ, համարձակորեն ստեղծագործական ուսկի էր դիմում, երբեմն գերադասելով դա այն ապահով հաջողությամբ, որ կարելի էր սպասել կլասիկների հավանություն ստացած երկերի կատարումից: Այս պատճառով էլ Սարաջևի այդ տարիների կատարողական գործունեությունը ինչպես մի կաթիլ ջրի մեջ արտացոլում էր սովետական վաղ շրջանի սիմֆոնիկ ստեղծագործության վիճակը, նրա նվաճումներն ու թերությունները, այդ պատճառով էլ սովետական կոմպոզիտորները այդքան սիրում, զնահատում ու հարգում էին նրան:

Լուսավորության ժողովրդական կոմիտարիատը 1926 թվականին (հունվար, փետրվար, մարտ)

Սարաջևին գործուղեց Պրագա ու Վիեննա սովետական կոմպոզիտորների երկերից համերգներ տալու և արտասահմանյան ունկնդրին սովետական երաժշտական ստեղծագործությանը ծանոթացնելու համար։ Սարաջևը փայլուն կերպով կատարեց այդ միսիան։

Այդ համերգների քաղաքական ու կուլտուրական նշանակությունը նշեց նաև Ա. Վ. Լունաչարսկին «Մի տեղաշարժ արվեստաբանության մեջ» հոդվածում¹։ Սարաջևի գիրի ժյուրության մեջ տեղի ունեցող համերգները միշտ էլ անցնում էին հսկայական հաջողությամբ, լեփ-լեցուն դահլիճում։ Իր բարեկամ Պ. Լամին ուղարկած նամակում Սարաջևը գրում էր.

«Իմ սիրելի՛ բարեկամ Պավլուշա

Վերջապես երեկ տեղի ունեցավ առաջին համերգը։ Առաջին բաժնում Նեեդլին ներածական խոսք ասաց ժամանակակից ուսու երաժշտության մասին, ապա կատարվեց Մյասկովսկու Յոթերորդ սիմֆոնիան, երկրորդ բաժնում՝ Վեցերորդը։ Թե՛ ստեղծագործությունների, թե՛ կատարման հաջողությունը հսկայական էր և՛ հասարակության (առաջին բաժնից հետո ինձ բեմ հրավիրեցին 7 անգամ, իսկ վերջանալուց հետո՝ ոչ պակաս 12 անգամ), և՛ երաժիշտների մեջ։ Համերգին ներկա էր

¹ Ա. Լունաչարսկի, Մի տեղաշարժ արվեստաբանության մեջ, «Վեստնիկ Կոմակադեմիի», Մ., 1926, գիրք XV, էջ 85—107։

Սարաջևին գործուղեց Պրագա ու Վիեննա սովետական կոմպոզիտորների երկերից համերգներ տալու և արտասահմանյան ունկնդրին սովետական երաժրշտական ստեղծագործությունը ծանոթացնելու համար: Սարաջևը փայլուն կերպով կատարեց այդ միսիան:

Այդ համերգների քաղաքական ու կուլտուրական նշանակությունը նշեց նաև Ա. Վ. Լունաչարսկին «Մի տեղաշարժ արվեստաբանության մեջ» հոդվածում¹: Սարաջևի դիրիժորությամբ տեղի ունեցող համերգները միշտ էլ անցնում էին հսկայական հաջողությամբ, լեփ-լեցուն դահլիճում: Իր բարեկամ Պ. Լամին ուղարկած նամակում Սարաջևը գրում էր.

«Իմ սիրելի՛ բարեկամ Պավլուշա

Վերջապես երեկ տեղի ունեցավ առաջին համերգը: Առաջին բաժնում նեեղլին ներածական խոսք ասաց ժամանակակից ոտա երաժշտության մասին, ապա կատարվեց Մյասկովսկու Յոթերորդ սիմֆոնիան, երկրորդ բաժնում՝ Վեցերորդը: Թե՛ ստեղծագործությունների, թե՛ կատարման հաջողությունը հսկայական էր և՛ հասարակության (առաջին բաժնից հետո ինձ բեմ հրավիրեցին 7 անգամ, իսկ վերջանալուց հետո՝ ոչ պակաս 12 անգամ), և՛ երաժիշտների մեջ: Համերգին ներկա էր

¹ Ա. Լունաչարսկի, Մի տեղաշարժ արվեստաբանության մեջ, «Վեստնիկ Կոմակադեմիի», Մ., 1926, գիրք XV, էջ 85—107:

ամբողջ մամուլը՝ թե՛ շխաական, թե՛ գերմանա-
 փան. ներկա էին բոլոր կոմպոզիտորները, բալլեր
 դիրիժորները: Բացակա էր ողու հասարակություն-
 նը, այսինքն՝ ապուշ վտարանդիները: Այսօր սր-
 գեն գերմանական թերթում լույս է տեսել մի քըն-
 նադատական, որն ուղարկում եմ. ինձ հայտնեցին,
 որ դա գրել է մի խիստ լուրջ քննադատ: Համերգից
 հետո ես տեսակցություն ունեցա շխական ժողո-
 վրդական օպերայի պետի հետ (նա գլխավոր դի-
 րիժորն է). հիանալի երաժիշտ է, կոմպոզիտոր՝
 մոդեռնիստներից և տեղական խոշոր հեղինակու-
 թյուն: Ինքը եկավ ինձ մոտ ու ասաց, թե համեր-
 գից դուրս էր եկել այնպիսի զգացողությամբ,
 ասես մաքրման լոգանք էր ընդունել: Նրան ուրա-
 խացնում է այն, որ ողու երաժշտությունն ընթա-
 նում է իր ողուական ճանապարհով, առանց կա-
 պերը խզելու հին, լավ տրագիցիաներից ու չի են-
 թարկվում Արևմուտքի ժամանակակից հիպոդոլո-
 ադգեցությանը ի դեմս Ստրավինսկու (որին այս-
 տեղ լավ են ճանաչում) և ուրիշ այդպիսիների:
 Մեր լիազոր ներկայացուցչությունում շաբաթ օրը
 իմ պատվին տրվեց թեյասեղան, որին հրավիրված
 էին այստեղի բոլոր ականավոր երաժիշտները,
 պրոֆեսորներ, կոմպոզիտորներ ու քննադատներ՝
 ավելի քան հարյուր մարդ: Ինձ ծանոթացրին
 ամենքի հետ, խոսեցի շատերի հետ և ի վերջո,
 շատերի խնդրանքով, ես ստիպված էի մի փոքրիկ
 զեկուցում կարդալ Սովետական Ռուսաստանի ե-

բաժնատական գործի մասին: Զեկուցում էի, իհարկե, ռուսերեն: Ինձ լսում էին լսելիաժ ուշադրությամբ ու ագահությամբ՝ որպես մի այլ աշխարհից եկած մարդու: Երկու հոգի գրի էին առնում իմ խոսքերը, և հետո այդ ամենը թարգմանվեց չեխերեն ու գերմաներեն»¹:

Մի այլ նամակում Սարաջևը գրում է.

«Ես ստիպված էի մի քանի անգամ ղեկուցում կարդալ «ռուսական» թեմաների մասին, որոնք, ինչպես ասացին ինձ, ոչ միայն հաջող էին, այլև խիստ արժեքավոր քաղաքական տեսակետից, ինչպես ասաց ինձ լիազոր ներկայացուցիչը, դա առանձնակի նշանակություն ունի այժմ, երբ լուծվում է Սովետական Ռուսաստանը ճանաչելու հարցը»²:

Արտասահմանյան մամուլը բարձր գնահատեց Սարաջևի դիրիժյորական վարպետությունը, հետաքրքրությամբ բնդունեց կատարված ստեղծագործությունները՝ Մյասկովսկու 6-րդ և 7-րդ, Կեդիկի 3-րդ սիմֆոնիաները, Կնիպերի, Մելկիխի և ուրիշների գործերը:

«Պրագեր տագերլաթ» թերթը 1926 թ. հունվ. 25-ի համարում շեշտում էր, որ «Նոր Ռուսաստանի երաժշտությունը համարյա հայտնի չէր. երա-

¹ Սարաջևի կամին գրած 1926-ի հունվարի 21 թվակիր նամակից: ԵԿԿԹ:

² Սարաջևի կամին գրած 1926-ի փետրվարի 3 թվակիր նամակից: ԵԿԿԹ:

ժըշտական գործը պրոպագանդելու արժանիքը պատկանում է Սարաջեին»։ «Պրավո լյուդու» թերթը դարձյալ նույն օրվա իր համարում գրում էր. «Հասարակությունը ջերմորեն ընդունեց դիրիժյորին... Նրա ղեկավարությունը սքանչելի էր հնչում ֆիլհարմոնիայի նվագախումբը։ Նա կարողացավ նվագախումբը հասցնել գեղարվեստական բացձր դրսևորումների»։ «Չեշսկի սվետ» թերթը նշում էր, որ «Սարաջեը իսկապես ցույց տվեց իրեն որպես ժամանակակից ուսու երաժշտության լավագույն մեկնաբանը»։

Երկու օր հետո պրոֆեսոր Նենդլին «Ռուդե պրավո» թերթում գրում էր. «Վերջապես մեզ մոտ եկավ դուսական երաժշտությունը՝ ռևոլյուցիայից ծնված երաժշտությունը։ Մյասկովսկու երաժշտության մեջ հրապուրիչ է ծայրահեղ լրջությունը, ձևոնածության և կրկեսային համարների բացակայությունը։ Ընդհանրապես ուսու նոր երաժշտության այս բնորոշ գծերը հակակշռում են Ռուսաստանի կուլտուրական անկման մասին Արևմուտքում արվող խոսակցությունների։ Այդ երաժշտությունը բարոյապես մաքուր է ու գեղարվեստական՝ ի հակադրություն Արևմուտքի նեխած երաժշտության։ Մյասկովսկու VI սիմֆոնիան նրա լավագույն գործն է... Սարաջեի անձանձիր մեկնաբանությունը թույլ տվեց թափանցել գեղարվեստական այդ ստեղծագործության էություն մեջ ու դրանից զգալի չափով աճեց ընդհանրապես այդ

համերգին բնորոշ լրջության տպավորությունը»¹։

Պրագայում ու Վիեննայում տեղի ունեցած սովետական երաժշտության համերգներին ունկընդիրներ էին եկել զանազան քաղաքներից։ Այդ համերգների արձագանքը այնքան մեծ էր, որ Սարաջևի ղեկավարությամբ հնչած ստեղծագործություններից մի քանիսը (մասնավորապես Մյասկովսկու Վեցերորդ սիմֆոնիան) դրանից հետո կատարեցին տարբեր նվագախմբեր Արևմտյան եվրոպայի ու Ամերիկայի քաղաքներում։

1931—1932 թատերաշրջանում Սարաջևը հաջողությամբ ղեկավարեց համերգների մի ցիկլ՝ վորոնեժ քաղաքում, «...ծավալելով շափաղանց լուրջ աշխատանք, որը նվագախմբի անդամները մեծ հարգանքով են հիշում մինչև այսօր»²։

Այդտեղ Սարաջևը կատարում էր մասնավորապես Բեթհովենի բոլոր սիմֆոնիաները (բացի 9-րդից), Բեռլիոզի «Բենվենուտո Չելլինի»-ն, Պրոկոֆևի սիմֆոնիկ ստեղծագործությունները, Չայկովսկու բոլոր սիմֆոնիաները։ Առաջին անգամ այդտեղ կատարվեց նաև Չայկովսկու 1930 թվականին հայտնաբերված «Ֆանտազիա C-moll»-ը։

Չեռնամուխ լինելով վորոնեժում սիմֆոնիկ համերգները ղեկավարելուն՝ Սարաջևը մշակեց

¹ «Ռուսկ պրավդա», 28 հունվարի, 1926։

² Կապլինսկի, վորոնեժի սիմֆոնիկ նվագախմբի տաս տարին, վորոնեժ, 1935, էջ 38 (ոտաներն)։

բոլոր մանրամասնություններով մտածված մի վերին աստիճանի հետաքրքրական ու բազմազան պլան, որտեղ նա գրել է, որ այդ համերգները «... նպատակ ունեն օգնել մասսայական ունկընդորին տիրապետելու կուլտուրական, երաժշտական ժառանգությանը, հսկայական նյութ են տալիս նրան սոցիալ-պատմական ու գեղարվեստական եզրակացությունների համար, իսկ այդ հարցում նրան, իհարկե, պետք է օգնեն ներածական խոսքն ու բացատրությունները... Ամփոփելով մեր խոսքը՝ անհրաժեշտ է նշել, որ այդ պլանի կատարումը (որի թափը գերազանցում է անգամ մայրաքաղաքների համերգային հատուկ կազմակերպությունների կիրառած սովորական աշխատանքի ծավալից) պահանջում է գործի բոլոր մասնակիցների համերաշխ ու լարված աշխատանքը ու բանվորական հասարակայնության զորեղ պաշտպանությունը»¹:

Դժվար է գերազնահատել Սարաջևի ներդրած ավանդը երաժշտական ինքնագործունեության զարգացման ասպարիզում: 1924 թվականին նա գլխավորել է իր իսկ ակտիվ մասնակցությամբ հենց նոր հիմնադրված սիրողների սիմֆոնիկ նվագախումբը, որ աշխատում էր նախ Լոմոնոսովի անվան Մեխանիկա-էլեկտրատեխնիկական ինստի-

¹ Կ. Սարաջև, Ձեկուցում Վորոնեժի սիմֆոնիկ համերգների գեղարվեստական-բաղաբական խորհրդում: Եկվթ (Սարաջևի արխիվ):

տուտում, ապա Մոսկվայի բարձրագույն տեխնի-
կական ուսումնարանում և վերջապես Նոգինի ան-
վան ակումբում: Սարաջեր ահագին անշահախըն-
դիր ճիգ ու ջանք, անկեղծ հափշտակություն է
ներդրել այդ նվագախմբում (ինչպես նաև Մոսկ-
վայի զինվորական օկրուգի նվագախմբում) ու
հասցրել դա բարձր պրոֆեսիոնալ մակարդակի:
Նվագախմբի աշխատանքի մեջ նա ներգրավում էր
նաև դիրիժյորական իր դասարանի աշակերտնե-
րին: Իր գոյության տարիներին այդ ինքնագործ
նվագախումբը հանդես գալով բանվորական ա-
կումբներում, ֆաբրիկաներում ու գործարաննե-
րում, ուսումնական հաստատություններում՝ տվել
է դասական և սովետական սիմֆոնիկ ստեղծագոր-
ծություններից կազմված ավելի բան հարյուր հա-
մերգ: Այդ խոշոր ու բեղմնավոր աշխատանքը
նպատակ ուներ իրագործել «Երաժշտությունը մաս-
սաներին» լոզունգը:

«Այդ նվագախմբի կատարմամբ լսելով խիստ
զովարին պարտիտուրաներ, — գրել է «Տրուդ»
թերթը, — չես հավատում, որ դա սիրողների մի-
կուլեկտիվ է, որոնք վաղը առավոտից կգնան աշ-
խատելու տրեստներում ու կոմբինատներում:
Նվագախումբը իր ներդաշնակ նվագով ու գեղար-
վեստական հասունությամբ չի զիջում պրոֆեսիո-
նալ սիմֆոնիկ նվագախմբի»: Այդ նվագախմբի
աշխատանքին Սարաջեր մոտենում էր ամենայն
ըջությամբ ու գեղարվեստական պատասխանա-

տվությամբ: Նվազախմբի անդամին նա ներարկում էր լուրջ երաժշտության, սիմֆոնիկ ստեղծագործության գեղարվեստապես արժեքավոր նմուշների սեր ու ճաշակ: Իր հսկայական հեղինակությամբ, խստապահանջությամբ, հետաքրքրել կարողանալով նա ստեղծեց նվազախմբի օրինակելի կարգապահություն, որը հնարավորություն ընձեռեց նրան հասնելու գեղարվեստական գերազանց արդյունքների:

Այդ նվազախմբերը լիովին ապացուցեց ինքնագործ սիմֆոնիկ նվազախմբերի գոյության հնարավորությունն ու անհրաժեշտությունը՝ դրանով իսկ սկզբնավորելով ուրիշ աշխարհի կոլեկտիվների առաջ գալը: Նա դարձավ մայրաքաղաքի 20-ական թվականների երկրորդ և 30-ական թվականների երկրորդ կեսերի երաժշտական կուլտուրայի յուրօրինակ ու խիստ հետաքրքիր օջախներից մեկը:

Երկու անգամ՝ 1929 և 1934 թվականներին նըշվեցին նվազախմբի գործունեության հորելյանական տարեկիցները (հնգամյակն ու տասնամյակը): Նվազախմբերը կոչվեց «Պրոֆ. Կ. Ս. Սարաջևի» անվամբ: Նվազախմբի աշխատանքում Սարաջևի ունեցած հատուկ ծառայությունը նշվեց օրհնատրի հորելյանի առթիվ մամուլում ըույս տեսած հոդվածներում¹:

¹ «Իզվեստիա», «Պրավդա» թերթերում և «Մուլիկա ի ռեկլուցիա», «Ժիզն իսկուստովա», «Սովրեմեննայա մուլիկա» հանդեսներում:

Großer
Musikvereins-
Saal

Montag
1. März 1926
halb 8 Uhr

Österr. Gesellschaft zur Förderung der geistigen
und wirtschaftlichen Beziehungen mit Rußland

SINFONIE-KONZERT

Dirigent:

Prof. **Constantin Saradjew**
(Moskau)

Mitwirkend:

Der Philharmonische Chor
Das Wiener Sinfonie-Orchester

Neue russische Musik

PROGRAMM:

Nicolai Miaskowsky

VI. Sinfonie op. 23.

Poco largamente — Allegro feroco.
Presto tenebroso.
Andante Appassionato.
Allegro vivace.

(Erstaufführung in Wien.)

Vorher:

Richardinoff

Konzert C-moll.

Moderato.
Adagio sostenuto.
Allegro scherzando.

Klavier **Ella Kugel.**

Klavier: Bösendorfer.

Karten an der Musikvereinskasse.

Steen & Steiner, Wien

Կ. Ս. Սարաճյանի ղեկավարությամբ սիմֆոնիկ
համերգի ամբիշխ:
Վիեննա 1926 թ.

Կ. Ս. Սարգսյանը և Արամ Խաչատրյանը:

Նվագախմբի տասնամյա հորեկյանի առթիվ
 Ռ. Մ. Գլիերը գրեց «Սիմֆոնիկ ֆրագմենտ», իսկ
 Մյասկովսկին, Ալեքսանդրովը, Շերալինը, Նեչաևը,
 Շենշինն ու Մելիկիսը գրեցին «Saradgef» սյուիտը:

Սյուիտը կազմված էր վեց մասից՝ Պրելյուդ
 (հեղ. Մյասկովսկու), Քալերգ (Ալեքսանդրովի),
 Ինտերմեցցո (Շենշինի), Մենախոսություն (Մել-
 կիսի), վալս (Նեչաևի) և Ռոնդո (Շերալինի):

Այս թուրք ստեղծագործությունները կատարվե-
 ցին հորեկյանի օրը՝ Սյունադարդ դահլիճում տե-
 ղի ունեցած համերգում: Հորեկյանի օրը թողարկ-
 վեց հատուկ կրթաշանշան, որի վրա պատկերված էր
 վերոհիշյալ «Saradgef» երաժշտական թեման:

Սարաջևը հիրավի այրվում էր աշխատանքում՝
 շուրջաբար տալով իր բոլոր ուժերն ու գիտելիք-
 ները սովետական երաժշտական կուլտուրայի պրո-
 պագանդին, ձեռք բերելով սովետական բազմաթիվ
 կոմպոզիտորների սերն ու հարգանքը: Կոնստան-
 տին Սոլովյովիչի բեղմնավոր գործունեության
 ապացույցն է այն նամակը, որ մի խումբ կոմպո-
 ղիտորներ գրեցին ՌՍՖՍՌ Լուսավորության Ժող-
 կոմատի արվեստի սեկտորին առ այն, որ իրենք
 1931—1932 համերգային սեզոնի Մոսկվայի ֆիլ-
 հարմոնիայի համերգներին մասնակցողների ցու-

ցակում չէին գտել «...սովետական ամենից ավելի ականավոր երաժիշտներից մեկին՝ դիրիժյոր Կ. Ս. Սարաջևի անունը»։ Իրենց զարմանքն արտահայտելուց հետո նրանք ավելացնում էին, որ Սարաջևը «ամենաորակյալ, տաղանդավոր ու փորձառու դիրիժյորներից մեկն է», օժտված «երաժշտական գրականության արտասովոր, բացառիկ իմացությունով», «... ականավոր մանկավարժ է, սովետական դիրիժյորական կադրերի ստեղծողը...» և «ոչ հանիրավի համարվում է ռուսական երաժշտական արվեստի առաջընթաց շարժման մեջ խոշոր դեր կատարած երաժիշտ...»։ Նրանք ընդգծում էին նրա գործունեության նշանակությունը՝ պրոպագանդել «հոծ մասսաներում երաժշտական ժառանգությունն ու սովետական ստեղծագործությունը» և գտնում էին անպայման անհրաժեշտ Սարաջևին ներգրավել Մոսկվայի Ֆիլհարմոնիայի աշխատանքի մեջ, մանավանդ հիմա, «այն դժվարությունների կապակցությամբ, որոնք կծագեն և արդեն ծագել են համերգային կազմակերպությունների առաջ Պարտիայի ապրիլի 23-ի որոշումը կոնկրետացնելու գործում...»¹։

Այս նամակը ստորագրել էին կոմպոզիտորներ Մյասկովսկին, Պոլովինկինը, Շերալինը, Ա. Ալեք-

1 Նամակի պատճենը պահվում է Եկեթ-ում (Սարաջևի արխիվ)։ Խոսքը վերաբերում է Համկ(բ)Պ Կենտկոմի՝ «Գրական-գեղարվեստական կազմակերպությունների վերակառուցման մասին» 1932 թվականի ապրիլի 23-ի որոշմանը։

սանդրովը, Շոստակովիչը, Ֆեյնբերգը, Մելիկի՛նը,
Իվանով-Ռադկևիչը, Ռակովը և Նեչաևը:

1935 թվականին Սարաջևի կյանքի ու գործունեության մեջ սկսվեց մի նոր շրջան: Սովետական Հայաստանի ղեկավար մարմինների հրավերով նա տեղափոխվեց Երևան, ուր և ապրեց մինչև իր կյանքի վերջը: Մի նոր, բոլորովին երիտասարդական հափշտակությամբ՝ նա լծվեց գործի: Կարելի է ասել, թե Սովետական Հայաստանում չկար երաժշտական կուլտուրայի մի բնագավառ, ուր հանդես չգար նրա արդյունավետ ու եռանդուն մասնակցությունը:

Կոնստանդին Սարաջևի ճակատագիրն այնպես դասավորվեց, որ նա իր կյանքի վեցերորդ տասնամյակի շեմքին հասնելուց հետո միայն եկավ իր հայրենիքը, ուր դեռ պատանեկան տարիներից խոհերն ու երազանքները տանում էին նրան: Բայց նա Հայաստան եկավ իր տաղանդի ու ստեղծագործական ուժերի կատարյալ ծաղկման շրջանում, հսկայական կենսափորձով ու ընդարձակ գիտելիքներով հարստացած:

Հայաստան տեղափոխվելուց անմիջապես հետո Սարաջևը ստանձնեց մի երկու տարի առաջ հիմնադրված Պետական օպերայի ու բալետի թատրոնի երաժշտական ղեկավարի ու գլխավոր դի-

(մատնագրում, շտրիխներ, շնչառություն և այլն) և այդ ժամանակ մենք տեսնում էինք, թե որքա՞ն քաջ է նա իմանում յուրաքանչյուր գործիքի տեխնիկական հնարավորություններն ու բնույթը: Ահա այսպիսի աշխատանքը անմիջապես արտացոլում էր կատարման որակի վրա: Նվագախումբը բառի բուն իմաստով կերպարանափոխվում էր. հյւլթեղ «երգում էին» լարային գործիքները, իսկ փողայինները ստանում էին մեղմ «երգհոնային» հրնչեղություն: Ի մի վերցրած՝ նվագախումբը հնչում էր լիարյուն ու հուզաթաթալ: Հետագայում ես բազմիցս համոզվեցի նրա աշխատանքի դարմանալի արդյունավետությանը: Նրա փորձերին կամ այլ պարապմունքներին ու դասերին, բացի տվյալ երկը սերտելուց, կատարողները միշտ էլ ձեռք էին բերում նվագելու ու երգելու ինչ-որ նոր ունակություններ, ինչպես նաև ընդհանուր երաժշտական կուլտուրա»¹:

Սարաջևի անմիջական բեմագրություններից աչքի էին ընկնում Բիզեի «Կարմեն», Դարգոմիժսկու «Ջրահարս», Տիգրանյանի «Անուշ», Հ. Ստեփանյանի «Քաջ Նազար» օպերաները, Առաֆևի «Բախչիսարայի շատրվան», Ա. Խաչատրյանի «Երջանկություն» բալետները և այլն: «Երջանկություն» բալետի նվագախումբը ղեկավարեց Սարա-

1 Ռ. Ստեփանյան, Հուշեր իմ սիրելի ուսուցչի մասին: 1959, (ձեռագիր):

ջեր նաև Մոսկվայում 1939 թ. տեղի ունեցած Հայ արվեստի տասնօրյակում՝ ՍՍՌՄ Մեծ թատրոնում:

Անդրադառնալով «Երջանկություն» բալետի վրա կատարած իր աշխատանքին՝ Ա. Խաչատրյանը գրել է. «Հաճախ էր Կ. Ս. Սարաջեր ղեկավարել իմ ստեղծագործությունների կատարումը: Սակայն առանձնապես մոտիկից շփվեցի ես նրա հետ ստեղծագործական աշխատանքի պրոցեսում, երբ Երևանի օպերայի ու բալետի թատրոնում ստեղծվում ու բեմադրվում էր իմ առաջին՝ «Երջանկություն» բալետը: Այդ աշխատանքն ընթանում էր չափազանց ինտենսիվորեն ու ասես կոնվեյեռով: Պարտիտուրայի այն մասերը, որ ես գրել էի, անմիջապես հանձնվում էին Կ. Ս. Սարաջեին, և ես անհապաղ կարող էի լսել դրանք իրական հնչեղությամբ, անել անհրաժեշտ ուղղումներ, ճշտումներ ու լրացումներ: Կատարումը բառի բուն նշանակությամբ «կրնկակոխ» հետևում էր հորինմանը: Կոնստանդին Սոլումոնովիչը մեծ հմտությամբ, փորձառությամբ, իսկական վարպետությամբ էր ղեկավարում նվագախումբը, որը հրաշալի էր հնչում: Զութակների կոնցերտմեյստրը այն ժամանակ հիանալի ջութակահար Ավետ Գաբրիելյանն էր, ալտերինը և թավջութակներինը՝ նրբաձաշակ երաժիշտներ Մ. Տերյանն ու Ս. Ասլամազյանը: Կ. Ս. Սարաջեր կարողանում էր զարմանալի նրբազգացությամբ գնահատել նոր ստեղծագործությունները, արժեքավոր խորհուրդներ ու

անհրաժեշտ դիտողություններ անել դրանց վերաբերյալ: Իսկ երբ մի որևէ բան նրա սրտով էր լինում, նա հրճվում էր պատանեկան անմիջականությամբ: Դա ոգեշնչում էր ինձ: Ես ու Կ. Ս. Սարաջևը ահագին ու դժվարին աշխատանք ունեինք: Կոնստանդին Սոլոմոնովիչը հանդես էր բերում մեծ նախաձեռնություն, արտիստական տաղանդ, հիրավի վիրտուոզ վարպետություն, նվագախմբի հիանալի ճանաչողություն: Դրա հետ նաև նա հրեկք իր ճաշակը չէր հարկադրում, հաշվի էր առնում հեղինակի մտադրությունը և շարունակ հարցնում էր, թե իր կատարումը համապատասխանում է արդյոք իմ մտահղացմանը¹:

Արդեն այն ժամանակ, «Երջանկություն» բալետի վրա աշխատելիս, Սարաջևը կարողացավ դնահատել Ա. Խաչատրյանի այս նոր ստեղծագործության գեղարվեստական բարձր արժանիքները: Նա տեսնում էր դրանք թե՛ սովետական իրականության հետ կապված բովանդակության և թե՛ երաժշտության ժողովրդական բնույթի, ազգային կոլորիտի մեջ:

«Երջանկություն» բալետը ամբողջովին վերցրած՝ լինելով վառ արտահայտված ազգային կոլորիտ ունեցող մի ստեղծագործություն, իր ֆարուլայով այնքան արդիական է, որ անկասկած հա-

¹ Ա. Խաչատրյան, Իմ հանդիպումները Կ. Ս. Սարաջևի հետ: 1959, (ձեռագիր):

վասար հետաքրքրությամբ և ուշադրությամբ դիտվելու է մեր ամեն մի եղբայրական ռեսպուբլիկայում, — գրել է նա... — Այս ստեղծագործությունը հայերի համար առանձնապես արժեքավոր է. դա ստեղծագործական արգասիքն է հայ կոմպոզիտորի, որը մշակել է ժողովրդական-ազգային պարերի առավելապես մասսայական մոտիվները, տվել դրանց վառ, գունագեղ նվագախմբային հնչեղություն... Ժողովրդական մոտիվները (հայկական, ռկրաինական ու ռուսական) մշակելիս կոմպոզիտորն ստեղծել է իր թեմաները, որոնք ուղեկցում են (կոնտրապունկտում են) ժողովրդական թեմաներին: Այս թեմաները տճավանդաբան աջնաստիճան ազգակից են, որ դրանց օրգանական միաձուլությունը (կոռնկների պարը, հոպակը, ռուսական պարը) զմայլեցնում է ու հիացմունք պատճառում»¹:

Կոնստանդին Սարաջևը սիրում էր պատմակուլտուրական անալոգիաներ կատարել, կապակցել, հետաքրքրական և յուրօրինակ եզրակացություններ անել, երևան հանել նշանակալից փաստեր: Հայ արվեստի տասնօրյակին Մոսկվայի Մեծ թատրոնում իր հանդես գալու մասին արդեն շատ տարիներ անց նա պատմում էր տողերիս հեղինակին. «Գիտեք ինչ, դեռևս 1906 թվականին ես Ս.

¹ Կ. Սարաջև, «Երջանկություն» բալետի մասին: «Երջանկություն» ժողովածու (ռուսերեն), Մ., 1939, էջ 14:

Ռախմանինովից հրավեր ստացա՝ դիրիժորի պաշտոնն ստանձնելու Մեծ թատրոնում: Բայց այն ժամանակ ստիպված էի հրաժարվել՝ վախենալով վերին աստիճանի դժվարին ու աննպաստ պայմաններից (ղեկավարելու էի Օբերի «Ֆրա Դիավոլո» օպերան, որը ես լավ չէի իմանում, հենց մի փորձով, ըստ կլավիրի, մանավանդ որ զխալոր պարտիան կատարելու էր, առանց փորձի, Ֆիգները): Եվ ահա 33 տարի անց իմ փափագն իրականացավ. ես կանգնած էի երկրի լավագույն երաժրշտական թատրոնի դիրիժորական պոստի առաջ: Բայց ինձ հուզողը միայն դա չէր: Ես հիշեցի, թե ինչպես համարյա հիսուն տարի առաջ ստիպված էի դանազան թերուսների ապացույցել, որ հայերը ունեն իրենց երաժշտությունը: Իսկ այժմ ես հանդիսատես եղա, թե ինչպես լեւի-լեցուն հանդիսասրահը հիացմունքով է ընդունում հայկական «Երջանկություն» բալետի սքանչելի երաժշտությունը, ասենք ոչ միայն դրա, այլևս մերոջ տասնօրյակինը, որ ինքնին Սովետական Հայաստանի արվեստի բուն ծաղկման հրաշալի դրսևորումն էր»:

«Երջանկություն» բալետին նվիրված ժողովածուում Սարաջևը գետեղել է մի հոդված «Երջանկություն» բալետի մասին», որի մեջ ուրվագծել է այդ ստեղծագործության արժանիքները¹:

¹ Կ. Սարաջև, «Երջանկություն» բալետի մասին: «Երջանկություն» ժողովածու (ոտահերին): Մ., 1939, էջ 14:

Տակավին 1913 թվականից, «Ազատ թատրոն»-ում աշխատելու շրջանից, Սարաջևը մոտիկից ծանոթ էր մեր նշանավոր նկարիչ Մարտիրոս Սարյանի հետ:

«Հաճախ էի հս տեսել նրան դիրիժորական պոլտի առջև,— գրում է Մ. Սարյանը իր հուշերում,— երբ նա կատարում էր դասական երաժրշտության ստեղծագործությունները և սովետահայ կոմպոզիտորների հեղինակությունները: Ինձ գրավում ու դուր էր գալիս դիրիժորելու նրա մաները. արտաքուստ «կլասիկ» զսպվածությունը, կենտրոնացածությունը և կարգապահությունը լուր-գորդվում էին ներքին ուժեղ կամքի, ավյունի և ուժմանտիկական հուղվածության հետ: Հաճելի է ինձ հիշել, որ Կոնստանդին Սոլոմոնովիչը հետաքրքրվում էր նաև իմ նկարչությամբ ու սիրում էր իմ նկարներից շատերը:

Ես հանդիպում էի նրան նաև 1939 թվականին Մոսկվայում կայանալիք Հայ արվեստի ու գրականության տասնօրյակի պատրաստման ու հենց տասնօրյակի ժամանակ: Սպենդիարյանի «Ալմաստ» օպերան, որ ցուցադրվեց տասնօրյակի ընթացքում, հս էի գեղարվեստապես ձևավորել: Իսկ Կոնստանդին Սոլոմոնովիչը Ա. Խաչատրյանի «Երջանկություն» բալետի դիրիժորն էր: Պետք է ասեմ, որ գերազանց ու փորձված երաժիշտ Կոնստանդին Սոլոմոնովիչը շատ բանով նպաստեց բալետի հաջող կատարմանը:

Վաղուց էի ուզում նկարել Կոնստանդին Սուր-
մոնովիչին: Սովորաբար ես սկսում եմ որևէ մեկի
նկարել միայն այն ժամանակ, երբ իմ գիտակցու-
թյան մեջ արդեն հստակ պատկերացում է կազմե-
վում այն մարդու ներքին՝ հոգեկան կերպարանքի
մասին, որին ուզում եմ պատկերել կտավի վրա:
Նրան լավ ճանաչելու համար հետևում եմ ու
զրոշյց սկսում նրա հետ իրեն ամենից ավելի հու-
զող նյութի մասին: Ամենից առաջ ինձ հետաքրք-
րում է անձնավորության ներքին բովանդակու-
թյունը, բնավորությունը, հետո արդեն, իհարկե,
նաև նրա արտաքին գրականությունները ժեստերով,
միմիկայով և այլն:

Այդպես եղավ նաև Կ. Ս. Սարաջևի հետ: Երբ
1940 թվականին ես նկարեցի նրան, նա շնորհեց
իմ դիմաց, ես էլ «չընդօրինակեցի»: Ես արդեն
ճանաչում էի նրան որպես մարդու, գիտեի նրա
հոգեկան աշխարհը, նրա շահագրգռությունները,
խառնվածքն ու բնավորությունը: Երբ նա գալիս էր
իմ արվեստանոցը, մենք սովորականի պես խո-
սում էինք զանազան նյութերի մասին: Նա շատ
լավ էր պատմում և գիտեր լավ էլ լսել: Լինելով
տաքարյուն ու հափշտակվող՝ նա շուտով բոլորո-
վին մոռանում էր և՛ նկարը, և՛, իհարկե, նաև որևէ
հատուկ կեցվածք ընդունելը: Ես ջանացի նկա-
րում զրոշմել Կոնստանդին Սուրմոնովիչի կերպա-
րանքը ամենից առաջ որպես ներքին մեծ ոգեշնչ-
մամբ օժտված մարդու, խորաթափանց ու նրբա-

զգաց երաժիշտի: Ես ձգտեցի վերարտադրել դա
և՛ նրա ամբողջ կերպարանքում, և՛ մանավանդ
մտախոհ, ասես թախծի թեթև շղարշով ծածկված,
բայց և միաժամանակ մի փոքր ժպտուն աչքերում,
ինչպես նաև դիրիժյորի արտահայտիչ, խիստ
պլաստիկ ձեռքում:

Կ. Ս. Սարաջևի հետ ես հանդիպումներ էի ունե-
նում հետազայում ևս՝ Հայրենական Մեծ պատե-
րազմի խստաշունչ տարիներին և դրանից հետո:
Իմ հիշողության մեջ առհավետ մնացել է նա որ-
պես մի հիանալի՝ ու չափազանց հետաքրքիր մարդ
ու տաղանդավոր երաժիշտ: Այդ «կենդանի հիշո-
ղության» մի մասնիկը ես պահել եմ նաև Կ. Ս.
Սարաջևի իմ նկարած դիմապատկերում¹:

Հսկայական, ավանդ մտքեց Սարաջևը հայ սիմ-
ֆոնիկ երաժշտության զարգացման գործում: Որոշ
ժամանակ նա Հայֆիլհարմոնիայի գեղարվեստա-
կան ղեկավարն էր ու գլխավոր դիրիժյորը, իսկ
հետո պարզապես կանոնավորաբար համերգներ
էր տալիս: Սարաջևը Հայաստանի ունկնդիրներին
ծանոթացրեց դասական ու սովետական երաժշտու-
թյան բազմաթիվ ստեղծագործություններին: Հա-
յաստանում Սարաջևի կատարած գործերից են մո-
ցարտի, Հայդնի, Շուբերտի, Շումանի սիմֆոնիա-
ները, Բեռլիոզի, Վագների երկերը, Բեթհովենի

1 Մ. Սարյան, Մի էջ Կ. Ս. Սարաջևի մասին, ունեցած իմ
հուշերից: 1959 թ., (ձեռագիր):

(բացի 9-րդից), Չայկովսկու բոլոր, Մյասկովսկու, Հինգերորդ և Քսաներկուերորդ սիմֆոնիաները, Շոստակովիչի, Պրոկոֆևի ստեղծագործությունները: Մեծ հետաքրքրությամբ էր նա հետևում երիտասարդ հայ սիմֆոնիկ կոլտուրայի զարգացմանը: Եվ ոչ միայն հետևում էր, այլև ակտիվորեն մասնակցում էր դրան, իր օգտակար խորհուրդներով մշտապես օգնում երիտասարդ կոմպոզիտորներին ու կատարում, նրանց գործերը: Սարաջևը Ալ. Սպենդիարյանի, Ա. Խաչատրյանի, Ն. Տիգրանյանի ստեղծագործությունների եռանդուն պրոպագանդիստն էր, Հ. Ստեփանյանի, Ա. Հարությունյանի, Ա. Բաբաջանյանի, Է. Միրզոյանի և ուրիշների շատ գործերի առաջին կատարողը:

Երիտասարդ կոմպոզիտորներն էլ շարունակ խոր հարգանքով, սիրով ու երախտագիտությամբ էին վերաբերվում նրան:

«Կոնստանդին Սոլոմոնովիչը մեզ՝ երիտասարդ հայ կոմպոզիտորներին համար լոկ ուսուցիչ չէր: Նա մեզ էսթետիկական հաստատուն չափանիշներ ու բարոյական սկզբունքներ տվող հոգևոր հայր էր»¹:

Կոնստանդին Սոլոմոնովիչը թե՛ կոնսերվատորիայում, թե՛ տանը մշտապես շրջապատված էր երիտասարդ կոմպոզիտորներով, դիրիժորներով,

¹ Ալ. Հարությունյանի, Ա. Բաբաջանյանի և Է. Միրզոյանի հետ սույն տողերի հեղինակի ունեցած զրույցից:

նվագողներով: Նա հավատում էր երիտասարդ սերնդին, համարձակորեն ներգրավում էր երիտասարդությանը մանկավարժական աշխատանքի մեջ, օգնում էր նրան: Թե ինչպես էին երիտասարդ երաժիշտները վերաբերվում նրան, կարող ենք տեսնել այն ժամանակ Մոսկվայի կոնսերվատորիան ավարտող կոմպոզիտոր Ղ. Մ. Սարյանի նամակից.

«Թանկագիր՝ն Կոնստանդին Սոլոմոնովիչ, սորտագին շնորհակալ եմ Ձեզ Ձեր հոգատար վերաբերմունքի համար: Ես ամեն ջանք կթափեմ, որ պեսզի առավելագույն չափով օգտակար լինեմ այն ասպարեզում, որ Դուք վստահում եք ինձ: Երիտասարդ կադրերին մանկավարժության ասպարեզ ներգրավելու Ձեր գաղափարը հիանալի է, միայն թե մենք պարտավոր ենք այնպես անել, որ ամօթով չմնանք»¹:

Բազմիցս ու մեծ խանդավառությամբ էր նվագախումբը ղեկավարում Սարաջևը Հայրենական Մեծ պատերազմի տարիներին: Իր բոցաշունչ ու ոգեշնչված արվեստով նա ջանում էր սեփական լուսան մտցնել ժողովրդի ընդհանուր ջանքերի մեջ: Ռեսպուբլիկայի ինտելիգենցիայի ժողովներում հանդես գալիս, անձնական զրույցների ժամանակ նա զայրույթով էր խոսում ֆաշիստական

1 Ղ. Մ. Սարյանի Կ. Սարաջևին գրած 1950 թ. մայիսի 17 թվակիր նամակից: ԵԿԿԹ (Սարաջևի արխիվ):

զավթիչներին՝ Սովետական Միության վրա կատարած ուխտադրուժ հարձակման մասին: Նրա խոսքերը մշտապես համակված էին ջերմ հայրենասիրությամբ, սովետական ժողովրդի վերջնական հաղթանակի հավատով: Սովետահայ ինտելիգենցիայի խոշորագույն ներկայացուցիչների՝ Ավետիք Իսահակյանի, Մարտիրոս Սարյանի, Հակոբ Նուշ Դանիելյանի, Հովսեփ Օրբելու, Մանուկ Աբեղյանի, Նաիրի Զարյանի և ուրիշների հետ նա ևս ստորագրեց արտասահմանյան բոլոր հայերին ուղղված նամակը, որով կոչ էր արվում «համախմբել բոլոր ուժերը Սովետական Միության պաշտպանության, համայն մարդկության նենդուն վտանգավոր թշնամու՝ ֆաշիզմի ոչնչացման համար»¹:

Կոնստանդին Սարաջևը առանց ուժերը խնայելու շարունակում էր դեկավարել կլասիկների, սովետական կոմպոզիտորների երկերի նվագախումբային կատարումը: Նա հափշտակությամբ սերտում ու կատարում էր երկրի պաշտպանության թեմային նվիրված հայ կոմպոզիտորների սիմֆոնիկ գործերը:

Պատերազմի տարիներին Մոսկվայից Անդրկովկասյան ռեսպուբլիկաները էվակուացվեցին սովետական երաժշտության ականավոր գործիչ-

1 «Արտասահմանյան երկրների բոլոր հայերին». «Պրավդա», 17 օգոստոսի, 1941:

ներ: Թբիլիսիում էին գտնվում Ն. Մյասկովսկին, Ս. Պրոկոֆևը, Կ. Իգումնովը, Կ. էրզելին: Այդ խստաշունչ տարիներին դարձյալ հանդիպեց ու բարեկամական տեսակցություններ ունեցավ նրանց հետ Սարաջևը: Նրա հրավերով Կ. Ն. Իգումնովը ստանձնեց հատուկ դաշնամուրի դասարանի վարումը Երևանի կոնսերվատորիայում, Կ. Ս. էրզելին՝ տավիղի դասարանը, որը և վաղեց մինչև պատերազմի վերջանալը:

1943 թվականին Երևանում հնչեց Դ. Շոստակովիչի Յոթերորդ սիմֆոնիան, որը հիացմունքով քնդունեց նաև Սարաջևը:

Շեշտելով այդ ստեղծագործության դադափառագեղարվեստական մեծ նշանակությունը՝ Սարաջևը գրում էր, որ դրա մեջ փիլիսոփայական խոր մարմնավորում են գտել սովետական ամբողջ ժողովրդի մտքերն ու ապրումները, հոգեկան արիությունն ու աննկունությունը թշնամու դեմ մղվող պայքարում¹:

Նույն իմաստը նշեց նա նաև Ն. Մյասկովսկու 22-րդ սիմֆոնիայում:

1944 թվականի հունվարին Մոսկվայում տեղի ունեցավ հայ երաժշտական արվեստի ցուցադրումը, իսկ դեկտեմբերին՝ Անդրկովկասյան ռեսպուբլիկաների երաժշտության տասնօրյակը Թբիլիսիում: Այդ միջոցառումները նպատակ

1 Կ. Ս. Սարաջև, Երկտող, անտիպ, ԵԿԿԹ:

Զախից աշ. Ռ. Անդրիասյան, Կ. Սարգսյան, Գ. Սարգսյան
և Կ. Իգումով:

Ա. Սարգսյանը՝ կլբ աշտկելու-դիւրիւթիւթի շնորհաւոր

ունենին ամբողջ աշխարհին ցույց տալու Սովետական Անդրկովկասի ժողովուրդների հոգեկան արիությանը, սովետական երաժշտության վեհ հայրենասիրությանը, նրա արվեստագետների համերաշխությանը ֆաշիզմի դեմ մղվող ընդհանուր պայքարում: Եվ այդ համերգների ակտիվ կազմակերպիչներից ու մասնակիցներից մեկը Սարաջեն էր:

1936 թվականից մինչև իր կյանքի վերջը (միայն երկու տարվա ընդմիջմամբ՝ 1938—1939), Սարաջեն ղեկավարեց Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիան որպես դիրեկտոր, միաժամանակ և նվագախմբի, օպերային ու դիրիժորական դասարանների դասատու:

Իր ընդարձակ գիտելիքներն ու ուժը, հսկայական փորձը, անսպառ ու անդուլ եռանդը ներգրեց նա իրեն վստահված Կոնսերվատորիայի զարգացման գործում՝ ջանալով այդ համեմատաբար երիտասարդ ուսումնական հաստատությունը դարձնել ուսպուրիկայի ճշմարտապես կուլտուրական օջախներից մեկը: Նա աշակուրջ հետևում էր ուսումնական պրոցեսի բոլոր մանրամասնություններին: Նրան միշտ կարելի էր տեսնել ուսանողների բաց ու փակ համերգներում, քննություններին, գեղարվեստական խորհրդի նիստերում: Մեծապես հետաքրքրվելով ուսանողների պատրաստման որակով՝ նա շարունակ ներկա էր լինում տարբեր դասատուների պարապմունքներին: Իր

ընդարձակ գիտելիքների, մեծ էրուդիցիայի շնորհիվ, որոնք առատաձեռն բաշխում էր ամենքին, Սարաջևը մեծ հեղինակություն ու սեր էր վայելում իր արվեստակիցների և ուսանողության շրջանում:

Սարաջևը համառությամբ կոնսերվատորիայում դասավանդելու էր հրավիրում ոչ միայն Հայաստանի, այլև Մոսկվայի ու Լենինգրադի բարձրորակ երաժիշտներին: Նոտաների իր ճոխ ու արժեքավոր գրադարանը նա նվիրեց Երևանի կոնսերվատորիայի գրադարանին:

Սարաջևի դիրեկտորության շրջանում մեր կոնսերվատորիան մեծ հաջողությունների հասավ երաժշտական կադրեր պատրաստելու գործում: Նրա սաները հաջողությամբ աշխատում են այժմ երաժշտական հիմնարկություններում, ուսումնական հաստատություններում, օպերային թատրոնում և Հայֆիլհարմոնիայում, ոմանք էլ շարունակեցին իրենց կրթությունը Մոսկվայի ու Լենինգրադի ասպիրանտուրաներում, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Արվեստի ինստիտուտում: Երևանի կոնսերվատորիայի սաները լավ դրսևորեցին իրենց համամիտությանակամ, միջազգային կոնկուրսներում ու ֆեստիվալներում:

«Նա ղեկավարում էր Երևանի կոնսերվատորիան ստեղծագործաբար ու ոգեշնչված, — գրում է Ա. Խաչատրյանը: — Մեծ ու արժանի հեղինակություն վայելելով, ընդարձակ գիտելիքների տեր, միշտ զգոն, թափթփվածության ու անկուտուրա-

կանության նկատմամբ անողորք, ինքն իսկ լինելով բարձր արվեստին անվերապահորեն ծառայելու օրինակ՝ Կ. Ս. Սարաջեք հենց միայն իր ներկայությամբ ստեղծագործական մթնոլորտ էր ստեղծում կոնսերվատորիայում»:

Սարաջեքի դիրիժյորական դասարանը Երևանի կոնսերվատորիայում, ինչպես և առաջ նրա նույն դասարանը Մոսկվայի կոնսերվատորիայում, ըստ արժանվուն համարվում էր Սովետական Միության լավագույններից մեկը: Ուշագրությամբ ու սիրով էր Սարաջեք աճեցնում դիրիժյորական դալար ընձյուղները: Նրա դասարանից դուրս եկած դիրիժյորները հաջողությամբ ինքնուրույն աշխատանք են կատարում օպերային թատրոններում ու սիմֆոնիկ նվագախմբերում: Նրանցից են Ռ. Ստեփանյանը, Ա. Սաթյանը, Գ. Վարժապետյանը, Գ. Կարապետյանը, Ա. Եղիազարյանը, Ռ. Սարգսյանը, Հ. Ոսկանյանը, Է. Մանուչարյանը, Գ. Հարությունյանը, Ա. Կոպիլովը, Յու. Դավթյանը, Ա. Քաթանյանը, Գ. Լորիկյանը, Ս. Ղազարյանը և ուրիշներ:

«Կոնստանդին Սոլովյովիչը դիրիժյորական պարապմունքների ժամանակ ուսանողներից պահանջում էր նախ և առաջ ճիշտ ու ինքնուրույն կերպով բացահայտել ստեղծագործության մեջ հեղինակի ներդրած գաղափարը, ներարկում էր կատարվող գործի ոճին խորամուխ լինելու ունակություն և մանավանդ խստությամբ հետևում էր ու-

սանողի մեջ լավ, ազնիվ ճաշակ դաստիարակելուն:

Դիրիժյորական տեխնիկայի պարապմունքների ժամանակ Կոնստանդին Սոլովյովիչը ձգտում էր հասնել ժեստի հատկության, որոշակիության ու արտահայտչության, նվագախմբի առանձին զործիքների ու խմբերի ճիշտ ու ժամանակին սկսելուն, հռանդուն «աուֆտակտին» և այլն. սակայն ըստ այդմ նա ջանում էր երևան բերել ուսանողի անհատական հատկությունները և հնարավորություն էր տալիս նրան դիրիժյորելու իր «ուրուլնություն»:¹ Դիրիժյորելու մաների ամբողջ զանաչանությունը հանդերձ Կոնստանդին Սոլովյովիչի «սաների» մեծ մասի մոտ միշտ զգացվում էր դիրիժյորական դպրոցի ինչ-որ միասնություն, որը արտահայտվում էր արտաքին ցուցամոլությամբ, կեցվածք ընդունելու և այլ էփանագին էֆեկտների բացակայությամբ: Ինքը՝ Կոնստանդին Սոլովյովիչը, պուրտի մոտ կանգնում էր չափազանց համեստ ու զուսպ՝ չնայած լայնաթափ ժեստին: Նրա ձեռքերի արտահայտչությունը միշտ հնարավորություն էր տալիս նրան իր մտադրությունները հասցնելու նվագողներին»¹:

Թեև Սարաջեը հազվագյուտ էր խոսում դիրիժյորական արվեստը դասավանդելու մեթոդիկա-

1 Խ. Մեփիանյան, Հուշեր իմ սիրելի ուսուցչի մասին, 1959 թ., (ձեռագիր):

յի վերաբերյալ իր հայացքների մասին, բայց և
այնպես նա այս տեսակետից ուներ մանկավար-
ժական հստակ ու նպատակասլաց սխտեմ: Դրա
մասին պատկերացում է տալիս Բ. Խաչկինին
գրած նրա խիստ հետաքրքրական նամակը: Իր եր-
բեմնի աշակերտ, բայց արդեն լենինգրադի կոն-
սերվատորիայի պրոֆեսոր ու դիրիժորական դա-
ստրանի ղեկավար դարձած Բ. Խաչկինին Սարաջևը
իր գրած նամակում արտահայտում է երիտասարդ
դիրիժորներ դաստիարակելու վերաբերյալ սե-
փական հայացքները, դիրիժորական արվեստի
նկատմամբ ունեցած իր պահանջները: Սարաջևի
կարծիքով դիրիժոր պատրաստելու, բոլոր ան-
հրաժեշտ դիսցիպլիններն ու ռեպերտուարն անց-
նելու և գործնական անհրաժեշտ ունակություննե-
րը ձեռք բերելու համար 5-ամյա ուսումնառու-
թյունը քիչ է. անհրաժեշտ է առնվազը 7-ամյա
ժամանակաշրջան: Նա շեշտում է, որ կոնսերվա-
տորիան ավարտած դիրիժորը ռադիոյում կամ
ֆիլհարմոնիայում աշխատելիս «...պարտավոր է
հանդես գալ տարբեր ոճի մեծաքանակ ստեղծա-
գործությունների կատարմամբ. պարտավոր է կա-
տարելպես զինված հանդես գալ նվագախմբի
մասսայի առաջ, պատրաստ լինել լիարժեք պա-
տասխան տալու տրված ամեն մի երաժշտական
հարցումին, որպեսզի իր հեղինակությունը պահի
արժանի բարձրության վրա ոչ թե վարչական, այլ
ուրիշ միջոցներով՝ գրականութուն, թե ընդհանուր

և թե երաժշտության պատմությունն իմանալով: Դիրիժյորը ինչպես հարկն է պարտավոր է իմանալ երաժշտական ձևերի բոլոր տեսակները, իմանալ արվեստների պատմությունը, տերմինոլոգիան...»:

Ինչպես արդեն ասել ենք, Սարաջևը հատուկ նշանակություն էր տալիս լավ կազմակերպված պրակտիկային, ըստ որում նա պարտադիր էր համարում, «...որ այդ պրակտիկան ունենա ոչ պատահական բնույթ, որ ուսանողը դիրիժյորական նոտակալի առջև հանդես գա մանկավարժի հետ պարտիտուրան թե՛ տեխնիկապես, թե՛ երաժշտապես խիստ մանրակրկիտ կերպով մշակելուց հետո, որ հենց այնպես ձեռքի թափահարում չլինի, ո՛չ էլ օրկեստրի «ինքնահոս» նվագում, ինչպես հաճախ լինում է բազմաթիվ իսկական դիրիժյորների հետ:

Ես սկզբունքորեն մասնագետ-պրոֆեսիոնալ դիրիժյորի միակ ճիշտ մոտեցումը համարում եմ հետևյալը: Դիրիժյորի համար նվագախումբը պետք է լինի մի կենդանի գործիք, ինչպես դաշնամուրը դաշնակահարի, ջութակը ջութակահարի ձեռքին: Անհրաժեշտ է, որ բոլոր գործիքները կատարման ընթացքում լիովին ենթարկվեն դիրիժյորին, որ կատարող դիրիժյորի ներքին ապրումները համարյա հիպնոսաբար հաղորդվեն ամբողջ նվագախմբին միասնաբար և յուրաքանչյուր երաժշտին անհատապես: Դրա համար շափաղանց կարևոր են երկու հանգամանք. նախ և առաջ դի-

րիժյոբը պետք է միանգամայն կոնկրետ կերպով
իմանա յուրաքանչյուր գործիքի դերը պարտիտու-
րի մեջ, իմանա նրա պարտիայի բոլոր ունիեֆնե-
րը, իմանա նրա մասնակցության աստիճանը կա-
տարվող ստեղծագործության ընդհանուր հնչեղու-
թյան մեջ, օրգանական ու դինամիկ կապը և նրա
մասնակցության նշանակալիությունը ամբողջի
կատարման մեջ. սա մեկ. երկրորդ՝ անհրաժեշտ
է, որ ամեն մի երաժիշտ թե՛ նվագելու, թե՛ դա-
դարի պահին ուշքը չշեղի կատարման ընդհանուր
գծից, ո՛չ մի դեպքում դադարի ժամանակ չխռչի:
Այս ամենին պետք է հետևի դիրիժյորը, հետևի
մեծագույն խստությամբ: Նվագախումբն էլ պետք
է դաստիարակված լինի հենց այս պլանով: Այս
բոլոր պայմանները անհրաժեշտ են դիրիժյորու-
թյան համար, երբ ղեկավարը ուղղում է ունենալ
հիրավի գեղարվեստական կատարում, եթե ուղղում
է, որ կատարման ընթացքում լինեն իսկական ըս-
տեղծագործության մոմենտներ, ինչպես հասնում
են դրան արվեստագետ դաշնակահարները, ջու-
թակահարները, թավջութակահարները, երգիչները
և այլն: Ահա, Բորիս էմանուիլովիչ, իմ դիրիժյո-
րական հավատամքը, և ես կարծում եմ, թե իրա-
վացի եմ...»¹:

Կոնստանդին Սարաջևը այս բոլոր պահանջները

¹ Սարաջևի նամակը Բ. Խաչկինին (մարտի 14, 1956):
Պահվում է Զ. Բ. Սարաջևայի մոտ:

համառորեն ու հետևողականորեն կիրառում էր
կյանքում ու դասարանում՝ երիտասարդ դիրիժյոր-
ներին ուսուցանելիս և նվագախմբի հետ անձամբ
փորձեր անելիս: Նա խիստ էր, պահանջկոտ. բայց
միշտ որոշակի գիտեր, թե ինչ էր ուղղում նվագող-
ներից: Նրա ամեն մի կանգառումը, յուրաքան-
չյուր կրկնողությունը որոշակի անհրաժեշտության
հետևանք էր: Սարաջևի ժեստը հստակ էր, որոշ,
լակոնական, մի փոքր խիստ: Դրա մեջ արտա-
հայտվում էր դիրիժյորի կատարողական մտա-
հղացումը: Ջեռքերի, ամբողջ մարմնի պլաստիկան
միշտ կապ ուներ երաժշտության այս կամ այն
հատվածի մեկնաբանման, նրա բնույթի հետ: Սա-
րաջևի արտահայտիչ ձեռքերը առիս նրա գեղար-
վեստական մտքի առաջատարը լինեին: Նա տիրա-
պետում էր յուրաքանչյուր ձեռքի կատարյալ ա-
ղատությանն ու ինքնուրույն արտահայտչականը,
երկու ձեռքերի «կոնտրապունկտի» գաղտնիքին:
Սակայն նվագախմբի վրա ներգործելու, իր ստեղ-
ծագործական կատարողական կամքը նրան հա-
ղորդելու գլխավոր միջոցներից մեկը նրա աչքերն
էին: Այդ աշխույժ, միշտ հրացայտ, հաճախ ժշու-
տուն աչքերը խոսքից ու ժեստից ավելի լավ էին
արտահայտում դիրիժյորի մտադրությունները:
Սարաջևի այդ սուր, խելացի, արտակարգ արտա-
հայտիչ հայացքը, որ հիշում են նրա հետ հարա-
բերած բոլոր անձինք, նոտակալի առջև վերածվում
էր կատարողական ուժեղ միջոցի:

Սարաջևի փորձերը ամեն անգամ անցնում էին խիստ արդյունավետ թե՛ դիրիժյորի կատարողական մտադրությունների հստակության (և՛ ամբողջի, և՛ մասնակիությունների նկատմամբ), նվագողներին ներկայացված պահանջների նորոշակիության շնորհիվ, թե՛ մեծ հեղինակության, խստության ու անհատական կարգապահության և թե՛ որևէ սրամիտ պատմությամբ երբեմն նվագախմբին անհրաժեշտ դադար տալ կարողանալու շնորհիվ։ Սարաջևը միշտ կարողունակ էր, փորձի էր գալիս հիանալի ու բազմակողմանի նախապատրաստված, յուրաքանչյուր պարտիտուրի բոլոր դժվարին տեղերը, կատարողական «խոցերը» գիտեր և խելացիորեն օգնում էր հաղթահարելու դրանք։ Նա քաջ գիտեր ամեն մի գործիքի, մանավանդ լարային գործիքների, առանձնահատկությունները և անհրաժեշտ ցուցումներ էր տալիս նվագողներին՝ ընդհուպ մինչև հարմար մատնագրությունը։ Հայտնի է, որ Սարաջևը փորձերի ժամանակ կարող էր իր ձայնով ուզած գործիքին մանակերպությունն անել, որի համար հրաժիշտները կատակով «Սարաջևֆոն» էին անվանում նրան։ Շատ լավ հայտնի էին նրան յուրաքանչյուր երկի կատարման տրադիցիաները. սակայն նա, կուրորեն չէր հետևում դրանց, այլ հենվելով նրանց՝ մեկնաբանման մեջ մտցնում էր իր սեփական միտքը, անհատական յուրօրինակ, հետաքրքրական ու համոզիչ ուրույնությունը։

Որպես դիրիժյոր Կ. Սարաջևը կատաղի հակա-
ռակորդ էր «հանդիսատեսի համար» նկատի առ-
նելած, արտաքին էֆեկտ հետապնդող ժեստերի,
կեցվածքի: Նրա ժեստը ժլատ էր, բայց արտա-
հայտիչ ու բաղմազան: Հիշում եմ, օրինակ, Բեթ-
հովենի սիմֆոնիաները, մանավանդ «Հերոսական»
ու Հինգերորդ սիմֆոնիաները ղեկավարելու նրա
մաները. տիրական, առնական թափահարում,
կտրուկ, ուժեղ ու լակոնական շարժումներ, հպարտ,
կենտրոնացած հայացք: Պուլտի առջև Սարաջևը
երբեք «իր հավասարակշռությունը չէր կորցնում»
չէր «մոլեգնում», ինչպես սիրում են անել որոշ
դիրիժյորներ. նվագագույն միջոցներով նա հաս-
նում էր զարմանալի էֆեկտի: Ավելի շուտ նա դա-
սական խստություն: ու զսպվածության կողմնա-
կից էր, թեև կարողանում էր անհրաժեշտ տեղե-
րում նվագախմբից ստանալ հսկայական դրամա-
տիկ ուժի հնչեղություն, մեծ, դինամիկ աճ, էմո-
ցիոնալ, կուլմինացիաներ:

Այլ էր նա, երբ ռոմանտիկների երկերն էր ղե-
կավարում. այդ դեպքում նրա ժեստը մեղմություն
էր ստանում. ձեռքն ասես օդում նկարում էր մե-
ղեղու պլաստիկ գիծը, նշում տրամադրություննե-
րի ամենանուրբ երանգները, կոլորիտի փոփոխու-
թյունները: Այդ դեպքերում նվագախմբի հնչեղու-
թյունը ստանում էր մի առանձնահատուկ բանա-
ստեղծականություն, «քնքշություն», լիրիկական
ջերմություն: Բայց Սարաջևը արվեստի մեջ երբեք

չէր անցնում վեհ զգացմունքների այն դրամատիկ սահմանը, որից զենը սկսվում է սենտիմենտալություն և մերկ զգայականություն: Այսպես էր նա Շուրերտի, Շումանի ստեղծագործությունները ղեկավարելիս: Նա կարողանում էր վերաբառադրել կենտրոնացած մտորումների, հոգեբանական խոր ապրումների, հոգեկան դրամաների երաժշտությունը, արտահայտել զգացումների ու տրամադրությունների այն անվախճան գամման, որ այսրունակում են Չայկովսկու հանճարեղ պարտիտուրաները և հատկապես նրա՝ Սարաջևի, նախաախրած Հինգերորդ և Վեցերորդ սիմֆոնիաները:

Որքա՞ն լույս, շլացուցիչ շողշողացող գույներ էին ժալթբում նվագախմբից, երբ Սարաջևը ղեկավարում էր Ռիմսկի-Կորսակովի, Բեռլիոզի, Դեբյուսիի, Ռավելի սիմֆոնիկ ստեղծագործությունները: Եվ դարձյալ տաքարյուն, հումորով ու զվարթությամբ լի էինք մենք տեսնում նրան, երբ նա ղեկավարում էր Հայդնի, Ռոսսինիի գործերը:

Շատ հաճախ ու հաճությամբ էր Սարաջևը ղեկավարում սովետական կոմպոզիտորների ըստեղծագործությունները՝ այստեղ ևս երևան բերելով ստեղծագործական վերամարմնավորման իր վարպետությունը: Մեծ խորությամբ, լարված դրամատիզմով էր համակված Մյասկովսկու, Շոստակովիչի սիմֆոնիաների նրա կատարումը: Սարաջևը սիրում էր ունկնդրին հասցնել այդ վարպետ-

ների պոլիֆոնիայի արտահայտչությունը: Հաջող էր ստացվում մանավանդ կրկնակի կանոնը՝ դրամատիկական կուլմինացիան Շոստակովիչի Հինգերորդ սիմֆոնիայի առաջին մասի մշակման մեջ և պոլիֆոնիկ բարդ հյուսումները Մյասկովսկու սիմֆոնիաներում:

Իսկ Պրոկոֆևի գործերը կատարելիս Սարաջևը երևան էր բերում այլ գծեր, ինչ-որ առանձնահատուկ թեթևություն, սլացիկություն, չարաճճիություն: Հավասարապես լավ էին ստացվում Պրոկոֆևի թե՛ յուրահատուկ լիրիկան, թե՛ նրա սկեյցոների դինամիկան:

Հայ սիմֆոնիկ երաժշտությունը հանձին Կոնստանդին Սարաջևի ուներ մի խորազգաց ու լուրջ կատարող: Ինչպես արդեն ասել ենք, նա ղեկավարել է բազմաթիվ հայ կոմպոզիտորների՝ Ա. Սպենդիարյանի, Ն. Տիգրանյանի, Ա. Խաչատրյանի, Հ. Ստեփանյանի, Կ. Զաքարյանի, Ա. Հարությունյանի, Ա. Բաբաջանյանի, Է. Միրզոյանի և ուրիշների ստեղծագործությունները՝ նպաստելով դրանց մասսայականացմանը: Նրանց գործերը կատարելիս Սարաջևը վերարտադրում էր և՛ հայ երաժշտության ընդհանուր կոլորիտը, և՛ յուրաքանչյուր ստեղծագործությանը հատուկ անհատական գծերը:

Ուզում ենք նշել Սարաջևի դիրիժյորական մեթոդի ևս երկու-երեք առանձնահատկությունները: Փորձերին նա տվյալ ստեղծագործությունն անց-

նում էր նախ մաս առ մաս, առանձին խմբերի հետ, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ առանձին նվագողների հետ, կանգ առնելով ֆրազներ, տարբեր մանրամասների, դժվար հատվածների վրա, օգնելով գտնել կատարողական անհրաժեշտ պրիոմը, շտրիխը։ Դրանից հետո միայն, փորձերի երկրորդ փուլում, նա ձգտում էր ի մի բերել ամբողջը, հասնել անսամբլի, միաձուլլ հնչեղության, ընդհանուր դինամիկայի, հենակետերի, կուլմինացիաների, վայրէջքների ու վերելքների բաժանմանը, ամբողջական ձևին, ամեն ինչ ստեղծագործության բովանդակության, մտահղացման բացահայտմանը ենթարկելուն։ Իսկ համերգի ժամանակ Սարաջևը պարտիտուրի մանրամասներից, մասնակի կողմերից «վեր էր բարձրանում» և ղեկավարում այսպես ասած «խոշոր շտրիխի» մեթոդով։ Այդ պահին արդեն նա ոչ մի վայրկյան չէր տնջատվում երաժշտությունից, նրա կերպարային ոլորտից, «ինտոնացիոն դրամատուրգիայից»։ Դա զգացվում էր մանավանդ դադարներում, որոնց նա կարողանում էր տալ ինչ-որ առանձնապես «հընչող» արտահայտչություն, կամ այն տեղերում, երբ նա հանկարծ դադարում էր ղեկավարել և նվագախմբին ուղղություն էր տալիս միայն աչքերի հայացքով ու դեմքի միմիկայով։ Նա կարողանում էր հնչեղության լարված աճման հասնել՝ զսպված, հազիվ լսելի պիանիսիմոյից սկսած մինչև խոշոր կրեչենդոն ու ֆորտիսիմոն, բյուրեղանման վճիտ,

Թափանցիկ հնչումից մինչև գույների ու խիստ ուժեղ տուտտինների «խիտ հյուսված» միախառնումը: Պարտիտուրի ո՛չ մի ձայն հանդես չէր գալիս առանց դիրիժյորի ղեկավարության ու վերահսկողության: Մեծ ուշադրություն էր նա դարձնում նրբերանգները վերարտադրելուն:

Մեծ փորձ ունեւ Սարաջևը նաև որպէս օպերային դիրիժյոր: Նա մանրակրկիտ կերպով պարտիաները մշակում էր մեկնակատարների հետ ու հասնում խնտոնացիայի բացառիկ մաքրության, կատարման պատկերափոր արտահայտչության: Լինելով սովորութամոլության, շտամպների, տափակության ու դավառականության անհաշտ հակառակորդը՝ նա օպերայի խնտոնացիոն ոլորտը մաքրում էր օտարոտի նստվածքներից, յանտեղի կրճատումներից և ջանում մոտեցնել դա հեղինակի իսկական մտահղացմանը: Սա առանց դժվարությունների ձեռք չէր բերվում, հաճախ էլ դիմադրության էր հանդիպում: Սարաջևին հրեմն կըշտամբում էին ավելորդ ակագեմիզմի և նույնիսկ դիրիժյորական թելադրանք սիրող պեղանտիզմի համար: Բայց նա անսասան ու անդիջում ընթանում էր դեպի իր նպատակը և անկասկած մեծ դեր կատարեց հայկական օպերայում պրոֆեսիոնալիզմը բարձրացնելու, նրան դասական լավագույն տրագիցիաներին հաղորդակից դարձնելու գործում:

Սարաջևը մեծ ուշադրություն էր դարձնում և ա-

հազին ժամանակ հատկացնում անսամբլների,
երգչախմբի ու օրկեստրի հետ աշխատելուն: Նա
ձգտում էր հասնել այն քանին, որ երաժշտա-
կան թատրոնում իսկապես համադրվեն արտա-
հայտչական միջոցները, դրա հետ միասին միշտ
ընդգծելով երաժշտության տիրապետող, գերիշխող
դերը: Այստեղ դրսևորվում էր այն հսկայական փոր-
ձը, որ կուտակել էր նա երաժշտական տարբեր
թատրոններում և ամենատարբեր ռեժիսյորների
ու կատարողների հետ աշխատելու պրոցեսում:

Աշխուժությամբ էր Սարաջևը արձագանքում մեր
իրականության բազմապիսի երևույթներին, անու-
շադիր չէր անցնում ժամանակակից երաժշտական
կյանքի որևէ բնագավառի կողքով: Կոնստանդին
Սարաջևին անձամբ ճանաչող ամեն ոք ընդմիշտ
կհիշի, թե որքան կրքոտ կերպով էր նա հետա-
քրքրվում այն ամենով, ինչ վերաբերում էր նրա-
ժըշտությանը: Բառի բուն առումով նա դրանով էր
ապրում ու շնչում, ըստ որում նրա համար երա-
ժըշտությունը մշտապես կապված էր կյանքին,
կյանքի անքակտելի ու սքանչելի կողմերից մեկն
էր: Այդ մասին կարելի է պատկերացում կազմել
մանավանդ ծանոթանալով նրա արխիվում եղած
նամականերին, հուշերին, հոգվածներին, տարբեր
ուրվագծերին և այլն: Այդտեղ կան և՛ հոգվածների
ու ելույթների ուրվագրեր, և՛ զանազան դիտողու-
թյուններ կոմպոզիտորներ ՄՄյասկովսկու, Պրո-
կոֆևի, Շոստակովիչի, Խաչատրյանի, Շապորինի

Ստաբիլիտետի մրցանակով պարգևատրելու առթիվ,
և՛ Ալ. Սպենդիարյանի երկերի ակադեմիական
հրատարակության I հատորի լույս տեսնելու
առթիվ (ի դեպ՝ Կ. Սարաջևը այդ հրատարակու-
թյան խմբագրական կոլեգիայի անդամ էր), և՛
Ն. Պեյկոյի նամակը, որով սա խորհուրդներ էր
խնդրում Ն. Մյասկովսկու ընտիր երկերի ժողո-
վածուն պատրաստելու կապակցությամբ, և՛
Երևանի կոնսերվատորիայի շրջանավարտներին
ուղղված ճառ, և՛ «Նարինե» բալետն ավարտած
Ս. Բաբխուբադյանին գրված նամակը: Այդտեղ
կան բարեկամներին, պաշտոնակիցներին, աշա-
կերտներին գրված բազմաթիվ նամակներ, հրա-
տարակչությունների, համերգային հիմնարկու-
թյունների, թանգարանների ու գրադարանների
հետ ունեցած գրագրություն, ելույթներ ամբիոն-
ների ու գեղարվեստական խորհրդի նիստերում:
Ինչպես արդեն ասել ենք, այս ամբողջ նյութն
սպասում է իր հատուկ ուսումնասիրությանն ու
հրատարակությանը:

Կ. Սարաջևը հաճախ էր հոգևածներ գրում ու
զեկուցումներ կարդում երաժշտական արվեստի
տարբեր հարցերի մասին, ինչպես՝ զեկուցում
Պ. Ի. Չայկովսկու ծննդյան 100-ամյակի առթիվ,
Վ. Ղորանյանի «Չայկովսկին Կովկասում» գրքի
նախաբանը (Երևան, Հայպետհրատ, 1940, Կ.
Սարաջևի խմբագրությամբ), հոգևածներ Երևանի
կոնսերվատորիայի, Հայաստանի երաժշտական

արվեստի պատմական դարգացման մասին, բազմաթիվ ուսցենդիաներ և այլն:

Կյանքը ազահաբար սիրող, ճշմարտության, լույսի ու առաջադիմության հաղթանակին հավատացող Սարաջևը իր հոգվածներում ու զեկուցումներում ևս միշտ լավատես էր, հաստատում էր հավատ ապագայի նկատմամբ: Օրինակ՝ Չայկովսկու մասին տված իր զեկուցման մեջ նա շեշտում էր մեծ կոմպոզիտորի երաժշտության կենսահաստատ սկզբունքը, ասում էր, որ «Պ. Ի. Չայկովսկին իր ժամանակի զավակն էր և իր դարաշրջանի սիրեցյալը (այդպիսին էր նաև Չեխովը), բայց նախորդ դարաշրջանների ամեն մի հանճարեղ արվեստագետի նման նա ապագայի մարդ էր, ապրում ու տեղծագործում էր այդ ապագայի համար»: Հիացմունքով էր Սարաջևը գրում սովետական տաղանդավոր կոմպոզիտորների՝ Մյասկովսկու, Պրոկոֆևի, Շոստակովիչի, Խաչատրյանի, Շապորինի մասին, նրանց ստեղծագործության մեջ տեսնելով Սովետական Միության առաջավոր կուլտուրայի ծաղկման մարմնացումը:

Սարաջևը երաժշտական արվեստը մշտապես դիտում էր որպես իրականությունը պատկերավոր արտահայտելու մի յուրօրինակ ձև: Նա հասկանում էր երաժշտության հսկայական «դաստիարակչական, ազնվացնող» դերը, նրա վիթխարի ներգործությունը հասարակության լայն խավերի վրա:

Երաժշտության բոլոր բնագավառներից ամենաբարձրը նա համարում էր օպերային և մանավանդ սիմֆոնիկ երաժշտությունը: «Սիմֆոնիկ երաժշտությունը երաժշտական արվեստի ամենակատարյալ, ամենաբարձր բնագավառն է»¹:

Անհաշտ էր Կ. Սարաջևը արվեստում ամեն տեսակ դիլետանտիզմ ու աղբային սահմանափակություն դրսևորելու նկատմամբ: Այդպիսի երևույթներ նկատելիս նա դառնում էր խիստ, խայթող: Իսկ երբ որևէ մեկի մեջ տեսնում էր կոպտություն, անկուլտուրականություն, պարծենկոտության և էգոիզմի գծեր, ծաղրում ու մերկացնում էր դրանք բացառիկ սրամտությամբ:

Կոնստանդին Սարաջևի ծառայությունները բարձր գնահատեցին պարտիան ու կառավարությունը: Ինչպես արդեն ասել ենք, նա մեկն էր այն երաժիշտներից, որոնց ռեպուտացիայի առաջին տարիներին Աշխատանքի Հերոսի կոչում շնորհվեց: Հետագայում՝ 1939 թվականին, նա արժանացավ Հայկական ՍՍՌ Արվեստի վաստակավոր գործչի, իսկ 1945 թվականին՝ Հայկական ՍՍՌ ժողովրդական արտիստի կոչման, ինչպես նաև Լենինի, Աշխատանքային Կարմիր Դրոշի, Պատվո Նշան շքանշանների ու մեդալների:

1948 թվականին Կ. Սարաջևը ընտրվեց Երե-

¹ Կ. Սարաջև, Դիտողություններ սիմֆոնիկ երաժշտության մասին: Սևագիր ձեռագրից (ԵԿԿԹ, Սարաջևի արխիվ):

վանի Աշխատավորների քաղաքային տոմբերի դեպոստատ:

1953 թվականի փետրվարի 21-ին հանդիսավոր կերպով տոնվեց Սարաջևի ծննդյան 75-ամյակը: Հոբելյարի հասցեին ստացվեցին բազմաթիվ ուղերձներ, նամակներ, հեռագրեր՝ տարբեր հաստատություններից, արվեստակիցներից ու բարեկամներից:

«Ջերմորեն, ամբողջ հոգով շնորհավորում եմ հիանալի դիրիժորին ու սիրելի բարեկամին: Ցանկանում եմ քաջառողջություն, երկար կյանք, ըստեղծագործական հրճվանքներ: Ամուր ողջագործում եմ», — հեռագրել էր Սերգեյ Պրոկոֆևը¹:

¹ Ի պատասխան Պրոկոֆևի հեռագրին՝ Սարաջևը գրեց մի չերմաշունչ նամակ, շատ փաստեր հիշելով իրենց երբեմնի հանդիպումներից: Հետաքրքրությունից զուրկ չէ մի քանի հատված բերել դրանից. «Թանկադի՛ն Սերգեյ Սերգեևիչ, Դուք շատ ուրախացրիք ինձ Ձեր ջերմ ողջույնով, որը արտասովոր աստիճան հուզեց ինձ, վերածնեց հին, հրճվալի հիշողություններ, և աչքերիս առաջ հառնեցին սկզբնավորման օրերը մեր առաջին հանդիպումից, երբ Դուք Պետերբուրգից եկաք լսելու Սկրյաբինի «Poeme Divine» սիմֆոնիան ու անմոռանալի Նիկոլայ Յակովլևիչի (Մյասկովսկու, Գ. Տ.) «Լուսնունք»: Հիշում եմ նաև Ձեր «Երազներ»-ի առաջին կատարումը: Ընդհանրապես լավ հիշում եմ իմ բոլոր ելույթները Ձեր ստեղծագործությունների կատարումով՝ և՛ «Կլասիկ սիմֆոնիան», և՛ «Սկյութական սյուիտը», և՛ «Երեք նարինջների» սյուիտը ու «Հրեղեն հրեշտակը», և՛ սիմֆոնիետկան, և՛ III դաշնամուրային կոնցերտը Ձեզ հետ միասին, Ջուսակի կոնցերտը ու

«Թանկագին Կոնստանդին Սոլոմոնովիչ, ջերմորեն ու անկեղծությամբ շնորհավորում եմ Ձեզ հիանալի հորեկյանի՝ Ձեր ծննդյան յոթանասունհինգամյակի և ստեղծագործական-կատարողական բեղմնավոր գործունեության հիանալի առթիվ: Մենք՝ սովետական կոմպոզիտորներս, մեծապես պարտական ենք Ձեզ, տաղանդավոր, բարձր պրոֆեսիոնալ վարպետիդ, որի ներհուն ու խոր մեկնաբանությունը ստեղծագործական կյանքի կոչեց մեր երկերից շատերը: Ցանկանում եմ Ձեզ, Կոնստանդին՝ Սոլոմոնովիչ, ուրախ, ստեղծագործական ափսիվ ու բեղմնավոր կյանքի երկար տարիներ: Զեզ հարգող Դմիտրի Շոստակովիչ»:

Իսկ մի տարի հետո՝ 1954 թ. հուլիսի 22-ին խզվեց Կոնստանդին Սարաջևի կյանքի թելը: Բազմաթիվ նամակներում, հեռագրերում, նեկրոլոգ-

«Հրեական ուկրալուրը» նվագախմբային շարադրանքով: Եվ հիշում եմ, թե ինչպես միշտ էլ ապրումներ էի ունենում արդեն պարտիտուրը ուսումնասիրելու ժամանակ ու կատարման ընթացքում... Առաջվա պես սրտագին սիրում եմ Ձեզ թե՛ որպես մարդու, թե՛ որպես կոմպոզիտորի և անկեղծորեն ցանկանում եմ շատ ու շատ տարիների քաջառողջ կյանք ու վրստահ եմ, որ Դուք դեռ բաղձաթիվ հրաշալի գործեր կստեղծեք ի փառս ռուսական արվեստի և ի հրճվանք իսկական ստեղծագործություն սիրող բոլոր անձանց: Ամուր ողջագուրում եմ Ձեզ ու համբուրում: Ձերդ Կ. Սարաջև:» Ներկա նամակը, ինչպես և այս բոլոր նյութերը պահվում են Նրաժշտական կոլեկտորայի կենտրոնական թանգարանում (Մոսկվա):

ներում, կառավարական հաղորդագրութեան մէջ ու
անհատական նամակներում նշված էին Սարաջևի
խոշոր ծառայութեանները սովետական երաժշտա-
կան կուլտուրայի զարգացման գործում: Սարաջևի
հիշատակը հավերժացնելու համար նրա անունը
տրված է Երևանի 26 Կոմիսարների շրջանի երա-
ժշտական յոթնամյա դպրոցին և օպերայի ու քա-
լետի ակադեմիական թատրոնի նոտաների գրա-
դարանին¹: Երևանի կոնսերվատորիայում ամրաց-
ված է հուշատախտակ և դրված է Սարաջևի կի-
սանդրին:

Կոնստանդին Սարաջևը մեռավ 76 տարեկան
հասակում՝ մինչև վերջին օրերը պահպանելով իր
առույգութունը, պայծառամտութունը և այն ան-
սպառ կենսասիրութունը, որով աչքի էր ընկնում
միշտ²:

¹ Սարաջևը 1944 թվականին այդ գրադարանին նվիրեց իր
նեփական գրադարանից օպերային 44 պարտիտուր:

² Վախճանվելուց մի քանի տարի առաջ Կոնստանդին Սա-
րաջևը պարզապես շշմեցրեց ամենքին Երևանի կոնսերվատո-
րիայում նոր տարվա առթիվ կազմակերպված կարնավալում:
«... Հումորը, կատակը, դիպուկ ու սրամիտ խոսքը Կոնստան-
դին Սոլովյովիչի կյանքի նախասիրած ուղեկիցներն էին:
Անսպառ էր նրա ֆանտազիան ամեն տեսակ օլիմպիկ հնա-
րելիս:

Մի անգամ ուշ երեկոյան ես ֆիլհարմոնիայից վերադառ-
նում էի Սպանդարյան փողոցով, ուր այդ ժամանակ գտնվում
էր կոնսերվատորիան: Վառ լուսավորված դահլիճը, լուսա-

Ծանր հիվանդ ու անկողնին գամված վիճակում անգամ նա հետաքրքրվում էր ամեն ինչով, արձագանքում հասարակական-քաղաքական ու կուլտուրական կյանքի իրադարձություններին և նույնիսկ

մուտներից լավով աղմուկն ու երաժշտության հնչյունները հիշեցրին ինձ, որ կոնսերվատորիայում դիմակահանդես կա: Մտնելով դահլիճ՝ ընկա կոնսերվատորիայի դասատուների և ուսանողների մեծաթիվ հասարակության մեջ:

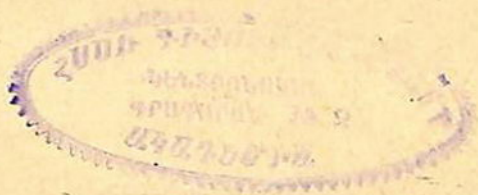
Ես դեռ չէի կարողացել մի լավ նայել շուրջս, երբ մի քանի րոպե հետո ինձ ներկայացրին մի սևազգեստ, վայելչակազմ ու դիմակավորված անծանոթուհու, որի խիստ բնական կոկետությունը չափազանց հետաքրքրեց ինձ: Ծատ շանցած երաժշտախումբը նվագեց, և անծանոթուհին առաջարկեց ինձ պարել, Ես ասացի, որ պարել չգիտեմ, ուստի և անհարմար կավալեր եմ: Այդ րոպեին կնամեծար շարժումով անծանոթուհուն մոտեցավ մի ֆրակավոր, շքեղ երիտասարդ (անշուշտ նույնպես դիմակավոր), և իրար պատշաճ այդ զույգը տարվեց վալսի պտույտով:

Հետո միայն մենք իմացանք, որ կոնստանդին Սուլմոնովիչին պարահանդեսի համար զուգեկուց հետո, Զոյա Բորիսովնան նրանից ծածուկ հագել էր նրա ֆրակը ու եկել նույն տեղը: Եվ այսպիս «անծանոթուհին» կոնստանդին Սուլմոնովիչն էր, որը չէր էլ կասկածում, թե պարում է լեռնաբերի ֆրակավոր կավալերին՝ դեր ստանձնած իր կնոջ հետ:

Հոգեկան երիտասարդությանը համակված զարմանալի ներդաշնակությունը միաձուլել էր այդ զույգին: Մեր նկարագրած դրվագը այդ հրաշալի մարդկանց անզուսպ կենսասիրության ու հոգեկան երիտասարդության բաղմամբով դրսևորումներից մեկն է», — գրում է Գ. Դոմբաևը («Հուշեր Կ. Ս. Սարաջևի մասին», 1959, ձեռագիր):

կատակում էր, սրախոսում, ծիծաղում իր ցավերի վրա¹:

Կոնստանդին Սարաջեր վարեց եռուն, բովանդակալից ու մեծ, ամբողջովին արվեստին նվիրված կյանք: Եվ հենց այդպիսի կրակոտ, տաքարյուն, կենսասեր, միշտ նպատակամետ, գործունյա ու տաղանդավոր դիրիժոր, կադմակերպիչ, մեծափորձ մանկավարժ և վերջապես մեծ կուլտուրա, բազմապիսի գիտելիքներ, հսկայական հմայք ու հոգեկան հիանալի հատկություններ ունեցող մարդ մնաց նա ընդմիշտ իր բազմաթիվ աշակերտների, արվեստակիցների, բարեկամների ու նրա հետ շփում ունեցած բոլոր անձանց սրտերում ու հիշողության մեջ:

¹ Երբ բժիշկը պատվիրեց նրան արհեստական սննդառություն և ասաց, որ դրա մեջ մտնում են տարբեր մթերքներ, ինչպես նաև մի քանի կաթիլ կոնյակ, Կոնստանդին Սուլումոնովիչը դժվարությամբ, բայց այնուամենայնիվ սրախոսեց. «Դու հո իսկական կերուխում էս»:

Գեորգ Գրիգորի Տիգրանյան

Կոմստանդին Սարաջյան

Խմբագիր՝ Մ. Հ. Մուրադյան
Նկարիչ՝ Հ. Մուրադյան
Գեղ. խմբագիր՝ Ռ. Բեդրոսյան
Տեխ. խմբագիր՝ Է. Ճաննասյան
Վերստուգող սրբագրիչ՝ Ռ. Վարդանյան

ՎՖ 07505:

Պատվեր 1103:

Տիրաժ 3000:

Հանձնված է արտադրության 24/VI—1961 թ.:

Ստորագրված է տպագրության 25/X 1961 թ.:

Թուղթ՝ $70 \times 92\frac{1}{32}$. Տպագր. 3,2 մամ. = սլայմ. 5,5 մամ.,

հրատ. 3,4 մամ. + 5 ներդիր. Գինը՝ 20 կ.:

ՀՍՍՌ Կուլտուրայի մինիստրության հրատարակչությունների և
պոլիգրաֆ արդյունաբերության գլխավոր վարչության
№ 1 տպարան, Երևան, Ալավերդյան փ. № 65:

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0036224

9.10.20 4.

